

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

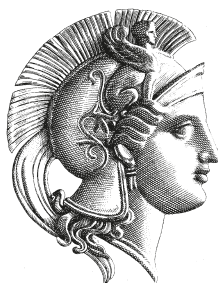
ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΤΟΣ 2023: ΤΟΜΟΣ 98ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2023

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ 98ος

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Πανεπιστημίου 28, 10679 Άθῆναι
www.academyofathens.gr
dim@academyofathens.gr

ISSN 0369-8106

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

του 98ου Τόμου των Πρακτικών του έτους 2023

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

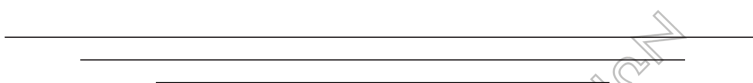
	Σελ.
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023.....	9
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023.....	13
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2023.....	17
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2023.....	21
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2023.....	25
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023.....	41
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023.....	43
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023.....	49
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023.....	75
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023.....	79
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 2ΑΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2023.....	83
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΑΝΕ.....	95
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	98
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	114
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	120
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ.....	131
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ.....	133
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.....	138
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΘΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ.....	144
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ.....	148
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	154
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.....	158
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ.....	167

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
ΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Μιχαήλ-Κωνσταντῖνος Σταθόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ τῆς Γ' Τάξης Μητροπολίτη Περγάμου κυροῦ Ἰωάννου Δ. Ζηζιούλα.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς τῆς ἴδιας τάξης κ. Ἐμμανουὴλ Ἰ. Ρούκουνας καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης διέγραψε πορεία στερεὰ καὶ ἐξαιρετικὴ, ἀπὸ τὸ Καταφύγιο Κοζάνης ὅπου ἐγεννήθη, στὰ πανεπιστημιακὰ ἰδρύματα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, ὅπου σπούδασε, θήτευσε καὶ δίδαξε, μὲ τὴν ὑπηρεσίαν του στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἀνάδειξή του σὲ ἱεράρχη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καὶ μὲ τὴν ἐκλογή του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

Τὰ Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης, Ἀθηνῶν καὶ Γενεύης, τὸ Ἴδρυμα Βυζαντινῶν Μελετῶν τοῦ Dumbarton Oaks καὶ τὸ Harvard Divinity School τὸν ἐξόπλισαν μὲ πλούσια θεολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ εὐρύτερα ἐπιστημονικὴ ἀνθράκευση. Εἶχε γόνιμη θητεία ὡς διδάσκαλος στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἐδιμβούργου, στὸ King's College τοῦ Λονδίνου, στὴ Γλασκώβη, τὴ Γενεύη, τὸ Μόναχο καὶ στὸ Γρηγοριανὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης, καθὼς καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ὅπου ἐξελέγη στὴν ἔδρα τῆς Δογματικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Συμβολικῆς. Ἦταν ἐπίτιμος καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ὅταν τὸ 1993 κατέλαβε τὴν ἔδρα τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Στὴν Ἀκαδημία, ἐπανειλημμένως προήδρευσε τῆς Τρίτης Τάξεως καὶ τὸ 2002 ἐξελέγη Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας.

Μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ὑπηρέτησε στὸ γεραρὸ Παγκόσμιο Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου προήδρευσε τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἐπισήμου Θεολογικοῦ Διαλόγου

τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὴν Ἀγγλικανικῆ Ἐκκλησία καὶ τῆ Ρωμαιο-καθολικῆ Ἐκκλησία. Ὑπῆρξε ἐπίσης πρόεδρος τῆς Διορθοδόξου Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν Προστασία τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος.

Ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος διδάκτωρ πολλῶν ξένων πανεπιστημιακῶν ἰδρυμάτων, ὅπως τοῦ Institut de Théologie Orthodoxe (saint Serge) καὶ τοῦ Institut Catholique τῶν Παρισίων, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Münster, τῆς Διεθνoῦς Ἀκαδημίας Θερησκευτικῶν Ἐπιστημῶν τῶν Βρυξελλῶν, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βελιγραδίου καὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Cluj-Napoca τῆς Ρουμανίας.

Ἡ παρουσία του στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ὑπῆρξε σημαντικὴ καὶ γόνιμη μετὴν ὑποβολὴ προτάσεων ἐπὶ ζητημάτων ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν, μετὴν ὑποστήριξη πρωτοβουλιῶν κοινωνικοῦ περιεχομένου, ὅπως καὶ μετὴν τιμητικὴ ἐκλογή ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία ἐγνωσμένου κύρους Ἑλλήνων τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ ξένων ἐπιστημόνων. Περισσότερο ὁμως διακρίθηκε γιὰ τὸν νηφάλιο καὶ νεωτερικὸ ἐπιστημονικὸ του λόγο. Σὲ αὐτὸ τὸν τομέα ἀναφέρομαι τώρα.

Ὡς Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας, σὲ μιὰ δημόσια ἐκδήλωση συγχρονικοῦ προβληματισμοῦ, τόνισε πόσο ἐπιίγει νὰ ὑπάρξει συνάντηση μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Στὴν ἐποχὴ μας, εἶπε, ἡ ἐπιστῆμη τείνει νὰ μετατραπεῖ σὲ ἓνα εἶδος θρησκείας. Διεχώρισε λοιπὸν ἀφενὸς τὴν ἐνότητα ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ ἀφετέρου τίς διαφορὲς ποὺ χωρίζουν τὴν ἐπιστῆμη ἀπὸ τὴ θρησκεία. Διέκρινε τίς προσλαμβάνουσες παραστάσεις τῆς θρησκείας στὸν δυτικὸ κόσμον καὶ ἀναζήτησε τοὺς τρόπους ποὺ θὰ συντείνουν ὥστε νὰ ὑπάρξει οὐσιαστικὴ προσέγγιση. Εἰσέφερε ὑλικὸ μὲ νέα δεδομένα καὶ σημείωσε πῶς “ὑπάρχουν σήμερον ἐπιστήμονες ποὺ ἀναγνωρίζουν ὅτι γιὰ τὴ γνώση τοῦ κόσμου δὲν ἀρκεῖ ἡ ὀρθολογικὴ ἐρμηνεία τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως, ἀλλὰ πέρα ἀπὸ αὐτὴν ὑπάρχει καὶ ἡ γνώση ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ ἐνόραση”. Τόνισε τὴν ἀνθρωποκεντρικὴ βάση αὐτῆς τῆς συναντήσεως καὶ ἐστίασε τὴν ἔρευνά του στοὺς τρόπους ποὺ μποροῦν νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἐπίλυση σειρᾶς συγχρόνων προβλημάτων. Ὡς πρακτικὸ δὲ παράδειγμα συναντήσεως ἀνέφερε τὴ βιοηθικὴ, ἓναν τομέα γιὰ τὸν ὁποῖο ἀνέλαβε ἀποτελεσματικὲς πρωτοβουλίες, ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἴδρυση ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία μας ἔδρας μετὰ ἀντικείμενον τὴν ἠθικὴ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴ βιοηθικὴ. Γιὰ κεῖνον, “[ἡ] ἠθικὴ, γιὰ νὰ ἔχει κύρος καὶ ἀποδοχὴ, πρέπει νὰ ἔχει τὴ βάση της στὴν Ἀλήθεια... πρέπει νὰ γίνῃ σὲ βάση ὄντολογικὴ, δηλαδὴ στὴ βάση τοῦ ἐρωτήματος ὅχι τί πρέπει νὰ πράξῃ ὁ ἄνθρωπος,

ἀλλὰ τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος”. Μόνιμος προβληματισμός του ὑπῆρξε, με ἀφετηρία τὴν ἀριστοτελικὴ ἑτερότητα, ἡ σχέση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου “πρὸς ἕτερον”. Τὸ ἔργο του *Communion and otherness* συνθέτει τὸν ἐξελικτικὸ θεολογικὸ στοχασμὸ με τὴ συγχρονικὴ σκοπιὰ τῆς ἑτερότητας.

Ἄλλο μικρὸ παράδειγμα τοῦ εὗρους τῶν ἐνδιαφερόντων του ὑπῆρξε ἡ ἐργασία του με τὸν τίτλο “Τὸ δίκαιον τοῦ προσώπου”, ὅταν μίλησε κατὰ τὸν ἑορτασμὸ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία τῆς καθιερώσεως τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὡς προστάτου τῶν δικαστῶν. Εἶπε τότε: “Ἡ συνείδηση τοῦ Ἑλληνοῦ δικαστοῦ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ φωτίζεται ἀπλῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὶς Ἐπιστῆμες, τὶς Τέχνες, καὶ τὰ Γράμματα... Ἡ καθιέρωση τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὡς Προστάτου τῶν Δικαστῶν τῆς χώρας μας... μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἑλληνας δικαστὴς στὸ λεπτὸ καὶ δυσχερὲς ἔργο του δὲν ἀρκεῖται στὸν ὀρθὸ λόγον καὶ τὶς ἐπιταγὲς τῆς νομικῆς ἐπιστῆμης, ἀλλὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε καὶ διαπλάστηκε ἀπὸ τὸν ἐκχριστιανισμένον ἑλληνικὸν λόγον...”

Ὁ ἐκλιπὼν ἱεράρχης καὶ διδάσκαλος ἐπανειλημμένως προβληματίσθηκε με τὴν ἔννοια “τοῦ προσώπου”. Μᾶς κληροδότησε συγγράμματα ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους, ὅπως εἶναι οἱ καθιερωμένες στὴ διεθνή βιβλιογραφία ἀναζητήσεις του *From mask to person* καὶ *A theological explanation of personhood*. Κοινὸ στοιχεῖο στὶς ἔρευνές του ὑπῆρξε ἡ αὐτοδιάθεση τοῦ ἀτόμου. Ἐξετάσασε διεξοδικῶς τὰ σύνθετα προβλήματα τοῦ δικαιώματος τῆς αὐτοδιαθέσεως στὴ ζωὴ καὶ στὸν θάνατον, τῆς αὐτοδιαθέσεως τοῦ σώματος πρὸ καὶ μετὰ τὸν θάνατον, τοῦ ἐμβρύου ὡς προσώπου ὑπὸ νομικὴ καὶ θεολογικὴ ἔννοια, τῶν δικαιωμάτων τῶν νηπίων καὶ τῶν διανοητικῶν καθυστερημένων. Καὶ κατέληξε ὅτι ἡ ἐπιστήμη δίνει τὰ φῶτα τῆς καὶ ἡ δικαιοσύνη τὴν προστασίαν τῆς, ἀλλὰ ἡ θρησκεία διαβεβαιώνει τὴν ἀνάγκη διασώσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου, ὡς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀτομοκρατικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιὰ προσωποκεντρικὴ προσέγγιση, καθὼς ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου ἀναδύεται μέσα ἀπὸ τὴν σχέση του πρὸς τὸν ἄλλον. Καὶ ἡ ὑποστατικὴ ἑτερότητα ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν τῆς ἐλευθερίας.

Σὲ ἄλλα κείμενα, ἀνέλυσε τὸ θεμελιῶδες, ὅπως τὸ χαρακτηρίζε, πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς Ἐκκλησίας με τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἀναζήτησε τὶς αὐθεντικὰς ταυτότητες κατὰ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ ἕως σήμερον, τὶς ἐκφάνσεις τοῦ ἐθνικοῦ κράτους ἀπὸ τὸν

δέκατο ἔνατο αἰῶνα, τὸν ἐθνικισμὸ καὶ τὴν ἐπιρροή του στὶς ἐκκλησιαστικὲς σχέσεις, ἰδίως στὴν περιοχὴ τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Καὶ ἀνέδειξε τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ μεταβατικὲς περιόδους. Τέλος, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς πρόσφατες μελέτες του ἀσχολήθηκε μὲ θέμα προσφιλὲς καὶ στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸν ἴδιο. Τὸ εἶχε πραγματευθεῖ μὲ ἀλλεπάλληλες παρεμβάσεις. Ἀφορᾷ «στὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη» νὰ διαφυλαχθεῖ ἡ συλλειτουργία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον στὴ γεμάτη ἀβεβαιότητες ἐποχὴ μας».

Ἡ Ὁλομέλεια τηρεῖ ἐνὸς λεπτοῦ σιγῆ εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 23ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ο Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας κ. Μιχαήλ-Κωνσταντῖνος Σταθόπουλος ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ τῆς Β' Τάξεως Γεωργίου Δερτιλιῆ.

Μετὰ τὸν Πρόεδρο λαμβάνει τὸν λόγο ὁ Ἀκαδημαϊκὸς τῆς ἴδιας τάξεως κ. Μιλτιάδης Χατζόπουλος καὶ λέγει γιὰ τὸν ἐκλιπόντα τὰ ἑξῆς:

«Πρὶν ἀπὸ δεκατρία χρόνια γνωστὸς ἱστορικὸς δημοσίευε σὲ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα ἓνα ἄρθρο ὑπὸ τὸν τίτλο “Ἕλληνας ἀστὸς ἐν ἀνεπαρκείᾳ στὴν Ἑλλάδα”. Ὁ τίτλος αὐτὸς συνοψίζει ἄριστα τὴν προσωπικότητα τοῦ Γιώργου Δερτιλιῆ.

Ὁ Γεώργιος Δερτιλιῆς γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1939. Ἀφοῦ ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ Πειραματικὸ, ἐσπούδασε Δημόσιο Δίκαιο καὶ Οἰκονομικὰς Ἐπιστῆμες στὴν Ἀθήνα καὶ Πολιτικὴ Θεωρία καὶ Ἱστορία τῶν Θεσμῶν στὴν Ἀγγλία. Διετέλεσε πρῶτα ὑφηγητὴς καὶ ἀπὸ τὸ 1983 ἕως τὸ 2002 καθηγητὴς στὴν Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ ὅπου ἀπεχώρησε μὲ τὸν τίτλο τοῦ Ὁμότιμου Καθηγητοῦ. Παράλληλα ἐδίδαξε ὡς ἐπισκέπτῃς καθηγητὴς σὲ ἐπιφανῆ ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ (Harvard, Ὁξφόρδη, Εὐρωπαϊκὸ Πανεπιστήμιο κ.ά.), ἐπανειλημμένως δὲ στὴν École des Hautes Études en Sciences Sociales, ὅπου τὸ 2001 ἐξελέγη τακτικὸς καθηγητὴς. Ὁ Γεώργιος Δερτιλιῆς ἦταν τακτικὸ μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας καὶ διετέλεσε μέλος πολλῶν ἐπιστημονικῶν συμβουλίων στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Γαλλία, ἡ ὁποία γιὰ τὴν προσφορά του τὸν ἐτίμησε μὲ τὸ παράσημο τοῦ Φοίνικος (palmes académiques) καὶ τοῦ ἀπένευμε τὴν γαλλικὴ ὑψηλότητα.

Διετέλεσε πρόεδρος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1987-2002), τοῦ ὁποίου ἦταν ὁ ἰδρυτής. Διετέλεσε ἐπίσης γενικὸς γραμματέας τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ

Μορφωτικού Ίδρύματος Ἐθνικῆς Τραπεζῆς (1986-1991), τακτικὸ μέλος καὶ διευθυντὴς ἐρευνῶν στὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Γνωμοδοτικοῦ Συμβουλίου Ἐρευνας, τοῦ Ἐθνικοῦ Ίδρύματος Ἐρευνῶν καὶ τῶν Ίδρυμάτων Schlumberger καὶ Maison Suger (Παρίσι), καθὼς καὶ πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Οἰκονομικῆς Ἱστορίας.

Πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ συναφῶς ἡ συμβολὴ τοῦ Γεωργίου Δερτιλῆ στὰ ἀνωτέρω συμβούλια γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης στὴν Ἑλλάδα: συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν διοργάνωση φιλόδοξων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων γιὰ τὴν συγκέντρωση καὶ ταξινόμηση ἀρχαίου ὕλικου μεγάλων ὀργανισμῶν, ὅπως τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, τῆς Ἐμπορικῆς Τραπεζῆς, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὥστε αὐτὸ νὰ καταστῆ προσιτὸ σ' ὅλους τοὺς ἐρευνητές, παρέχοντας ἔτσι τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὴν ἐκπόνηση δεκάδων μονογραφιῶν ἀπὸ νεώτερους ἐπιστήμονες.

Ἡ ἐργογραφία τοῦ ἐκλιπόντος περιλαμβάνει 15 βιβλία καὶ 85 ἄλλα δημοσιεύματα. Τὸ ἔργο του διακρίνεται γιὰ τὴν ἐπιστημονικότητα, τὴν κριτικὴ σκέψη, τὴν ἐξαντλητικὴ τεκμηρίωση καὶ τὴν ὀρθὴ μέθοδο, κατέστησε δὲ τὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία καὶ κοινωνία ὑπόδειγμα ἐνὸς τύπου ἱστορικῆς ἐξελιξέως ἀπὸ ἐπαρχία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας σὲ ἐθνικὸ κράτος εὐρωπαϊκοῦ τύπου, ἐντάσσοντας ἔτσι τὴν Ἑλλάδα στὴν διεθνή ἱστοριογραφία. Ὁ τρόπος ἀναλύσεως ποὺ υἱοθετεῖ προσφέρει γόνιμες συγκρίσεις στὶς ὁποῖες προβαίνει μὲ τρόπο πειστικὸ ὅσο καὶ πρωτότυπο. Τὰ συγγράμματά του ἔχουν χαρακτηριθεῖ ὡς “ἐπιστημονικὰ ἀμειπτα[α], μὲ συμπεράσματα ἀπολύτως ἐμπεριστατωμένα καὶ ἰδιάζουσας σημασίας”, καθότι βασισμένα στὴν συστηματικὴ συγκέντρωση τοῦ πρωτογενοῦς ὕλικου. Ἡ στοχαστικότητα, ἡ βαθειὰ παιδεία, ὁ λιτὸς καὶ ὠραῖος λόγος θέλγουν ὅποιον ἐγκύψει στὰ συγγράμματά του. Τὴν παραστατικώτερη ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του προσφέρει ὁ ἀνώνυμος ἀξιολογητὴς τοῦ magnum opus του, τῆς δίτομης, ἄνω τῶν 1.350 σελίδων, Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους (1830-1920), ποὺ κυκλοφόρησε τὸ 2004 στὰ ἑλληνικὰ καὶ κυκλοφορεῖ ἐντὸς τοῦ ἔτους σὲ ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν ἀμερικανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο Yale University Press.

“Τὸ παρὸν ἔργο προσφέρει μίαν διεπιστημονικὴν προσέγγιση τῆς μελέτης τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς ἱστορίας κατὰ τὴν περίοδο τῆς διαπλάσεώς της, ποὺ εἶχε διαφύγει ὅλα τὰ διαθέσιμα στὴν ἀγγλικὴ προηγούμενα ἀφηγήματα τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὁ Δερτιλῆς χρησιμοποιοῖ σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο τὸν τεράστιο θησαυρὸ τῶν γνώσεων, τὰ ἐρευνητικὰ εὐρήματα, τὶς ἱστοριογρα-

φικές μεθόδους που συσσώρευσε σε μία ζωή εργασίας ως ιστορικός. Δεν πρόκειται για μία οικονομική ή για μία πολιτική ιστορία· δεν πρόκειται για μία ιστορία του πολιτισμού, των ολίγων εκλεκτών ή του άπλου λαού, αλλά για έναν σύνθετο πίνακα προσεκτικά συνυφασμένο με πολύπλοκες, αλλά κομψά παρουσιασμένες έρμηγείες και αφηγήσεις που κάνουν τον αναγνώστη να ταξιδεύει κατά μήκος και κατά πλάτος της Έλλάδος του ΙΘ' αιώνας. Κινούμενος έξ' ἴσου άνετα στην ιδεολογία, τα προβλήματα των άπλων ανθρώπων, τους ισολογισμούς των τραπεζών, ο Δερτιλής προσφέρει μία ολοκληρωμένη ιστορία των πρώτων έκατό χρόνων της νεώτερης Έλλάδος που συνδυάζει την ιστορική αφήγηση με τον αναστοχασμό ὅσων συνέβησαν και ὅσων θα μπορούσαν να συμβούν... Πρόκειται για ένα μείζον έργο ενός μείζονος Ευρωπαίου ιστορικού”.

Ο άνωνυμος κριτής εκφράζει καλλίτερα από ὅ,τι θα μπορούσα εγώ την εικόνα που απέκόμισα από την ανάγνωση του έργου του αποθανόντος συναδέλφου μας. Πρόκειται για μία μοναδική στο είδος της όλιστική προσέγγιση και συνάμα μία όλύμπια ένατένιση, χωρίς φόβο και χωρίς πάθος, της νεώτερης έλληνικής ιστορίας. Είμαι ευγνώμων στον Γεώργιο Δερτιλή, διότι ή ύποψηφιότητά του στην Ακαδημία μου χάρισε την ευκαιρία να γνωρίσω τον έξαίρετο αυτόν άνδρα και τὸ μοναδικὸ έργο του».

Ἡ Όλομέλεια τηρεῖ ἕνός λεπτοῦ σιγή εἰς μνήμην τοῦ ἐκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2023

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ο Πρόεδρος της Ακαδημίας κ. Μιχαήλ-Κωνσταντίνος Σταθόπουλος αναγγέλλει τον θάνατο του αντεπιστέλλοντος μέλους της Γ' Τάξης Σπύρου Σημίτη και λέγει για τον εκλιπόντα τα εξής:

«Ο Σπύρος Σημίτης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1934. Αποφοίτησε από το Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1952. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Marburg της τότε Δυτικής Γερμανίας και αναγορεύθηκε το 1956, μόλις 22 ετών, διδάκτορας. Νεώτατος επίσης, 28 ετών, έγινε υφηγητής και 30 ετών καθηγητής του Αστικού, του Εμπορικού, του Οικονομικού και του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Gießen. Πέντε χρόνια αργότερα, το 1964, εκλέχθηκε καθηγητής του Αστικού, του Εργατικού Δικαίου και της Νομικής Πληροφορικής στο Πανεπιστήμιο της Φρανκφούρτης, όπου δίδαξε επί δεκαετίες και αποχώρησε ως ομότιμος καθηγητής. Δίδαξε ως επισκέπτης καθηγητής σε πολλά ξένα πανεπιστήμια, ανάμεσά τους στο Yale των ΗΠΑ, στο Παρίσι, στο Λονδίνο (LSE), στη Φλωρεντία, στη Φιλαδέλφεια, στο Berkeley. Έχει αναγορευθεί σε πολλά πανεπιστήμια επίτιμος διδάκτορας – στην Ελλάδα από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου.

Το επιστημονικό έργο του Σπύρου Σημίτη εκτείνεται σε πολλούς κλάδους του δικαίου, ιδίως στο Περιουσιακό Αστικό Δίκαιο, στο Οικογενειακό, στο Εργατικό, στο Δίκαιο Προστασίας των Προσωπικών Δεδομένων, καθώς και στο Δίκαιο των Ατομικών Δικαιωμάτων και Θεμελιωδών Ελευθεριών. Το έργο του είναι μεγάλο ποσοτικά, εκλεκτό ποιοτικά, πολυσχιδές.

Ήδη η διδακτορική διατριβή του έκανε αίσθηση στον νομικό κόσμο. Με τόλμη και οξυδέρκεια, αφού διαπιστώνει τη μεταβαλλόμενη κοινωνική λειτουργία θεσμών του ιδιωτικού δικαίου, δεν διστάζει να αναγνωρίσει

έννομες συνέπειες στις de facto εταιρικές, εργασιακές, μισθωτικές και άλλες σχέσεις. Στην αφηρημένη έννοια της συμβατικής ελευθερίας του homo economicus, στην οποία στηριζόταν το παραδοσιακό δίκαιο, αντιπαρατάσσει την κοινωνικοποίηση των έννομων σχέσεων, που συμπληρώνει τα υπάρχοντα εγγενή όρια στις διαπλαστικές δυνατότητες των ατόμων.

Διεθνώς διάσημος έγινε όμως ο Σπύρος Σημίτης κυρίως για την πρωτοποριακή του ενασχόληση με την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Επισημαίνει, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, τον κίνδυνο να καταστεί ένα πρόσωπο, από τη χωρίς φραγμούς επεξεργασία πληροφοριών που το αφορούν, όχι μόνο “διαφανές”, αλλά και ελέγξιμο και χειραγωγήσιμο. Ο πρώτος νόμος στην Ευρώπη για την προστασία των προσωπικών δεδομένων ήταν αυτός του ομοσπονδιακού κρατιδίου της Έσσης, του 1970, και εμπνευστής του ο Σπύρος Σημίτης. Ακολούθησαν οι νομοθέτες άλλων ευρωπαϊκών κρατών, επίσης ο νομοθέτης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (τότε) και ο Έλληνας νομοθέτης, το 1997. Η συμβολή του τιμωμένου σ’ όλη αυτή την κίνηση ήταν τέτοια, ώστε έχει αποκληθεί στην αλλοδαπή “Νέστορας του ευρωπαϊκού δικαίου προστασίας δεδομένων”. Σημειωτέον ότι και πέρα από τα όρια της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπήρξε πρόεδρος της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Αναδείχθηκε έτσι για πρώτη φορά η εσωτερική σχέση της προστασίας των δεδομένων με τις ατομικές ελευθερίες και γενικότερα με τα ανθρώπινα δικαιώματα, και η αντίληψη αυτή επικράτησε στην Ευρωπαϊκή Ένωση παράλληλα με τη σταδιακή μετατροπή της από Οικονομική Ένωση σε πολιτική οντότητα η οποία, μεταξύ άλλων, ανέδειξε τελικά, έστω με καθυστέρηση, στο προσκήνιο την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, κατάληξη της οποίας ήταν η θέσπιση του “Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ”. Της Επιτροπής μάλιστα Εμπειρογνομόνων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την εκπόνηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του πολίτη διετέλεσε για ένα χρονικό διάστημα πρόεδρος. Εύγλωττα ο Σπύρος Σημίτης, που έδινε μάχες με σειρά άρθρων του πάνω στο θέμα επί δεκαετίες, τιτλοφόρησε ένα από τα άρθρα του, δημοσιευμένο σε αμερικανικό νομικό περιοδικό, “From the market to the polis” (Από την Αγορά στην Πόλη), για να χαρακτηρίσει την εξέλιξη που σημειώθηκε με τη μεταστροφή αυτή. Άξιο μνείας είναι επίσης ότι διετέλεσε και πρόεδρος της Γερμανικής

Επιτροπής Βιοηθικής στο θέμα της σχέσης βιοτεχνολογίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στη μακρά επιστημονική του πορεία προσπαθούσε πάντοτε να επιλύσει το μεγάλο ζητούμενο, δηλαδή αφενός να εξασφαλισθεί η βεβαιότητα δικαίου βάσει των θεσπισμένων κανόνων του, με μια δογματική που εγγυάται την εσωτερική συνέπεια και αρμονία του συστήματος, και αφετέρου να υπάρχει ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε συνθήκες, να υπάρχει η δυνατότητα άντλησης από το οπλοστάσιο των κοινωνικών επιστημών. Αλλά θέτει και όρια: Τα πορίσματα των κοινωνικών επιστημών δεν είναι, για τον νομικό, υποκατάστατο της κρίσης του, αλλά μόνο ερέθισμα για την παραπέρα βάσανο της κρίσης.

Ορθώς η Ακαδημία έχει τιμήσει έναν επιστήμονα του υψηλού κύρους και της περιωπής του Σπύρου Σημίτη, εκλέγοντάς τον αντεπιστέλλον μέλος της».

Η Ολομέλεια τηρεί ενός λεπτού σιγή εις μνήμην του εκλιπόντος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2023

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ο Πρόεδρος της Ακαδημίας κ. Μιχαήλ-Κωνσταντίνος Σταθόπουλος αναγγέλλει τον θάνατο του αντεπιστέλλοντος μέλους της Γ' Τάξης Βασιλείου Μαρκεζίνη και λέγει για τον εκλιπόντα τα εξής:

«Στις 24 Απριλίου 2023 απεβίωσε στην Οξφόρδη ο Βασίλειος Μαρκεζίνης, αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας μας. Ο Βασίλειος Μαρκεζίνης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1944. Ήταν γιος του Σπύρου Μαρκεζίνη, γνωστού πολιτικού αλλά και συγγραφέα της πολύτομης Πολιτικής Ιστορίας της Νεωτέρας Ελλάδος, με καταγωγή από τη Σαντορίνη. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έλαβε το πτυχίο του το 1966 με άριστα 10 και σε δύο χρόνια, το 1968, ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με επιβλέποντα καθηγητή τον μετέπειτα Ακαδημαϊκό Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο και θέμα της διδακτορικής του διατριβής *Επιτροπεία της δευτερογάμου μητρός κατά τον Αστικό Κώδικα*. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχε η ισονομία των φύλων. Υπήρχε μόνο η πατρική εξουσία και ο θάνατος του πατέρα επέφερε φυσικά την απόσβεση της πατρικής εξουσίας, η δε μητέρα μπορούσε να αναλάβει την επιμέλεια των τέκνων μόνο ως επίτροπος, όχι με τη γονική της ιδιότητα. Αλλά και η επιτροπεία της μητέρας γινόταν προβληματική αν αυτή αποφάσιζε να συνάψει νέο γάμο. Έπρεπε να επιτρέψει τη συνέχιση της επιτροπείας το δικαστήριο, στο οποίο όμως συχνά η μητέρα δεν προσέφευγε, τις περισσότερες φορές από άγνοια. Ήταν τότε μόνο de facto επίτροπος και τα δικαστήρια εφήρμοζαν τις διατάξεις για τη διοίκηση αλλοτρίων. Η επιμέλεια του δικού της παιδιού ήταν δηλαδή αλλότρια υπόθεση! Η διδακτορική διατριβή του Βασιλείου Μαρκεζίνη εξήτασε τα πολύπλοκα νομικά προβλήματα που δημιουργούσε ο δεύτερος γάμος της μητέρας, σε βάθος, με πρωτοτυπία και με

οξύνοια, κατά την έκθεση, και βαθμολογήθηκε με άριστα. Εδώ τελειώνει η πρώτη, σύντομη ελληνική περίοδος του Βασιλείου Μαρκεζίνη ως νομικού. Σημειώνω ότι η διατριβή αυτή διατηρεί και σήμερα στην ελληνική νομική βιβλιογραφία ιστορική αξία.

Ακολούθησε η μακρόχρονη, με διάρκεια πολλών δεκαετιών, αγγλική περίοδος του νομικού Βασιλείου Μαρκεζίνη, η οποία όμως έγινε στην πορεία διεθνής. Ξεκίνησε με μεταπτυχιακές σπουδές στη Νομική Σχολή του Cambridge, της οποίας αναγορεύθηκε διδάκτωρ το 1972, με θέμα της διατριβής του *Θεωρία και πρακτική της διάλυσης της Βουλής (The theory and practice of dissolution of Parliament)*. Η διατριβή αυτή, που εξετάζει κριτικά τον και σήμερα επίκαιρο στη χώρα μας θεσμό της διάλυσης της Βουλής κατά την εφαρμογή του στους τελευταίους δύο αιώνες στην Ελλάδα και την Αγγλία, βραβεύθηκε από το Πανεπιστήμιο του Cambridge ως η καλύτερη του έτους 1972. Στη συνέχεια ο Μαρκεζίνης είχε ταχύτατη πανεπιστημιακή εξέλιξη, αρχίζοντας ως lecturer στο Trinity College του Πανεπιστημίου του Cambridge και φθάνοντας έως τη βαθμίδα του “full professor” του Ευρωπαϊκού Ιδιωτικού Δικαίου στο University College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και παράλληλα του τακτικού καθηγητή του Αγγλοαμερικανικού Ιδιωτικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Leiden της Ολλανδίας. Παράλληλα επιδόθηκε σε πολύ σημαντική συγγραφική εργασία. Από το σύνολο των άνω των 40 βιβλίων του και άνω των 150 άρθρων του, που ερμηνεύουν τόσο αγγλικό ιδιωτικό δίκαιο (Common Law) όσο και ιδιωτικό δίκαιο χωρών της Ηπειρωτικής Ευρώπης (Civil Law), ξεχωρίζουν τα ογκώδη *Tort Law* (με τον Deakin), *The German Law of Torts* και *The German Law of Contract*, όλα άνω των 1.000 σελίδων και σε επανειλημμένες εκδόσεις, τα δύο τελευταία με εμβριθείς συγκριτικές παρατηρήσεις του γερμανικού προς το αγγλικό και το γαλλικό δίκαιο (στο οποίο είχε επίσης εγκύψει). Σημαντική στα βιβλία αυτά είναι η εξέταση των διαφορών μεταξύ της ευθύνης εξ αδικήματος και της ευθύνης εκ παραβάσεως συμβάσεως, και ειδικότερα ως προς τη λειτουργία του πταίσματος και της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ αμελούς συμπεριφοράς και προξενηθείσας ζημίας. Επίσης σημαντικές είναι οι συγκριτικές παρατηρήσεις του γερμανικού δικαίου όχι μόνο προς το αγγλικό και το γαλλικό δίκαιο, αλλά και προς το αμερικανικό. Δείγμα της απήχησης που είχαν τα εν λόγω έργα είναι οι εξαιρετικά επαινετικές βιβλιοκρισίες γι’ αυτά, γραμμένες από διάσημους καθηγητές, όπως οι Kötz και von Bar από τη Γερμανία, Dickson και

Morrow από την Αγγλία, καθώς και A. Tunc από τη Γαλλία. Σε άλλα, μικρότερα σε έκταση βιβλία του, και άλλες εργασίες του έχει πραγματοποιηθεί σημαντικούς θεσμούς του αγγλικού και ευρωπαϊκού δικαίου, όπως τον θεσμό της αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης με κρίσεις επί της διαφοράς που υπάρχει στο ζήτημα αυτό μεταξύ γαλλικού και αγγλικού δικαίου, τον θεσμό της αδικοπρακτικής ευθύνης για ζημία εξ αμελείας, τον θεσμό της αντιπροσωπείας, εμβαθύνοντας και στις περιπτώσεις φαινόμενης πληρεξουσιότητας και πληρεξουσιότητας ανοχής (agency by implied actual authority). Πολλά έργα του έχουν μεταφρασθεί σε ξένες γλώσσες, όπως στα γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά, πορτογαλικά, ακόμη και στα κινεζικά.

Ο Βασίλειος Μαρκεζίνης, ενσυνείδητος αλλά και φλογερός ευρωπαϊστής, αισθανόταν, όπως έλεγε, Έλληνας, γιατί έτσι γεννήθηκε, αλλά και πολίτης της Ευρώπης. Ίδρυσε και διηύθυνε επί πολλά έτη στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης το Ινστιτούτο Ευρωπαϊκού και Συγκριτικού Δικαίου. Έγραψε μελέτες ιστορίας του νεώτερου ευρωπαϊκού δικαίου, καθώς και γενικής θεωρίας του δικαίου, δημοσιευμένες στα σημαντικότερα νομικά περιοδικά της Ευρώπης, όπως στη *Revue internationale de droit comparé*, στο *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, στη *European Review of Private Law*, στην *American Journal of Comparative Law* κ.α. Έχει δώσει, κατόπιν προσκλήσεως, μαθήματα συγκριτικού δικαίου σε 25 μεγάλα πανεπιστήμια ανά τον κόσμο, όπως της Αγγλίας, της Γαλλίας, των ΗΠΑ, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου κ.α.

Του απονεμήθηκαν πολλές τιμητικές διακρίσεις. Εκτός από την εκλογή του ως αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, εξελέγη μέλος στην Ακαδημία της Μεγάλης Βρετανίας (Royal Society), της Γαλλίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου, της Ιταλίας (Lincei), καθώς και στο Αμερικανικό Ινστιτούτο Δικαίου. Επίσης είχε εκλεγεί μέλος από την Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών.

Από τη βασίλισσα Ελισάβετ της Αγγλίας χρίσθηκε Ιππότης, ενώ του χορηγήθηκε, για πρώτη φορά σε Έλληνα, ο τίτλος του Sir. Επίσης τιμήθηκε με τον Ταξιάρχη του Τάγματος της Τιμής από την ελληνική πολιτεία, με τον Ταξιάρχη του Τάγματος της Λεγεώνας της Τιμής της Γαλλίας, καθώς και με τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος της Αξίας της ίδιας χώρας, επίσης με τον Μεγαλόσταυρο του Τάγματος της Αξίας της Ιταλίας και με το Ανώτερο Ταξιάρχη του Τάγματος της Αξίας της Γερμανίας.

Επίτιμος διδάκτορας έχει αναγορευθεί από πολλά πανεπιστήμια της Αμερικής και της Ευρώπης, ανάμεσά τους και από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (τη Νομική Σχολή του).

Συμπερασματικά: Ο Βασίλειος Μαρκεζίνης υπήρξε ένας από τους πιο διακεκριμένους διεθνώς Ευρωπαίους νομικούς, ιδίως στο Συγκριτικό Ιδιωτικό Δίκαιο, στην προαγωγή του οποίου εισέφερε σημαντικές υπηρεσίες. Έχει επιπλέον αναγνωρισθεί η γενικότερη προσφορά του στην ευρωπαϊκή υπόθεση, με σκοπό την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Έτσι δικαιολογούνται οι πολλές τιμές που του επιδαψιλεύθηκαν.

Για τη σχέση του με την Ελλάδα θα προσθέσω το εξής: Αγαπούσε πάντα και πολύ τη χώρα όπου γεννήθηκε και σπούδασε και την επισκεπτόταν συχνά, ιδίως τα τελευταία χρόνια. Όταν του στέλναμε Έλληνες νομικούς για μετεκπαίδευση στην Αγγλία, τους περιέβαλλε με στοργή και τους υποστήριζε ποικιλοτρόπως. Ένας από αυτούς είναι σήμερα τακτικός καθηγητής του Αστικού Δικαίου στη Νομική Αθηνών, ο κ. Αντώνης Καραμπατζός.

Και κάτι τελευταίο, πέρα από τον Μαρκεζίνη ως Ευρωπαίο νομικό. Είχε γενικότερη καλλιέργεια. Ήταν γνώστης σε βάθος της ευρωπαϊκής τέχνης. Θα αναφέρω μόνο τους τίτλους θρισμένων έργων που έχει συγγράψει και δημοσιεύσει: *Το καλό και το κακό στην τέχνη και στο δίκαιο*, *Ο Οδυσσέας και ο δημιουργός του*, *Μια απόπειρα ανάλυσης ενός ασυνήθιστου ήρωα και ενός μεγάλου ποιητή*, *Η κληρονομιά της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας στον ευρωπαϊκό πολιτισμό*, *The duality of genius*, όπου παρουσιάζει μεγάλες φυσιογνωμίες της ζωγραφικής, της γλυπτικής, αλλά και της πολιτικής και της φιλοσοφίας.

Δικαίως λοιπόν είχε αναγορευθεί αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών».

Η Ολομέλεια τηρεί ενός λεπτού σιγή εις μνήμην του εκλιπόντος.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2023

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΗΣ
κ. ΠΑΥΛΟΥ Κ. ΣΟΥΡΛΑ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΕΔΡΟ
κ. ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ

Αξιότιμες και αξιότιμοι συνάδελφοι Ακαδημαϊκοί, εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Με ιδιαίτερη χαρά υποδεχόμαστε σήμερα επισήμως τον νέο Ακαδημαϊκό κ. Παύλο Σούρλα, ομότιμο καθηγητή της Φιλοσοφίας του Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, εκλεγέντα στην έδρα «Ηθική των Επιστημών – Βιοηθική» της Γ' Τάξης της Ακαδημίας. Είμαι ευτυχής γιατί έλαχε σ' εμένα να παρουσιάσω το επιστημονικό του έργο και την πορεία του από τις αρχικές σπουδές του ως την είσοδό του στην Ακαδημία.

Ο κ. Σούρλας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1945. Τις γυμνασιακές του σπουδές στη Βαρβάκειο Πρότυπο Σχολή ολοκλήρωσε το 1963, όταν έλαβε το απολυτήριο με τον βαθμό «άριστα», πρωτεύσας μεταξύ όλων των μαθητών και των τριών τμημάτων της τάξης. Ακολούθησαν οι πανεπιστημιακές του σπουδές στη Νομική Σχολή Αθηνών, από όπου έλαβε το πτυχίο του το 1968, επίσης με τον βαθμό «άριστα», πρωτεύσας και πάλι μεταξύ των φοιτητών του έτους του. Ακολούθησαν μεταπτυχιακές σπουδές καθώς και μεταδιδακτορική έρευνα στη Γερμανία, αρχικά με υποτροφία της Γερμανικής Υπηρεσίας Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών και αργότερα με υποτροφία του ιδρύματος Alexander von Humboldt. Η διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου, το 1973, είχε θέμα τη θεωρία της πρόσφορης αιτιότητας μεταξύ νόμιμου λόγου ευθύνης και ζημίας (ως προϋπόθεσης της

ευθύνης προς αποζημίωση) και την καινοφανή τότε θεωρία του σκοπού του κανόνα δικαίου, η οποία βελτιώνει την εν λόγω θεωρία και την οποία ο ίδιος υποστήριζε με διεισδυτική επιχειρηματολογία. Η διατριβή αυτή είχε ιδιαίτερα θετική ανταπόκριση στη γερμανική νομική βιβλιογραφία και εξακολουθεί να παραπέμπεται διαρκώς έως σήμερα. Μολονότι πρόκειται για νομική μελέτη, το εξαιρετικά θεωρητικό θέμα της έδειχνε έκτοτε τις φιλοσοφικές τάσεις του συγγραφέα.

Το 1982 έγινε εντεταλμένος υφηγητής της Φιλοσοφίας του Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη συνέχεια εξελίχθηκε έως τη βαθμίδα του καθηγητή. Δίδαξε στη Σχολή αυτή από το 1982 έως το 2012 μαθήματα Φιλοσοφίας και Μεθοδολογίας του Δικαίου και διοργάνωσε μεταπτυχιακό σεμινάριο με θέμα «Ηθική και Δίκαιο», με έμφαση στην ηθική θεωρία. Από το 2003 και χωρίς διακοπή μέχρι σήμερα διδάσκει στο διεπιστημονικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Βιοηθικής που διοργανώνεται από το Πανεπιστήμιο Κρήτης, ένα πρόγραμμα του οποίου είναι συνιδρυτής. Εκεί συνεχίζει τη συμβολή του στο θέμα «Ηθική και Δίκαιο», που είχε ο ίδιος εγκαινιάσει στο σεμινάριο της Νομικής Αθηνών. Το πρόγραμμα της Κρήτης απευθύνεται σε αποφοίτους ιατρικών, βιολογικών, φιλοσοφικών, κοινωνιολογικών, θεολογικών και νομικών τμημάτων και σχολών από ολόκληρη τη χώρα, διεξάγεται δε σε συνεργασία με διδάσκοντες από τις αντίστοιχες επιστήμες. Ο Παύλος Σούρλας θεωρεί, ορθώς, την Ηθική των Επιστημών και τη Βιοηθική ενιαίο αντικείμενο, επειδή τις συνδέει το θεμελιώδες φιλοσοφικό ερώτημα περί της αξίας της ζωής.

Ο Παύλος Σούρλας έχει δώσει μαθήματα και διαλέξεις σε θέματα φιλοσοφίας του δικαίου, πολιτικής φιλοσοφίας, ηθικής φιλοσοφίας, βιοηθικής και ηθικής των επιστημών ως προσκεκλημένος ομιλητής σε πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Υπήρξε μέλος της Ελληνικής Επιτροπής Βιοηθικής που συγκροτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και λειτούργησε από το 1997 μέχρι το 2002.

Υπήρξε μέλος της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής, υπαγόμενης απευθείας στον Πρωθυπουργό, από το 2003 έως το 2009.

Κατείχε κατά καιρούς τις ακόλουθες δημόσιες θέσεις: μέλος του Εθνικού Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Έρευνας, επιστημονικός διευθυντής του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, πρόεδρος της Εφορευτικής Επιτροπής της

Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, μέλος της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, γενικός γραμματέας και πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής του Ιδρύματος της Βουλής για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Ο νέος Ακαδημαϊκός ήδη από νωρίς υποστήριξε τον στενό σύνδεσμο δικαίου και ηθικής. Αυτό, όχι με την έννοια ότι για να ισχύει μια νομοθετική ρύθμιση πρέπει να είναι και ηθικά ορθή, αλλά ότι για να κατανοήσουμε (ερμηνεύσουμε) το περιεχόμενο της οποιασδήποτε ρύθμισης οφείλουμε να συλλάβουμε το ζήτημα από τη σκοπιά των λόγων που δικαιολογούν τη ρύθμιση αυτή με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Και αυτό απαιτεί την αναζήτηση των αρχών (principles) που φωτίζουν από ηθική σκοπιά το σύνολο της έννομης τάξης, συμπεριλαμβανομένης και της εν λόγω ρύθμισης.

Τη βασική αυτή ιδέα, την οποία στη διεθνή βιβλιογραφία υποστήριξε πρώτος ο Αμερικανός φιλόσοφος Ronald Dworkin, εξήτασε ο Παύλος Σούρλας και επεξεργάστηκε εξονυχιστικά από όλες τις δυνατές σκοπιές και σε αντιδιαστολή προς τα κρατούντα παρ' ημίν και στην ηπειρωτική Ευρώπη γενικότερα, στο μείζον έργο του *Δίκαιο και δικανική κρίση*, έκτασης 913 σελίδων, που δημοσιεύθηκε από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης το 2017.

Μια πρώτη και συνοπτικότερη παρουσίαση του έργου αυτού επιχείρησε ήδη το 2011 με τη γερμανική μονογραφία του *Rechtsprinzipien als Handlungsgründe; Studien zur Normativität des Rechts*, έκτασης 209 σελίδων, που δημοσιεύθηκε από τον γερμανικό εκδοτικό οίκο Nomos. Το βιβλίο αυτό έτυχε ευμενούς κριτικής. Η φιλόσοφος Eva Schürmann, σε άρθρο της, σημείωσε ότι ο Σούρλας συνεχίζει εκεί που σταμάτησε ο Dworkin. Τρία άλλα βιβλία του στα οποία εξετάζονται, αμέσως ή εμμέσως, προβλήματα της Ηθικής των Επιστημών είναι: *Όψεις του προσώπου: δοκίμια βιοηθικής· Εξατομίκευση και γενίκευση στη φιλοσοφία της πράξης· Δημοκρατία και αυτονομία, δοκίμια πολιτικής φιλοσοφίας*.

Σημαντικά είναι επίσης τέσσερα ακόμη, αυτά γενικότερου φιλοσοφικού περιεχομένου, βιβλία του με τίτλους *Νομοθετική θεωρία και νομική επιστήμη* το πρώτο, *Θεμελιώδη ζητήματα της μεθοδολογίας του δικαίου* το δεύτερο, *Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής και η θεμελίωση των νομικών κρίσεων* το τρίτο και *Φιλοσοφία του δικαίου* το τέταρτο.

Επίσης έχει δημοσιεύσει σε νομικά περιοδικά και τιμητικούς τόμους πολλές μελέτες και άρθρα.

Τα βιβλία και η αρθρογραφία του φανερώνουν μεγάλη εξοικείωση με την ιστορία της φιλοσοφίας. Αξίζει να αναφέρω την (κατά κανόνα διεξοδική) παρουσίαση και τον συστηματικό σχολιασμό, γενικά ή σε ειδικότερα θέματα, του έργου φιλοσόφων όπως ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Hobbes, ο Hume, ο Kant, ο Montesquieu, ο Marx, ο Wittgenstein, ο Rawls, ο Habermas, ο Dworkin και ο Κ. Τσάτσος.

Ασχολούμενος σε βάθος με το γενικό μέρος της Ηθικής των Επιστημών (που αποτελεί το βασικό αντικείμενο της έδρας που κατέλαβε στην Ακαδημία), εκκινεί από τις αρχές της δικαιοσύνης, της αυτονομίας του ατόμου, της αξίας και της αξιοπρέπειας (dignity) του ανθρώπου, δύο έννοιες τις οποίες διαχωρίζει με πρωτότυπο τρόπο. Μιλώντας δε για την προστασία της αυτονομίας του ατόμου, των ελευθεριών και των άλλων (ηθικού περιεχομένου) δικαιωμάτων του, ο Παύλος Σούρας αντιμετωπίζει το ζήτημα των ορίων της προστασίας τους και της ανάγκης πρόβλεψης φραγμών τόσο στη διεξαγωγή της έρευνας όσο και στην εφαρμογή των αποτελεσμάτων της, άρα και το ζήτημα αν και ως ποιο βαθμό είναι επιτρεπτή η κρατική παρέμβαση, ιδίως μέσω του νομοθέτη (ο οποίος θέτει τους φραγμούς), και το ζήτημα ποιος θα κρίνει τα όρια του κρατικού παρεμβατισμού.

Αλλά ο Παύλος Σούρας σε πολλές μελέτες του ασχολείται και με ειδικά ζητήματα που ανακύπτουν στην πράξη. Τέτοια εξεταζόμενα προβλήματα είναι, μεταξύ άλλων, αυτά που αφορούν μέλλοντα πρόσωπα (π.χ. προβλήματα σχετικά με το κυθαφορούμενο, όπως η διακοπή της κύησης, ο προγεννητικός έλεγχος, πράξεις που προκαλούν μόλυνση του περιβάλλοντος και επηρεάζουν την αναπαραγωγική συμπεριφορά του ανθρώπου κ.λπ.), παρελθόντα πρόσωπα (εδώ εμπίπτουν η ευθανασία, ο σεβασμός στη βούληση του διαθέτη, έστω και σε βάρος ζώντων ή μελλόντων προσώπων κ.λπ.), τη μεταχείριση των βλαστοκυττάρων, την προστασία του γήρατος, την εμπορευματοποίηση του ανθρώπινου σώματος ή μελών του, ηθικά προβλήματα από την ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας, θεραπευτικές ή βελτιωτικές (ευγονικές) επεμβάσεις στον ανθρώπινο οργανισμό, θέματα βιοποικιλότητας κ.ά.

Καιρός όμως να σταματήσω, γιατί η σημερινή εκδήλωση ανήκει στον νέο Ακαδημαϊκό και στην ομιλία του με το ενδιαφέρον θέμα «Η αυτονομία της ηθικής».

Αγαπητέ συνάδελφε και φίλε, σε καλωσορίζω στην Ακαδημία και σου εύχομαι να συνεχίσεις και ως Ακαδημαϊκός το λαμπρό επιστημονικό σου έργο και να έχεις μια γόνιμη θητεία στην Ακαδημία.

Η ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

κ. ΠΑΥΛΟΥ Κ. ΣΟΥΡΛΑ

Κύριε Πρόεδρε της Ακαδημίας Αθηνών, κυρίες και κύριοι Ακαδημαϊκοί,

Θα ήθελα να σας ευχαριστήσω θερμά για τη μεγάλη τιμή που μου κάνατε να με εκλέξετε τακτικό μέλος στο ανώτατο πνευματικό ίδρυμα της χώρας στην έδρα της Ηθικής των Επιστημών – Βιοηθικής. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον Πρόεδρο της Ακαδημίας κ. Σταθόπουλο για τη γενναιόδωρη παρουσίαση του έργου μου.

Τη στιγμή αυτή ο νους μου πηγαίνει με ευγνωμοσύνη στους γονείς μου Κίμωνα και Αικατερίνη. Δεν τους οφείλω μόνο το ζην – αυτό θα ήταν ήδη ανεκτίμητο – αλλά και το ευ ζην, με την ειδική σημασία της προσπάθειας για συνεχή βελτίωση του εαυτού μου, για καλλιέργεια της επιστήμης και της παιδείας, για ειλικρινείς σχέσεις με τους άλλους. Ιδιαίτερα θα ήθελα να αναφερθώ στην αγάπη του πατέρα μου για την αρχαία ελληνική γραμματεία, την οποία θέλησε να μεταλαμπαδεύσει στα αδέρφια μου και σε εμένα από μικρά παιδιά, υπαγορεύοντας και αναλύοντάς μας ολόκληρα αποσπάσματα από αρχαία κείμενα, ιδίως από δημηγορίες του Δημοσθένη.

Ευγνωμοσύνη και απέραντη αγάπη αισθάνομαι για τα μέλη της οικογένειάς μου, τη σύζυγό μου Μαργαρίτα και τους δύο γιους μας, τον Κίμωνα και τον Νικό, για το ζεστό οικογενειακό περιβάλλον που δημιουργήσαμε από κοινού και την αμοιβαία μας στήριξη, που, εκτός όλων των άλλων, με βοήθησε ανεκτίμητα και στο επιστημονικό έργο μου. Την ευγνωμοσύνη μου θα ήθελα να εκφράσω επίσης προς τους δασκάλους μου, στο σχολείο αρχικά και ιδίως στο Γυμνάσιο του Βαρβακείου (θα αναφέρω μόνο το όνομα του φιλοσόφου και ποιητή Αναστασίου Γιανναρά, που με εισήγαγε στη θεωρητική σκέψη) και ακολούθως στα Πανεπιστήμια της Αθήνας και του Μονάχου. Από αυτούς θα ήθελα να μνημονεύσω ειδικά τους Ιωάννη Σόντη, Ανδρέα Γαζή και Νικόλαο Χωραφά από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, και τους Karl Larenz, Arthur Kaufmann και Sten Gagnér από το Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Αισθάνομαι επίσης την υποχρέωση να αναφέρω τα ονόματα τριών κορυφαίων φιλοσόφων και σπουδαίων ανθρώπων

που με επηρέασαν βαθύτατα με το έργο και το προσωπικό παράδειγμά τους: τον Jürgen Habermas, τον Ronald Dworkin και τον Thomas Scanlon – και θα ήθελα να τονίσω ότι την προσωπική γνωριμία με τους δύο τελευταίους χρωστώ σε δύο κορυφαίους μαθητές μου, που στη συνέχεια σπούδασαν κοντά τους, αλλά και στον πρόωρα χαμένο φίλο και συνάδελφο Σταύρο Τσακυράκη.

Κυρίες και κύριοι,

Η έδρα της Ακαδημίας με τίτλο «Ηθική των Επιστημών – Βιοηθική» είναι νέα. Ο διπλός αυτός προσδιορισμός δεν έχει την έννοια της συνένωσης δύο ανεξάρτητων μεταξύ τους γνωστικών αντικειμένων. Συνοψίζει έντονες συζητήσεις που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο της ηθικής φιλοσοφίας και που οφείλονται στην προσφάτως αλματώδη ανάπτυξη τόσο της βιολογίας όσο και άλλων επιστημών όπως οι επιστήμες του εγκεφάλου ή νευροεπιστήμες και η πληροφορική και ρομποτική, μαζί με τις πολυποίκιλες νέες τεχνολογικές εφαρμογές τους, οι οποίες προκάλεσαν έντονο προβληματισμό λόγω των ηθικών διλημμάτων που ανέδειξαν. Πρόκειται για διλήμματα που προκύπτουν κατά τη συνεκτίμηση των πολλαπλών σημαντικών ωφελειών τους για τη ζωή μας, προς ορισμένους σοβαρούς κινδύνους που συνεπάγεται η αλόγιστη εφαρμογή τους. Οι ηθικές αρχές που μας βοηθούν στην αντιμετώπιση αυτών των διλημμάτων δεν είναι όμως καινοφανείς ούτε και διαφορετικές μεταξύ τους. Η ηθική είναι ενιαία και η διδασκαλία της κατά βάση συνεχής από την εποχή του Σωκράτη μέχρι σήμερα.

Η σημερινή εισιτήρια ομιλία μου έχει τον τίτλο «Η αυτονομία της ηθικής». Αυτονομία της ηθικής σημαίνει ότι τα ηθικά ζητήματα –και γνωρίζουμε όλοι, έστω αδρομερώς, ποια είναι αυτά– δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν παρά μόνο με κριτήρια και επιχειρήματα που είναι ίδια του ηθικού πεδίου, και όχι με διαπιστώσεις και πορίσματα που προέρχονται από άλλα πεδία και περιοχές του επιστητού. Το γνώρισμα αυτό της ηθικής χρειάζεται να τονιστεί ιδιαίτερα, επειδή η σημερινή αλματώδης εξέλιξη των θετικών επιστημών έχει ωθήσει πολλούς επιστήμονες να πιστεύουν ότι πλησιάζει, αν δεν έφτασε ήδη, η στιγμή όπου η ηθική θα απορροφηθεί από αυτές. Άλλοι πάλι, χωρίς να είναι βέβαιοι για μία τέτοια ευθανασία της ηθικής, πρεσβεύουν πάντως ότι οι επιστήμες είναι πλέον σε θέση, αν μη τι άλλο, να απορρίψουν μεταηθικές θεωρίες όπως ο ηθικός ρεαλισμός, που υποστηρίζει ότι υπάρχουν ηθικές αλήθειες καθ' εαυτές, ανεξάρτητες από τα

πρόσωπα που τις σκέπτονται και τις υιοθετούν· ή πάλι να υποδείξουν τη μόνη ορθή μεταηθική θεωρία, η οποία είναι κατ' αυτούς η λεγόμενη συγκινησιοκρατία (emotivism), δηλαδή η άποψη ότι τα συναισθήματα είναι η μόνη πραγματική πηγή των ηθικών μας κρίσεων. Αλλά και ορισμένοι φιλόσοφοι έχουν αρχίσει να τρέφουν αμφιβολίες για το αν μπορεί να συνεχιστεί η πίστη τους στην αυτονομία ενός από τα έως τώρα βασικά αντικείμενα της φιλοσοφίας. Απέναντι σε όλα αυτά, η θέση μου είναι ότι η αυτονομία της ηθικής παραμένει ακλόνητη. Η σύγχρονη επιστημονική εξέλιξη μπορεί ασφαλώς να μας διαφωτίσει για πολλές πλευρές των ηθικών πεποιθήσεών μας, και επί πλέον να προσφέρει και πρακτική βοήθεια, λ.χ. σε περιπτώσεις εντυπωσιακών μεταβολών των συμπεριφορών και του χαρακτήρα προσώπων που έχουν τραυματιστεί σοβαρά σε συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου, υποδεικνύοντας και τον τρόπο αποκατάστασης. Αυτά είναι όμως ιατρικά και όχι ηθικά προβλήματα. Στην αντιμετώπιση ωστόσο των ηθικών ζητημάτων η ηθική διατηρεί πάντα την τελευταία λέξη. Η σχέση επιστημών και ηθικής φιλοσοφίας πρέπει συνεπώς να είναι σχέση αμοιβαίας αναγνώρισης και συνεργασίας και όχι σχέση ανταγωνισμού ή αμοιβαίας παραγνώρισης. Στα επόμενα θα περιοριστώ σε δύο παραδείγματα, που σχετίζονται το πρώτο με την εξελικτική βιολογία και το δεύτερο με τις νευροεπιστήμες.

Εξελικτική βιολογία και ηθική

Οι έρευνες της εξελικτικής βιολογίας σε σχέση με την ηθική απέβλεψαν στο να παράσχουν μια επιστημονική εξήγηση της γένεσης της ηθικής γενικά όσο και του περιεχομένου ορισμένων βασικών αρχών και κανόνων της. Ιδίως το δεύτερο από τα εγχειρήματα αυτά είναι εκείνο που χρησίμευσε ως βάση για την αμφισβήτηση της αυτονομίας της ηθικής. Η βασική ιδέα είναι ότι, πρώτον, η ηθική δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, ούτε και αυθυπόστατη, αλλά προέκυψε εξελικτικά χάρις στη συμβολή της στην επιβίωση και στην ανάπτυξη του ανθρώπινου είδους, προσφέροντάς του ένα συγκριτικό πλεονέκτημα. Και, δεύτερον, ότι αυτό ισχύει κατ' εξοχήν σε σχέση με ορισμένους τύπους συμπεριφορών, για τους οποίους η ηθική φιλοσοφία μιλάει παραδοσιακά με όρους αρετής, όπως είναι η δικαιοσύνη, η φιλαλληλία, η ειλικρίνεια κ.ο.κ. Το ηθικό λεξιλόγιο δεν είναι όμως, κατά τους εξελικτικούς βιολόγους, κάτι το πηγαίο, που να εκφράζει μια εγγενώς ηθική πραγματικότητα. Αντίθετα, οι ηθικοί κανόνες και επιχειρήματα

έχουν την πηγή της ισχύος τους εκτός αυτών των ιδίων: το υπόβαθρό τους είναι βιολογικό, αποτελούν δηλαδή φαινοτυπικά προϊόντα μιας πρωτογενούς ροπής προς επιβίωση σε έναν κόσμο συνεχώς μεταβαλλόμενων προκλήσεων. Με άλλα λόγια, η εμφάνιση της ηθικής οφείλεται στην ιδιότητά της ως ενός από τους παράγοντες που εγγυήθηκαν όχι μόνο την ανάπτυξη των ιδίων των ανθρώπων όσο και των ανθρώπινων κοινωνιών, αλλά και εξασφάλισαν στον άνθρωπο την κυρίαρχη θέση μεταξύ των έμβιων όντων.

Οι εξελικτικοί βιολόγοι βασίζονται τα επιχειρήματά τους σε ορισμένα χτυπητά παραδείγματα. Το πιο κοινό δείγμα μιας υποτυπώδους ηθικής (σχετικά γίνεται λόγος για «πρωτο-ηθική») θεωρείται η φροντίδα και προστασία των νεοσσών από την πλευρά της μητέρας τους (ή και των δύο γονέων), η οποία παρατηρείται σε πολλά είδη, ιδίως πτηνών και θηλαστικών. Άλλα παραδείγματα αφορούν τη συμπεριφορά ορισμένων ειδών εντόμων, ιδίως υμενοπτέρων, που εμφανίζουν μορφές κοινωνικής οργάνωσης και αυστηρά τηρούμενης κατανομής εργασίας. Τέτοιες είναι πρωτίστως οι μέλισσες, όπου ορισμένοι εκπρόσωποι του είδους, οι εργάτριες, αναλαμβάνουν τη συλλογή της τροφής, την κατασκευή των κηληθρών, τη φροντίδα των γόνων, την προστασία των κυψελών από εξωτερικούς εχθρούς, ενώ δεν διαθέτουν αναπαραγωγικές λειτουργίες, τις οποίες αναλαμβάνει αποκλειστικά η βασίλισσα, την οποία αυτές υπηρετούν. Η σχετική βιβλιογραφία κάνει συνήθως λόγο για την αλληλεγγύη που επιδεικνύουν οι εργάτριες απέναντι στα άλλα μέλη της κοινότητάς τους, και που φτάνει στο σημείο της ανάληψης μιας σοβαρής προσωπικής θυσίας, ακόμη και της ζωής τους, προς χάρη του σμήνους.

Άλλα παραδείγματα προέρχονται από την παρατήρηση της συμπεριφοράς ορισμένων πρωτευόντων θηλαστικών, ιδίως των χιμπατζήδων και των bonobos, που ερμηνεύεται ως εκδήλωση ενσυναίσθησης απέναντι στα υπόλοιπα μέλη της αγέλης τους: αντιδράσεις σε ορισμένες μορφές αδικίας, επίδειξη ευγνωμοσύνης προς όσους τους προσέφεραν βοήθεια, παραχώρηση της σειράς εκ μέρους των αρρένων προς τα θήλεα και προς τα ανήλικα τέκνα κατά τη λήψη της τροφής. Όλα αυτά τα φαινόμενα αποτελούν, κατά τους εξελικτικούς βιολόγους, τεκμήρια του ότι ορισμένα πρώιμα ηθικά χαρακτηριστικά, το κυριότερο από τα οποία είναι και εδώ πρωτόλειες μορφές αλληλεγγύης, αποτελούν καρπούς βιολογικής εξέλιξης (πολλοί κάνουν λόγο για βιολογική αλληλεγγύη), που πολύ αργότερα, μαζί με την ανάπτυξη της συνείδησης και του λόγου στον άνθρωπο, θα πάρει τη μορφή ηθικών κανόνων.

Ένα πρώτο πρόβλημα ωστόσο, στο οποίο δεν θα επιμείνω πάντως εδώ, είναι ότι οι εξελικτικές αυτές απόψεις σε σχέση με την ηθική είναι αμφίβολο αν φτάνουν στο επίπεδο επιστημονικών θεωριών περί της γένεσής της, και ιδίως περί του εργαλειακού χαρακτήρα της σε σχέση με τον σκοπό της επιβίωσης. Παρουσιάζουν μάλλον την εικόνα «σεναρίων» ή αφηγημάτων, κατ' αρχήν αληθοφανών παρ' ότι οι λεπτομέρειές τους παραμένουν ασαφείς, τα οποία αφορούν μόνο μεμονωμένες περιπτώσεις. Η ηθική είναι όμως πολυσχιδής, και ένα αίτημά μας σχετικό με αυτήν είναι οι αξιώσεις της απέναντί μας να εμφανίζουν συνοχή, να μη δεχόμαστε δηλαδή ως ορθό ή ως αγαθό σε μία περίπτωση κάτι που, χωρίς ειδική δικαιολόγηση, να απορρίπτουμε σε μία άλλη συγγενή της. Το ίδιο το παράδειγμα της αλληλεγγύης είναι διαφωτιστικό: Σε όλους μας φαίνεται καλό να επιδεικνύουμε μεταξύ μας αλληλεγγύη, ωστόσο δεν είναι διόλου προφανές μέχρι ποιο σημείο μπορεί να στοιχειοθετηθεί ένα σχετικό ισχυρό ηθικό καθήκον – αν μπορούμε, για παράδειγμα, να απαιτήσουμε, και μάλιστα θεσμικά, από κάποιον άλλο, που είναι σε θέση να το κάνει, να γίνει ήρωας και να θυσιάσει για τη δική μας σωτηρία το καθήκον του, αν υπάρχει, είναι πάντως ασθενές, υπό την έννοια ότι δεν φτάνει στο σημείο να θεμελιώνει και μια αντίστοιχη δική μας ηθική απαίτηση. Αυτή η στερηή σήμερα ηθική γνώση μας δεν μπορεί να εξηγηθεί εξελικτικά. Θα χρειαζόταν λοιπόν κάτι που φαίνεται αδύνατο να επιτευχθεί. Δηλαδή να συντεθεί μια συνεκτική και συνάμα πειστική βιολογική θεωρία της ηθικής σε όλες της τις λεπτομέρειες. Η ζητούμενη θεωρία θα όφειλε άλλωστε επί πλέον να συμπεριλάβει και το σύνολο των συναφών με το ζήτημα βιολογικών παρατηρήσεων. Τι συμβαίνει, λ.χ., αν οι ίδιοι τύποι συμπεριφορών που θεωρούνται ότι παράγουν θετικά αποτελέσματα προκαλούν ταυτόχρονα και άλλα που κρίνονται αρνητικά, ή γιατί σε άλλες κοινότητες ζώων πολύ συγγενικές με εκείνες όπου εμφανίζονται οι λεγόμενες «πρωτο-ηθικές» συμπεριφορές παρατηρούνται οι ακριβώς αντίθετες συμπεριφορές; Για παράδειγμα, γιατί ενώ κατά κανόνα οι γονείς φροντίζουν τους νεοσσούς τους, σε ορισμένα είδη ο πατέρας και αρχηγός της αγέλης, αντί να φροντίζει και να προστατεύει, επιδιώκει αντίθετα να φονεύσει τους άρρενες απογόνους του; Μπορούν όλα αυτά από κοινού να εξηγηθούν εξελικτικά; Θα ήταν λοιπόν αναγκαίο, σε μια συνολική εξελικτική θεωρία, να ενσωματωθούν, μαζί με τον κανόνα, και οι αποκλίσεις από αυτόν, διαφορετικά οι εξελικτικές μας παρατηρήσεις δεν θα μπορέσουν να φτάσουν ποτέ στο επίπεδο μιας εξελικτικής ηθικής.

Ανακύπτουν όμως και άλλα, βαθύτερα προβλήματα. Θα είμαι κατ' ανάγκη πολύ συνοπτικός. Όταν γίνεται λόγος για την «πρωτο-ηθική» της αλληλεγγύης, εξυπακούεται ότι η αλληλεγγύη είναι κάτι καλό. Σε τι συνίσταται όμως αυτό το καλό; Για μια περιγραφική-εξηγητική επιστήμη όπως η βιολογία αυτό το καλό δεν μπορεί να είναι άλλο από τη συμβολή στην επιβίωση. Μήπως όμως εξυπακούεται σιωπηρά η ηθική περιωπή της αλληλεγγύης όπως μας την αναλύει σήμερα η ηθική θεωρία; Μήπως εδώ εμψυχωρεί δηλαδή το πρωθύστερο, να θεωρείται καλό η επιβίωση, αλλά ταυτόχρονα να θεωρείται ότι στην επιβίωση συνέβαλε ακριβώς λ.χ. η αλληλεγγύη επειδή είναι κάτι καλό; Δεν θα προχωρήσω περισσότερο. Τα προβλήματα αποφεύγονται μόνο αν δεχθούμε ότι βιολογία και ηθική αποτελούν ξεχωριστούς τομείς, με ξεχωριστά αντικείμενα και μεθόδους, που προσφέρουν αυτοτελή πορίσματα ο ένας στον άλλο, αλλά και δυσκολεύουν αφάνταστα, αν δεν κάνουν αδύνατη, κάθε προσπάθεια ομογενοποίησής τους.

Το προσωρινό αυτό συμπέρασμα ενισχύεται αν θέσουμε το ακόλουθο ερώτημα: Υποθέτοντας ότι οι παραδοχές της εξελικτικής βιολογίας στις οποίες αναφερθήκαμε αληθεύουν σε γενικές γραμμές, έστω και αν δεν είμαστε σε θέση να ανασυνθέσουμε την ακριβή ιστορική πορεία, ποια συμπεράσματα μπορούμε να συναγάγουμε από αυτές για τη δεσμευτικότητα της ηθικής; Πώς επηρεάζονται όλα όσα παραδεχόμαστε ως ηθικές αξίες και ηθικά καθήκοντά μας, όσα επιχειρήματα προβάλλουμε προς στήριξη των ηθικών μας κρίσεων και όσες ηθικές θεωρίες αναπτύσσουμε υπέρ του κύρους των ηθικών πεποιθήσεών μας, αν σε αυτά προσθέσουμε την εξελικτική εξήγηση; Θα άλλαζε σε κάτι το περιεχόμενο των ηθικών παραδοχών μας αν, για παράδειγμα, η γένεσή τους ιστορικά αποδεικνυόταν κάπως διαφορετική από ό,τι εμφανίζεται στα τρέχοντα αφηγήματα των εξελικτικών; Η απάντηση που αρμόζει είναι, νομίζω, η αρνητική.

Κάτι θα άλλαζε μόνο στην περίπτωση που η εξελικτική ηθική θεωρία θα έπειθε ότι η επιβίωση του είδους (ή του γονιδιώματός του, ή του αντίστοιχου οικοσυστήματος, ζήτημα εριζόμενο), εκτός από φυσική ροπή, παρέχει ταυτόχρονα και σε εμάς έναν δεσμευτικό ηθικό σκοπό ώστε να προσανατολιζόμαστε προς αυτόν τις συμπεριφορές μας – ότι δηλαδή δεν αποτελεί μόνο κάτι το μακροπρόθεσμα αναμενόμενο από την εξέλιξη των πραγμάτων, αλλά και κάτι υπέρ του οποίου οφείλουμε να εργαζόμαστε, δηλαδή το υπέρτατο ηθικό καθήκον μας από το οποίο απορρέουν όλα τα άλλα. Τέτοια ηθική θεωρία δεν θα ήταν όμως ιδιαίτερα πειστική και, εξ όσων γνωρίζω, δεν διατυπώνεται

πουθενά στα σοβαρά μεταξύ των ηθικών φιλοσόφων. Ο Ronald Dworkin, γνωστός για την τάση του να διανθίζει τις βαθιές φιλοσοφικές αναλύσεις του με πνευματώδεις παρατηρήσεις, είχε πει σχετικά (επιτρέψτε μου εδώ μια παράφραση): Πάντα θεωρούσα ότι το να βασανίζεις μικρά παιδιά προς χάρη αστείσμου είναι ηθικά αποτρόπαιο. Αν κάποιος θελήσει να απομυθοποιήσει αυτή την πεποίθησή μου λέγοντάς μου ότι κατά βάθος την αποδέχομαι όχι επειδή είναι αφ' εαυτής αληθής, αλλά επειδή έχει παγιωθεί χάρις στο γεγονός ότι συμβάλλει στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους, έχω μια απλή απάντηση να δώσω: ότι, αν αυτό αληθεύει, για το οποίο δεν έχω λόγο να αμφιβάλλω, γνωρίζω εφεξής ότι έχω δύο λόγους να θεωρώ τον σαδιστικό βασανισμό μικρών παιδιών αποτρόπαιο, έναν γνησίως και αυτοτελώς ηθικό, ακριβώς όπως και πριν, και έναν πρόσθετο, ότι με την ηθική μου αυτή παραδοχή συμβάλλω επί πλέον και στην εξέλιξη του είδους μου.

Ηθική και νευροεπιστήμες

Η αυτονομία της ηθικής τίθεται όμως σήμερα εν αμφιβόλω και από την πλευρά των νευροεπιστημών. Οι επιστήμες αυτές έχουν τα τελευταία χρόνια γνωρίσει αλματώδη εξέλιξη στην προσπάθειά τους να χαρτογραφήσουν τον ανθρώπινο εγκέφαλο, δηλαδή να καταγράψουν τα ειδικά κέντρα του εγκεφάλου που ενεργοποιούνται ή και συνεργάζονται κάθε φορά ώστε να επιτελέσουν τις διάφορες λειτουργίες του. Σε σχέση με την ηθική, το εγχείρημα είναι εξαιρετικά σημαντικό ιδίως όσον αφορά τις διεργασίες που λαμβάνουν χώρα κατά τη διαμόρφωση των προθέσεων και την εκτέλεση των σωματικών κινήσεων που συγκροτούν τις πράξεις μας.

Ένα παράδειγμα που έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις, αρχικά μεταξύ των ηθικών φιλοσόφων, στη συνέχεια μεταξύ των νευροεπιστημόνων, και τελευταία συνδυαστικά μεταξύ των δύο, είναι το παράδειγμα του ακυβέρνητου βαγονιού, όπως θα ήθελα να αποδώσω ελληνικά το αγγλικό the trolley problem. Ένα βαγόνι κινείται σε σιδηροτροχιές και ο οδηγός του έχει χάσει τις αισθήσεις του ώστε δεν υπάρχει τρόπος να ενεργοποιηθούν έγκαιρα τα φρένα. Αν το βαγόνι συνεχίσει την πορεία του, θα σκοτώσει πέντε εργάτες που δουλεύουν στις ράγες και δεν προλαβαίνουν να απομακρυνθούν. Ένας επιβάτης που στέκεται κοντά στον οδηγό έχει την τελευταία στιγμή τη δυνατότητα να εκτρέψει το βαγόνι από την πορεία του, στρίβοντας έναν διακόπτη και στρέφοντάς το προς μια παρακαμπτήρια

γραμμή, στην οποία θα σκοτώσει έναν μόνο εργάτη που εκτελεί εργασίες στο σημείο εκείνο. Επιτρέπεται (ή και οφείλει) ηθικά να το κάνει; Ή μήπως δικαιολογείται ηθικά να παραμείνει αδρανής;

Το παράδειγμα συζητείται σε σύγκριση με κάποιες παραλλαγές του. Σύμφωνα με μία από αυτές, το ανεξέλεγκτα κινούμενο βαγόνι, πριν σκοτώσει τους πέντε εργάτες, πρόκειται να περάσει κάτω από μια γέφυρα. Επάνω στη γέφυρα βρίσκονται δύο διαβάτες, ο ένας ισχνός και ο άλλος πολύ εύσωμος. Ο ισχνός, πιο γρήγορος στην αντίληψη, έχει μόλις και μετά βίας τον χρόνο να σπρώξει τον εύσωμο ώστε να πέσει στις γραμμές εμπρός ακριβώς από το βαγόνι, το οποίο θα εμποδιστεί, λόγω του σωματικού όγκου του εύσωμου, δεν θα μπορέσει να συνεχίσει την πορεία του και έτσι οι πέντε εργάτες θα σωθούν. Αν όμως πηδήσει ο ίδιος, το αποτέλεσμα είναι εξαιρετικά αβέβαιο. Και στις δύο παραλλαγές του παραδείγματος υπάρχει η δυνατότητα να σωθούν πέντε άνθρωποι χάρις στη θανάτωση ενός. Είναι όμως οι δύο περιπτώσεις από ηθική άποψη όμοιες, ή μήπως υφίσταται μεταξύ τους κάποια κρίσιμη διαφορά;

Σφυγμομετρήσεις που έγιναν έδειξαν ότι οι περισσότεροι ερωτηθέντες, περίπου το 70%, είναι της άποψης ότι η θανάτωση του ενός προς χάρη της σωτηρίας των πέντε είναι ηθικά δικαιολογημένη στην περίπτωση του επιβάτη που στρίβει τον διακόπτη, απαράδεκτη όμως στην περίπτωση του μικρόσωμου διαβάτη που σπρώχνει τον εύσωμο από το ύψος της γέφυρας. Με το συμπέρασμα αυτό συμφωνούν και ορισμένοι ηθικοί φιλόσοφοι, δεχόμενοι ότι στην τελευταία αυτή περίπτωση τον ευτραφή διαβάτη θανατώνει άμεσα με σκόπιμη ενέργειά του ο ισχνός, πράξη αφ' εαυτής απαράδεκτη, έστω και αν έχει ως απώτερο αποτέλεσμα τη σωτηρία των πέντε, ενώ στην περίπτωση της εκτροπής του βαγονιού στην παρακαμπτήρια γραμμή η θανάτωση του ενός είναι απλώς παρεπόμενο αποτέλεσμα της πράξης του επιβάτη να στρίψει τον διακόπτη, πράξη της οποίας το άμεσο αποτέλεσμα είναι η σωτηρία των πέντε. Η εκτίμηση αυτή έρχεται εν μέρει σε αντίθεση προς τη διδασκαλία του ωφελιμισμού, θεωρία συνεπειοκρατική, κατά την οποία οι ανθρώπινες συμπεριφορές κρίνονται ηθικά από την αξία των συνεπειών τους και μόνο, οι οποίες στην περίπτωση και των δύο παραλλαγών είναι ακριβώς οι ίδιες: ο θάνατος του ενός προσώπου σε σύγκριση προς τη σωτηρία των πέντε. Άλλοι ηθικοί φιλόσοφοι υποστήριζαν ότι, αν ο επιβάτης του βαγονιού παραμείνει αδρανής και δεν στρίψει τον διακόπτη, δεν θα έχει ο ίδιος σκοτώσει τους πέντε, δεδομένου ότι το μόνο που μπορεί να του

καταλογιστεί είναι η παράλειψη της σωτηρίας τους, η οποία όμως ηθικά είναι πολύ ηπιότερη από τη θετική πράξη της τέλεσης έστω και μίας ανθρωποκτονίας από πρόθεση.

Η συζήτηση έγινε βαθμιδών πολυπλοκότερη, εδώ όμως θα σας απαλλάξω από τις λεπτομέρειες. Πήρε όμως ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα τροπή όταν ορισμένοι νευροεπιστήμονες αποφάσισαν να εξετάσουν πειραματικά τις δύο παραλλαγές. Έθεσαν ορισμένα πρόσωπα ενώπιον των σχετικών διλημάτων και τα κάλεσαν να φαντασθούν τον εαυτό τους στη θέση τόσο του επιβάτη που στρίβει τον διακόπτη όσο και του ισχνού διαβάτη της γέφυρας που σπρώχνει τον ευτραφή συμπολίτη του, καταγράφοντας ταυτόχρονα τις ηλεκτρομαγνητικές μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στον εγκέφαλό τους. Το αποτέλεσμα υπήρξε εντυπωσιακό. Στην περίπτωση της ώθησης του ευτραφούς διαβάτη ώστε να πέσει κάτω από τη γέφυρα, ενεργοποιήθηκαν οι περιοχές του εγκεφάλου όπου έχουν την έδρα τους τα συναισθήματα, με συνέπεια την εμφάνιση μιας αίσθησης αποτροπιασμού στους μετέχοντες στο πείραμα. Αντίθετα, στην περίπτωση του επιβάτη που στρίβει τον διακόπτη εκτρέποντας το βαγόνι, ενεργοποιήθηκαν οι περιοχές του εγκεφάλου όπου έχουν την έδρα τους οι ορθολογικοί υπολογισμοί: έτσι η αίσθηση αποτροπιασμού δεν εμφανίστηκε. Τι ηθικά συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν από το εύρημα αυτό;

Πολλοί συγγραφείς θεώρησαν ότι τα πειράματα επιβεβαίωσαν τις τρέχουσες, δημόδιες απόψεις που καταγράφηκαν με τις σφυγμομετρήσεις: ότι δηλαδή η μεν διάσωση των πέντε με την εκτροπή του βαγονιού προς τη βοήθητική γραμμή και τη θυσία του ενός είναι ηθικά επιτρεπτή, αν όχι και επιβεβλημένη, η ώθηση όμως του ευτραφούς διαβάτη ώστε να πέσει εμπρός στο διερχόμενο βαγόνι είναι ανεπίτρεπτη. Η συνοδευτική ηθική ανάλυση επισήμανε ότι στην πρώτη περίπτωση τα επιχειρήματα που δικαιολογούν την κρίση περί του επιτρεπτού είναι ωφελιμιστικά, ενώ στη δεύτερη περίπτωση αυτά εκτοπίζονται από καντιανής εμπνεύσεως δεοντοκρατικά επιχειρήματα, σύμφωνα με τα οποία ορισμένες πράξεις είναι ηθικά κατακριτέες ακόμη και στην περίπτωση που παράγουν τα καλύτερα αποτελέσματα.

Οι νευροεπιστήμονες συντάσσονται συνήθως κατ' αποτέλεσμα με την αξιολόγηση αυτή, ωστόσο με διαφορετικό σκεπτικό. Υποστηρίζουν ότι οι ηθικές μας κρίσεις έχουν δύο ξεχωριστές πηγές στον εγκέφαλό μας, αφ' ενός εκεί όπου έχουν την έδρα τους τα συναισθήματα και αφ' ετέρου εκεί όπου έχουν την έδρα τους οι ορθολογικοί υπολογισμοί. Εξελικτικά πρωτο-

γενή και έτσι και για σήμερα πρωταρχική πηγή αποτελούν κατ' αυτούς τα συναισθήματα, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθούν να λειτουργούν αυτομάτως, δηλαδή ασυνείδητα και χωρίς παρεμβολή ορθολογικών εκτιμήσεων, οι οποίες χρειάζονται μόνο σε πολύπλοκες περιπτώσεις. Αντίθετα, οι ορθολογικές εκτιμήσεις εμφανίστηκαν σε μεταγενέστερα στάδια της εξέλιξης και αποτελούν επεξεργασίες της πρώτης ύλης που προέρχεται πάντα από τα συναισθήματα. Ορισμένοι ωφελιμιστές φιλόσοφοι δέχθηκαν κατ' αρχήν την εξελικτική προέλευση της ηθικής από τα συναισθήματα, υποστήριξαν ωστόσο ότι σήμερα, από ηθική όσο και από εξελικτική σκοπιά, οι ηθικές εκτιμήσεις πρέπει να είναι σε κάθε περίπτωση ορθολογικές, βασιζόμενες στην ανάλυση κόστους-οφέλους· σε ορισμένες περιπτώσεις ωστόσο η ορθολογικότητα των κρίσεων συμβαίνει να νοθεύεται από αυτοματοποιημένες συναισθηματικές αντιδράσεις, αυτές όμως δεν είναι παρά κατάλοιπα παλαιότερων εξελικτικών σταδίων. Κανονικά θα έπρεπε, στο παράδειγμα του βαγονιού, η θυσία του ενός προς χάρη της σωτηρίας των πέντε να επιλέγεται σε κάθε περίπτωση.

Το κρίσιμο ερώτημα προς εξέταση είναι αν και κατά πόσο τα νευροεπιστημονικά ευρήματα έχουν επίπτωση στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζουμε και από την πλευρά της ηθικής τα διλήμματα του παραδείγματός μας. Διαφωνώντας με την πλειονότητα των νευροεπιστημόνων, είμαι της γνώμης ότι τα ευρήματα αυτά είναι αδύνατον να έχουν άμεση επίδραση στις ηθικές κρίσεις μας. Αυτές υπακούουν, ως προς το περιεχόμενό τους, σε άλλους κανόνες από τους νόμους οι οποίοι διέπουν τις φυσιολογικές διεργασίες που παρατηρούνται κατά τον σχηματισμό τους. Η εξήγηση των νευροεπιστημονικών ευρημάτων έχει ασφαλώς επιστημονική αξία, από αυτήν είναι όμως αδύνατο να συναχθούν κανονιστικά επιχειρήματα περί της ορθής αντίδρασής μας στα πρακτικά διλήμματα που εμφανίζονται ενώπιόν μας. Σ' αυτό έχουν δίκιο οι ωφελιμιστές. Τούτο δεν σημαίνει ότι κάθε φορά που πράττουμε ή που κρίνουμε τις πράξεις των άλλων είμαστε ορθολογικοί, αλλά απλώς ότι είναι ανά πάσα στιγμή εφικτό να συζητήσουμε με ορθολογικά επιχειρήματα περί του ποια πράξη είναι ή ήταν ανά περίπτωση η ηθικά ορθότερη, ακόμη και όταν η αντίδρασή μας στα δεδομένα της πραγματικότητας υπήρξε αυτόματη και αυτονόητη. Οι ωφελιμιστές έχουν όμως άδικο ως προς την ουσία, όχι γενικά και σε κάθε περίπτωση, αλλά πάντως ειδικά σε περιπτώσεις διλημάτων όπως αυτά που θέτουν τα παραδείγματα του ακυβέρνητου βαγονιού. Τα διλήμματα αυτά φρονώ ότι

διαψεύδουν τόσο τις διακρίσεις που χαρακτηρίζουν τις στατιστικά διαπιστούμενες δημόδεις αντιλήψεις όσο και, από την άλλη πλευρά, την αξίωση καθολικότητας των ωφελιμιστικών θεωριών.

Ως προς τις δημόδεις αντιλήψεις, είμαι της γνώμης ότι μια στέρεη ηθική επιχειρηματολογία τεκμηριώνει την ανυπαρξία διαφοράς μεταξύ των δύο παραλλαγών του παραδείγματος του ακυβέρνητου βαγονιού. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση ο δρων επιφέρει ο ίδιος ηθελήμενα τον θάνατο του ενός, έστω με την πρόθεση να σώσει τους πέντε· δηλαδή ηθικά στερείται σημασίας το ότι στη μία περίπτωση το αποτέλεσμα επέρχεται άμεσα και εμφανώς για όλους, ενώ στην άλλη έμμεσα, ίσως και αφανώς για κάποιους άλλους. Αν ίσχυε κάτι διαφορετικό, τότε η έμμεση θανάτωση ενός άλλου, π.χ. με τη χορήγηση ενός δηλητηρίου βραδείας επενέργειας, θα έπρεπε να τιμωρείται θεσμικά κατά τρόπο ηπιότερο από την άμεση θανάτωση, π.χ. με έναν σκόπιμο και εύστοχο πυροβολισμό.

Οι δύο πράξεις πρέπει επομένως να κριθούν ομοιόμορφα, ανεξάρτητα από τον τομέα του εγκεφάλου που ενεργοποιήθηκε κάθε φορά για τον σχηματισμό της αντίστοιχης πρόθεσης. Ομοιόμορφα προς ποια όμως κατεύθυνση; Ο ωφελιμιστικός λογισμός, με το να εκτιμά αποκλειστικά τα αποτελέσματα της πράξης, αφήνει εκτός της ηθικής αποτίμησης στοιχεία που θα όφειλαν επίσης να ληφθούν υπόψη. Στην ηθική φιλοσοφία, τα στοιχεία αυτά έχουν επισημανθεί από δύο πλευρές. Παλαιότερη είναι η κριτική που έχει ασκηθεί από φιλοσόφους που ξεκινούν από τον Kant. Σύμφωνα με αυτήν, το πρόβλημα δεν πρέπει να προσεγγίζεται από την οπτική γωνία της σχέσης του πράττοντος προς τα παραγόμενα από την πράξη του αποτελέσματα, αλλά από μια διαπροσωπική σκοπιά, τη σκοπιά της σχέσης του προς τους άλλους. Η απόφαση του πράττοντος να θυσιάσει τον έναν, έστω και με σκοπό να σώσει τους πέντε, δεν επιδεικνύει τον απαιτούμενο σεβασμό προς αυτόν τον έναν ως πρόσωπο, δεδομένου ότι τον θυσιάζει χωρίς τη συναίνεσή του, δηλαδή, κατά τη διάσημη ρήση του Kant, τον χρησιμοποιεί ως απλό μέσο και καθόλου ταυτόχρονα και ως σκοπό, ως πρόσωπο-φορέα αξιοπρέπειας.

Μια άλλη πτυχή ανεπάρκειας του ωφελιμισμού έχει αποκαλύψει ο σπουδαίος Βρετανός ηθικός φιλόσοφος Bernard Williams. Ο Williams τόνισε ιδιαίτερα όχι τη σχέση του πράττοντος προς τους άλλους όσο τη σχέση του προς τον ίδιο του τον εαυτό, εξήρε δηλαδή τη σκοπιά της ιδιότητας του δρώντος ως αυτουργού. Όταν αποφασίσω να φονεύσω εγώ ο ίδιος έναν άλλο άνθρωπο, έστω και προκειμένου να σώσω περισσότερους, τραυματίζω

καίρια, εκτός ίσως αν πρόκειται για μια εντελώς ακραία περίπτωση τραγικού διλήμματος, την ακεραιότητά μου ως προσώπου· πλήττω ανήκεστα την ηθική αυτοεκτίμησή μου, και αυτό είναι κάτι που δεν αντισταθμίζουν τα οποιαδήποτε περαιτέρω αγαθά αποτελέσματα.

Ελπίζω η ανάλυση που προηγήθηκε να έχει κάνει αρκούντως φανερό ότι η νευροεπιστημονική προσέγγιση, όσο πολύτιμη και αν είναι, αδυνατεί να υποκαταστήσει την ηθική επιχειρηματολογία. Αυτό ισχύει όχι μόνο ως προς τα επί μέρους ηθικά ερωτήματα, αλλά και ως προς το γενικό ερώτημα τι είναι η ηθική και ποια ηθική θεωρία είναι ορθή. Σε σχέση με την ηθική σημασία των συναισθημάτων, για παράδειγμα, το κρίσιμο επιχείρημα δεν παρέχει η ενεργοποιούμενη κάθε φορά περιοχή του εγκεφάλου, αλλά η ακόλουθη σκέψη: Ασφαλώς πολύ συχνά οι ηθικές μας κρίσεις συνοδεύονται από έντονα συναισθήματα. Αγανακτώ, λ.χ., όταν βρίσκομαι αντιμέτωπος με μια αδικία, π.χ. όταν καταδικάζεται ένας αθώος. Είναι όμως πιο εύλογο να πω ότι αγανακτώ επειδή η καταδίκη ήταν άδικη, παρά αντίστροφα ότι η καταδίκη ήταν άδικη επειδή αγανάκτησα. Και το αν και σε ποιες περιπτώσεις οι ωφελιμιστικές εκτιμήσεις έχουν θέση στις ηθικές μας κρίσεις και τότε εκτοπίζονται από δεοντοκρατικά επιχειρήματα είναι ζήτημα εσωτερικό της ηθικής – και υποθέσεις της εξελικτικής βιολογίας ή ευρήματα της νευροεπιστημονικής έρευνας δεν προσφέρουν, σε αυτό το ουσιαστικό ηθικό ερώτημα, αποφασιστική βοήθεια.

Κυρίες και κύριοι, ο ίδιος ο Δαρβίνος έχει πει ότι αυτό που κατ' εξοχήν διακρίνει τον άνθρωπο από τα ζώα είναι η ηθική αίσθηση και συνείδηση. Η ηθική είναι πράγματι εξαιρετικά σημαντική για τη ζωή μας. Είναι όμως και μια δύσκολη όσο και λεπτή υπόθεση. Έχει να υπερνικήσει μια διαδεδομένη προκατάληψη εναντίον της, που την αντιλαμβάνεται ως αυστηρή και υποδεικτική. Αποστολή της ηθικής φιλοσοφίας δεν είναι όμως –και αυτό είναι η πολύτιμη παρακαταθήκη του Σωκράτη– να μας υποδεικνύει σε έναν ηθικό κώδικα τι να πράττουμε και τι να αποφεύγουμε σε κάθε περίπτωση. Εκείνο που μπορεί να προσφέρει είναι να μας βοηθήσει, μέσω του ηθικού διαλόγου που προωθεί, να αποκτήσουμε μεγαλύτερη αυτοσυνειδησία κατά την αντιμετώπιση των δυσκολιών του βίου. Προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης ενός τέτοιου διαλόγου υπόσχομαι να εργασθώ, με όσες δυνάμεις διαθέτω, από τη θέση μου στην Ακαδημία Αθηνών, σε συνεργασία και με τους συναδέλφους από τις επιστήμες.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ο Πρόεδρος της Ακαδημίας κ. Μιχαήλ-Κωνσταντίνος Σταθόπουλος αναγγέλλει τον θάνατο της ξένης εταίρου της Β' Τάξης Héléne Carrère d'Encausse.

Μετά τον Πρόεδρο λαμβάνει τον λόγο ο Ακαδημαϊκός της Γ' Τάξης κ. Νικηφόρος Διαμαντούρος και λέγει για την εκλιπούσα τα εξής:

«Στις 5 Αυγούστου του 2023 απεβίωσε στο Παρίσι η Héléne Carrère d'Encausse. Η εκλιπούσα γεννήθηκε στο Παρίσι το 1929 με το όνομα Héléne Zourabichvili και ήταν γεωργιανής καταγωγής. Απέκτησε την γαλλική υπηκοότητα το 1950, σπούδασε στο Ινστιτούτο Πολιτικών Επιστημών των Παρισίων, απ' όπου απέκτησε διδακτορικό δίπλωμα το 1963, και έλαβε στην συνέχεια διδακτορικό δίπλωμα και στο πεδίο των γραμμάτων.

Δίδαξε ιστορία, καθώς και πολιτικές επιστήμες στο Πανεπιστήμιο της Σορβόννης και υπήρξε διευθύντρια σπουδών στο Εθνικό Ίδρυμα Πολιτικών Επιστημών, το Fondation Nationale des Sciences Politiques. Εξελέγη στην Γαλλική Ακαδημία Επιστημών το 1990 και, από το 1999 ως τον θάνατό της, ήταν η πρώτη γυναίκα που υπηρέτησε ως μόνιμη γραμματέας, Secrétaire Perpétuel.

Ασχολήθηκε ενεργά με την πολιτική και υπήρξε μέλος του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου από το 1994 ως το 1999, κατόπιν εκλογής της, και αντιπρόεδρος του για την εξωτερική πολιτική και την άμυνα, ενώ κατέλαβε πλήθος άλλων σημαντικών θέσεων, όπως της αντιπροέδρου της επιτροπής των γαλλικών διπλωματικών αρχείων και της προέδρου του επιστημονικού συμβουλίου για την μετανάστευση και την αφομοίωση, ενώ το 2008 εξελέγη ξένη εταίρος της Ακαδημίας Αθηνών στην Δεύτερη Τάξη των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών, στον κλάδο της Ιστορίας.

Το επιστημονικό έργο της H  l  ne Carrère d'Encausse επικεντρώθηκε στην ιστορία και τον πολιτισμό της Ρωσίας και της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και γενικότερα των χωρών και των λαών της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας. Δημοσίευσε πολυάριθμα συγγράμματα, στα οποία συγκαταλέγεται και η έκδοση του 1978 με θέμα *L'empire   clat  *, αναφορικά με την επερχόμενη πτώση της Σοβιετικής Ένωσης. Για το έργο της   λαβε διεθνή αναγνώριση και της απονεμήθηκαν τιμητικές διακρίσεις,   πως ο Μεγάλος Σταυρός της Λεγεώνας της Τιμής της Γαλλίας το 2011, καθώς και το Μετάλλιο του Τάγματος της Τιμής της Ρωσίας, ενώ τον περασμένο Μάιο   λαβε το βραβείο Princesa de Asturias της Ισπανίας για την συνεισφορά της στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Ο πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας Emmanuel Macron σε ανακοίνωσή του απέτισε φόρο τιμής στην εκλιπούσα και την περιέγραψε ως σπουδαία ιστορικό που   φησε μια αθάνατη κληρονομιά.

Η H  l  ne Carrère d'Encausse   ξέφρασε, πέρα από τις συγκεκριμένες επιστημονικές ενασχολήσεις της, την ανάγκη για μια ευρύτερη επικοινωνία με σκοπό την διεύρυνση του πολιτιστικού διαλόγου μεταξύ των λαών, αλλά και προσωποποίησε την τάση για την απόδοση στο πλαίσιο αυτό ειδικού ρόλου στην Ελλάδα και στον ελληνισμό. Η Ακαδημία Αθηνών απευθύνει τα ειλικρινή της συλλυπητήρια προς την οικογένεια και τους οικείους της, καθώς και στην Γαλλική Ακαδημία Επιστημών. Ευχαριστώ».

Η Ολομέλεια τηρεί ενός λεπτού σιγή εις μνήμην της εκλιπούσας.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 12ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ Β' ΤΑΞΗΣ
κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Κύριε Πρόεδρε, κύριοι συνάδελφοι,

Όλοι γνωρίζουμε τη σημαντική αξία της ελληνικής γλώσσας και για την ιστορικότητα της ελληνικής εθνότητας και διάδοσης, για πολιτιστικούς κυρίως λόγους. Θα προσπαθήσω στο σύντομο αυτό χρονικό διάστημα να διηγηθώ τα της καταγωγής της ελληνικής γλώσσας, πολύ απλοϊκά, χωρίς να αναφέρω πρόσωπα ή χρονολογίες.

Το ανθρωποειδές είδος, που εξελισσόταν για εκατομμύρια έτη, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα δεν μπορούσε να εκφωνήσει έναρθρο λόγο, περιοριζόταν σε άναρθρες κραυγές και βογκητά, όπως ακριβώς τα διάφορα ζώα, όμως από ένα σημείο και ύστερα κατόρθωσε και μπορούσε να εκφωνεί έναρθρο λόγο. Τότε οι διάφοροι ήχοι τούς οποίους εξέπεμπε ήταν σταθεροί και αποσκοπούσαν σε ένα ορισμένο αντικείμενο. Αυτή ακριβώς η διαδικασία, όπου με ορισμένο, σταθερό πλέον, φθόγγο αναφερόταν σε ορισμένο αντικείμενο, θεωρείται από τους γλωσσολόγους ότι είναι η απαρχή της δημιουργίας των διαφόρων γλωσσών. Όλες οι γλώσσες είναι όμοιες ως προς τον τρόπο που καταρτίστηκαν, αλλά ανόμοιες ως προς την ονομασία την οποία έδιναν στα διάφορα αντικείμενα. Η λέξη π.χ. κεφαλή στην ελληνική, τουλάχιστον σε αυτήν που γνωρίζουμε πρώτη φορά σε κείμενα, ήταν *κάρα*, στα κινέζικα ήταν διαφορετική και στις άλλες γλώσσες επίσης διαφορετική.

Εξαιτίας λοιπόν αυτού, επικράτησε η άποψη ότι οι διάφορες γλώσσες είναι διαφορετικές η μία από την άλλη. Η άποψη αυτή επικράτησε για πολύ

χρονικό διάστημα, έως τον 18ο αιώνα, οπότε στο δεύτερο μισό του αιώνα αυτού κάποιοι λόγιοι αναφέρθηκαν σε ορισμένες γλώσσες οι οποίες εμφάνιζαν συγγένεια μεταξύ τους. Τον επόμενο αιώνα, στο πρώτο μισό του 19ου, ένας Άγγλος δικαστής στην Ινδία, ομιλώντας για ζήτημα που δεν είχε σχέση με τις γλώσσες σε ένα *obiter dictum*, παρεμπιπτόντως δηλαδή, αναφέρθηκε και στο ζήτημα αυτό ονομάζοντας τρεις γλώσσες, τη σανσκριτική, δηλαδή την αρχαία ινδική, την ελληνική και τη λατινική, ότι ήταν γλώσσες συγγενείς, και μάλιστα προχώρησε και ένα βήμα παρακάτω, εκφράζοντας την άποψη ότι οι τρεις αυτές γλώσσες κατήγοντο από την ίδια γλώσσα. Τον ίδιο αιώνα, ένας Γερμανός γλωσσολόγος εξήτασε το θέμα και βρήκε ότι οι γλώσσες αυτές οι οποίες εμφάνισαν συγγένεια ήταν περισσότερες· προσέθεσε την περσική, την αρμενική, τη γερμανική, τις κελτικές γλώσσες, τις σλαβικές και μερικές άλλες μικρότερες, όπως και δύο γλώσσες της αρχαιότητας οι οποίες εξαφανίστηκαν, ήτοι τη χετταϊκή και την τοχαρική.

Όταν γίνεται λόγος για συγγένεια των γλωσσών αυτών, δεν αρκούμεθα μόνο εις τη μορφολογία, δηλαδή στο όνομα ή στο ρήμα απλώς, αλλά η συγγένεια προχωρεί και εις την κλίση, καθώς και εις τη δομή των γλωσσών αυτών. Ένα παράδειγμα: το τρίτο ενικό πρόσωπο του ρήματος *είμι*, όπως γνωρίζετε, είναι *έστί*, ο τύπος αυτός στη σανσκριτική ήταν *asti*, στη λατινική *est*, στη γερμανική *ist* και στις σλαβικές γλώσσες *yasti*. Μάλιστα αργότερα έχουμε επιπλέον συγγένεια με τις γλώσσες αυτές, όπου ολόκληρες φράσεις εκφέρονται κατά τον ίδιο τρόπο. Κατόπιν αυτού, οι γλωσσολόγοι διατύπωσαν τη θεωρία ότι οι συγγενείς αυτές γλώσσες προήρχοντο από μία γλώσσα, την πρωτογλώσσα· η πρωτογλώσσα ομιλείτο από έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων οι οποίοι ζούσαν μαζί, και κατά χρονικά διαστήματα ένα μέρος αυτού του πληθυσμού απομακρύνετο και περιπλανιόταν στην Ασία ή την Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια αυτής της απομάκρυνσης απέκτησε τρόπους και κανόνες σύμφωνα με τους οποίους αναπτυσσόταν η ιδιαίτερα αυτή γλώσσα.

Τώρα, ως προς την ελληνική πιστεύεται ότι απεκόπη σε κάποιο χρονικό διάστημα από την πρωτογλώσσα, περιπλανήθηκε ο πληθυσμός αυτός στην Ευρώπη και τελικά κατέληξε να εγκατασταθεί σε μια χώρα η οποία πολλούς αιώνες αργότερα ονομάστηκε Ελλάδα, εξού και η γλώσσα ελληνική. Οι γλώσσες αυτές οι οποίες κατήγοντο από την πρωτογλώσσα, όπως τις εξήτασαν οι γλωσσολόγοι, κοίταξαν για τον γεωγραφικό χώρο όπου

ομιλούντο και βρήκαν ότι ο ανατολικός χώρος στον οποίο ομιλείτο μια τέτοια γλώσσα ήταν η Ινδία και στα δυτικά ήταν οι συγγενείς ευρωπαϊκές γλώσσες. Εξαιτίας αυτού, όλες αυτές οι συγγενείς γλώσσες ονομάστηκαν ινδοευρωπαϊκές και οι άνθρωποι που τις ομιλούσαν Ινδοευρωπαίοι. Η υπόθεση της πρωτογλώσσας, η οποία ονομάστηκε αργότερα πρωτοϊνδοευρωπαϊκή, δεν είναι το μοναδικό παράδειγμα. Υπάρχουν πάρα πολλές πρωτογλώσσες από τις οποίες προήλθαν διάφορες συγγενείς γλώσσες, π.χ. από την αραβική προήλθαν διάφορες αραβικές γλώσσες όπως του Ιράκ, της Συρίας, των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων, Μπαχρέιν, Κουβέιτ κτλ. και προπαντός της Αιγύπτου, όπου σήμερα θεωρείται ως η καλύτερα ομιλούμενη αραβική γλώσσα, επιπλέον οι γλώσσες της βορείου Αφρικής, της ανατολικής Αφρικής στην αρχή και αργότερα εξαπλώθηκε σε όλη την ήπειρο.

Μια άλλη πρωτογλώσσα ήταν η ουραλοαλταϊκή· ήταν μια γλώσσα η οποία ομιλείτο στην περιοχή των Ουραλίων και ανατολικότερα, και από την οποία μέρος του πληθυσμού ήρθε και στην Ευρώπη, και έτσι έχουμε στην Ευρώπη, εκτός από τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, την ουγγρική, τη φιλανδική, οι οποίες είναι γλώσσες της πρωτογλώσσας αυτής των Ουραλίων. Υπάρχουν και άλλα πολλά τέτοια παραδείγματα.

Ως προς τους Ινδοευρωπαίους οι οποίοι ήρθαν στην Ελλάδα και κατοίκησαν, συνοδεύτηκε η κατοίκησή τους στην Ελλάδα με δύο γεγονότα. Το ένα είναι ότι το ινδοευρωπαϊκό ιδίωμα, το οποίο έφεραν μαζί τους, επιβλήθηκε και στους πληθυσμούς της προϊστορικής Ελλάδας, δηλαδή τους πληθυσμούς που βρήκαν να κατοικούν στην Ελλάδα, οι οποίοι ήταν κατά πάσα πιθανότητα γεωργοί, κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες· αυτοί οι πληθυσμοί ήταν ένας αραϊός πληθυσμός και το ινδοευρωπαϊκό ιδίωμα επεβλήθη, με ποιο τρόπο δεν είναι τώρα δική μας υπόθεση να το εξετάσουμε, γιατί αναμειγνύονται γνώσεις γλωσσολογίας και άλλες επιστήμες, όπως η γενετική. Το δεύτερο γεγονός που συνέβη είναι αυτό που οι γλωσσολόγοι ονομάζουν «γλωσσικό υπόστρωμα». Γλωσσικό υπόστρωμα είναι τα γλωσσικά εκείνα στοιχεία τα οποία το ιδίωμα το οποίο επιβάλλεται σε μια χώρα δανείζεται με τη σειρά του από τη γλώσσα των κατοίκων που βρίσκονται στην περιοχή. Αυτό το υπόστρωμα είναι αρκετά πολύπλοκο και υπάρχουν διαφορές μεταξύ των γλωσσολόγων ως προς την έκτασή του. Γενικά θεωρείται ότι δεν ήταν πάρα πολλά τα στοιχεία τα οποία δανείστηκε το ινδοευρωπαϊκό ιδίωμα των Ινδοευρωπαίων που ήρθαν στην Ελλάδα από τους Προέλληνες και υπάρχουν μεταξύ των γλωσσολόγων μεγάλες διχογνωμίες. Γενικά και εγώ πιστεύω

πως δεν ήσαν τα στοιχεία αυτά πάρα πολλά, ωστόσο ο John Chadwick, ο οποίος δύο φορές αναφέρθη στο ζήτημα αυτό, πιστεύει ότι ήταν μεγάλο το υπόστρωμα και ομιλεί κάπως για μια ανάμειξη του ευρωπαϊκού ιδιώματος με τη γλώσσα των Προελλήνων. Για να φανεί πόσο δύσκολο είναι να εξιχνιάσουμε μια λέξη αν είναι του υποστρώματος ή έχει ρίζα ινδοευρωπαϊκή, αναφέρω ένα και μόνο παράδειγμα: η λέξη θάλασσα είναι μια λέξη με μεγάλη σημασία για τον ελληνισμό, τόσο στην αρχαιότητα, όσο και στον μεσαίωνα και εις τη νεότερη εποχή· παρατηρήθηκε ότι η ρίζα από την οποία προέρχεται το όνομα των κλειστών ιδιαίτερα θαλασσών, δηλαδή του υγρού στοιχείου που περιβάλλει τη γη, στην ινδοευρωπαϊκή είναι *moǵi*, στα λατινικά είναι *mare*, στα γερμανικά είναι *meer*, για την ελληνική λέξη υπάρχουν διχογνωμίες, άλλοι πιστεύουν ότι προέρχεται από το προελληνικό ιδίωμα των εντοπίων και άλλοι προσπαθούν να το παρουνσιάσουν ότι συγγενεύει με την ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Να αναφέρω ως παράδειγμα μια γλώσσα του Ησυχίου: *δαλάγχαν* = *θάλασσαν*. *Μακεδόνες*, δηλαδή οι Μακεδόνες ονόμαζαν τη θάλασσα *δαλάγχα*, συγγενικό υποτίθεται με τον όρο *θάλασσα*. Όμως είναι περίεργο πως η μακεδονική αυτή γλώσσα υιοθετήθηκε από το μεγαλύτερο μέρος των Ινδοευρωπαίων που κατοίκησαν την Ελλάδα και πως οι Μακεδόνες, Ινδοευρωπαίοι και αυτοί, είχαν τη γλώσσα αυτή. Ανέφερα το παράδειγμα αυτό μόνο και μόνο για να δείτε πόσο δύσκολο είναι να εξιχνιαστούν ορισμένες λέξεις αν είναι ινδοευρωπαϊκές ή ανήκουν στο υπόστρωμα.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η λέξη *δάφνη*, η οποία αρχικά πιστευόταν ότι προήλθε από την Ανατολική Ευρώπη, ανατολικότερα του Δουνάβευς, σήμερα όμως μερικοί ετυμολόγοι την ανάγουν σε ινδοευρωπαϊκή ρίζα, ενώ άλλοι αναφέρουν ότι προέρχεται από κάποιο μεσογειακό ιδίωμα. Όμως υπάρχουν ορισμένες λέξεις, αθρόες μάλιστα, που είναι σίγουρο ότι προήλθαν από το υπόστρωμα· τέτοιες είναι, π.χ., εκτός από το όνομα ορισμένων φαγητών, τα τοπωνύμια, δηλαδή οι ονομασίες τόπων, πόλεων, νήσων, βουνών, ποταμών κ.λπ. Ένα παράδειγμα: ο Όλυμπος, εκτός από τον θεσσαλικό Όλυμπο υπάρχει και ο Όλυμπος Βιθυνικός, υπάρχει στη Σκύρο, υπάρχει στην Αττική, υπάρχει στην Κάρπαθο, υπάρχει στην Κύπρο, όπου το γνωστό σήμερα όρος Τρόδος στην αρχαιότητα λεγόταν Όλυμπος· και όχι μόνο αυτό, αλλά, όπως στην ηπειρωτική Ελλάδα, υπήρχε Ολυμπία και στην Κύπρο υπάρχει όνομα χωριού τα Λύμπια, δηλαδή τα Ολύμπια. Ένας Αυστριακός γλωσσολόγος μελέτησε τα τοπωνύμια και καθόρισε ορισμένες

καταλήξεις οι οποίες προέρχονται από το υπόστρωμα: τέτοιες είναι π.χ. οι λέξεις που τελειώνουν σε -θος, Ερύμανθος, Κόρινθος, Ζάκυνθος, άλλες σε -σος, Παρνασσός, Κνωσσός, Ιλισσός, Κηφισσός, άλλες σε -ττος, Υμηττός, Αρδηττός, Λυκαβηττός κ.λπ. Υπάρχουν και ορισμένες άλλες μικρότερης έκτασης τέτοιες λέξεις, π.χ. τα ονόματα των ποταμών Ασωπός, Πηνειός, Αλιάκμων, Σερράχης κ.λπ., αλλά και πολλές άλλες που δεν γνωρίζουμε καθόλου, ούτε μπορούμε να ορίσουμε κατηγορίες τέτοιων λέξεων.

Αυτή λοιπόν είναι σε άκρα συντομία η ιστορία της καταγωγής της ελληνικής γλώσσας: η ελληνική γλώσσα είναι ένα ινδοευρωπαϊκό ιδίωμα το οποίο έφερε ένας λαός των Ινδοευρωπαίων στην Ελλάδα και επεβλήθη στη χώρα αυτή. Ευχαριστώ για την υπομονή σας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 17ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023

ΥΠΟΔΟΧΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ Γ' ΤΑΞΗΣ
κ. ΠΑΣΧΑΛΗ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ ΤΑΞΗΣ
κ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑ

Κυρίες και κύριοι,

Οι πνευματικές περιπλανήσεις, ιδίως όταν ανανεώνονται συνεχώς, πλουτίζουν τα γράμματα, τις επιστήμες και τις τέχνες.

Ο κ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, ξεκινώντας από τη μονογραφία για τον *Ίωσηπο Μοισιόδακα* και τις συντεταγμένες της βαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα, εξέτασε την πορεία ενός πρωτοπόρου εκπαιδευτικού, του όποιου η κριτική στάση απέναντι στο παγιωμένο σύστημα πολιτικών θεσμών, σχέσεων και εξαρτήσεων αναδείχθηκε ως η πρώτη περίπτωση πολιτειακού ριζοσπαστισμού στον ελληνικό πολιτικό στοχασμό, με την προβολή της πολιτικής νομιμότητας απαλλαγμένης από το μοναρχικό πολιτειακό πρότυπο.

Περαιτέρω, με μεθοδολογική συνέπεια, ο συνάδελφος φρόντισε να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό, με έρμηνευτική δεινότητα, αὐτούσια τὰ κείμενα τοῦ John Locke για τὴ Δεύτερη πραγματεία περὶ κυβερνήσεως, τοῦ Ρήγγα Βελεστινλή με τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως Ἀπάντων τῶν σωζομένων για τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ με τὴς Σημειώσεις εἰς τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τοῦ Alexis de Tocqueville με τὸ Παλαιὸ Καθεστὼς καὶ τὴν Ἐπανάστασιν. Αὐτούσια τὰ κεί-

μενα, εμπλουτισμένα με εισαγωγικά μελετήματα, έξοικειώνουν τόν αναγνώστη και επιτρέπουν στον συναδέλφο να προχωρήσει σε ειδικευμένες διεισδυτικές μελέτες.

Έτσι, στα έργα *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων και Νεότερη Πολιτική Θεωρία* με τις έπτά εκδόσεις τους, μελετά διεξοδικά τους συντελεστές τής νεότερης πολιτικῆς σκέψης Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, John Locke, Charles Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Edmund Burke, Jeremy Bentham, John Stuart Mill και Alexis de Tocqueville και αναδεικνύει τήν έσωτερική δυναμική τής εξέλιξως του ευρωπαϊκού πολιτικού στοχασμού, που καθορίζεται από τόν διάλογο πολιτικού υμμανισμού και φιλελευθερισμού. Παρουσιάζει αναλυτικά τις θεωρίες περί κοινωνικού συμβολαίου, ωφελιμιστικού φιλελευθερισμού και του ευρύτερου προβληματισμού επί τής σχέσεως έλευθερίας και νεωτερικότητας.

Βέβαια, ή γενικώς αναγνωρισμένη και άξεπέραστη συμβολή του Κιτρομηλίδη έγκνεται στις μελέτες του περί του Διαφωτισμού. Ξεκινά τὸ 1994 και αναθεωρεῖται τὸ 2013, άρχικά με τή συλλογή μελετῶν *Enlightenment, nationalism, orthodoxy: studies in the culture and political thought of South Eastern Europe*. Οί πρώτες εκείνες προσεγγίσεις αντικατοπτρίζουν τήν πορεία τής πολιτικῆς σκέψεως και ιδεολογίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη από τήν εποχή του Διαφωτισμού έως τή Γαλλική Έπανάσταση και τήν ανέλιξη τῶν έθνικισμῶν κατά τόν 19ο αἰώνα. Σε μιὰ από τις μελέτες, ὁ συγγραφεὺς τονίζει τή διαφορά του συστήματος άξιῶν τής Όρθόδοξης Έκκλησίας από εκείνο του έθνικισμού. Σε άλλες δεκαπέντε μελέτες, που περιλαμβάνονται στη συλλογή *An orthodox commonwealth. Symbolic legacies and cultural encounters in Southeastern Europe*, μελετῶνται οί ταυτότητες, ή θρησκεία και ή πολιτική, και οί θρησκευτικοί θεσμοί στη συλλογική ζωή τῶν ὀρθοδόξων κοινωνιῶν τής Νοτιοανατολικῆς Ευρώπης, από τήν πρώιμη νεωτερικότητα έως τή σύγχρονη εποχή. Η γενικότερη διεθνής αποδοχή του συναδέλφου καταγράφεται και στο γεγονός ὅτι τὸ *Oxford Handbook of Religion in Europe* (2021) περιλαμβάνει μακροσκελή μελέτη του για τή σχέση Διαφωτισμού και θρησκείας στην Ευρώπη.

Έναν τρίτο αναβαθμὸ στην εξέταση τής σχέσεως τής θρησκείας, ειδικότερα του ὀρθοδόξου χριστιανισμού, με τις ιδεολογίες τής νεωτερικότητας αντιπροσωπεύει τὸ βιβλίο *Religion and politics in the orthodox world* και ή έλληνική έκδοση, *Θρησκεία και πολιτική στον ὀρθόδοξο κόσμο* (2021), με περισπούδαστα προλεγόμενα του Άκαδημαϊκού Μητροπολίτου Περγάμου

Ἰωάννη. Ὁ Μητροπολίτης σημειώνει ὅτι τὸ βιβλίον ἐπικεντρώνεται στὶς μεταβολές τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἐκκλησία, παρὰ τὶς δύσκολες ἱστορικές συνθήκες, χάρις στὴν τεράστια συμβολικὴ καὶ ἠθικὴ τῆς δύναμη καὶ τὴν ὀργάνωσή της γύρω ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, διέσωσε τὴν ἐνότητα καὶ τὴν καθολικότητά της, καλλιεργώντας μιὰ κοινὴ ὀρθόδοξη ταυτότητα καὶ νοοτροπία στοὺς πληθυσμοὺς τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης.

Τὸ ἐπόμενο βῆμα ἐντοπίζεται φυσιολογικὰ στὸν δικό μας χῶρο. Μὲ τὸ βιβλίον *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἰδέες*, ποὺ γνώρισε ἕως τὸ 2022 πολλὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις, περιλαμβανομένης ἐκείνης τοῦ Harvard University Press, σκιαγραφεῖται τὸ διανοητικὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖο συντελέσθηκαν θεμελιώδεις μεταβολές στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Εἶναι ἡ πορεία ἀπὸ τὸν ἀριστοτελισμὸ στὸν ὀρθολογισμὸ τοῦ Διαφωτισμοῦ, μὲ ἐνοράσεις χρόνου καὶ χώρου γιὰ τὴν πολιτικὴ σκέψη στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία ἕως τὸν 19ο αἰῶνα καὶ τὴν ἔθνικὴ μας Ἐπανάσταση. Ἡ ἐξέλιξη συντελεῖται ἀργὰ καὶ σταδιακὰ ἀπὸ στοχαστὲς τοῦ κύρους τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη, τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ, τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακος, τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ καὶ πλείστων ἄλλων.

Οἱ θεωρίες περὶ φωτισμένης ἀπολυταρχίας μετακινήθηκαν πρὸς τὴν *res publica*, τὴν ἐπαναστατικὴ ἀντίληψη τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας, μὲ ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ τὶς θεωρίες τοῦ κράτους τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν σὲ εὐτυχεῖς στιγμὲς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Ὅπως ἔχει σημειωθεῖ, μὲ τὸ ἔργο περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Κιτρομηλίδης «κατόρθωσε νὰ μεταμορφώσει ἕναν σημαντικὸ τομέα τῆς σπουδῆς τοῦ νεοελληνισμοῦ καὶ νὰ τὸν διεθνοποιήσει, ἀναδεικνύοντας καὶ τὴ σημασία τῆς ἐδραίωσης τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ ἔθνικοῦ κράτους».

Φυσικὰ, ἡ γενέτειρα φωτίζεται ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ Εὐριπίδη

...ἐς γῆν ἐναλίαν Κύπρον, οὗ μ' ἐθέσπισεν
οἰκεῖν Ἀπόλλων, ὄνομα νησιωτικὸν
Σαλαμίνα θέμενον τῆς ἐκεῖ χάριν πάτρας

ἕως τὸν στίχο τοῦ Σεφέρη, ποὺ τραγουδᾷ «μιὰ σάλπιγγα χρυσὴ καὶ ρόδινο τὸ δαίλι», στὴ γῆ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς καρτερίας. Ἡ ἱστορία τῆς Κύπρου κυριαρχεῖ στὶς μελέτες τοῦ Κιτρομηλίδη καί, τονίζω, στὸ ἀγγλόφωνο ἔργο του, μὲ σχολιασμένη κριτικὴ τῆς ἀρχαιολογικῆς, ἱστορικῆς, λογοτεχνικῆς,

κοινωνικής και πολιτικής βιβλιογραφίας περι τῆς νήσου στὸν τόμο *World Bibliographical Series*, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόσφατη συναγωγή μελετῶν ὑπὸ τὸν μπρωντελικὸ τίτλο *Insular destinies*.

Ἐπίσης, τὸ πολῦτιμο Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν τῆς Μέλπως Μερλιέ ἐπιζεῖ, καὶ λέγω παραλλάσσοντας ἐδῶ τὸν τίτλο ποιητικῆς συλλογῆς τοῦ Μάρκου Δραγούμη, διευθυντοῦ τοῦ μουσικολογικοῦ του τμήματος, ὅτι τὸ Κέντρο ἐπιζεῖ («μετὰ πολλῶν βροχῶν καὶ καταιγίδων»). Ὁ ὑπεύθυνος τοῦ Κέντρου Κιτρομηλίδης, μὲ λίγους ἀφοσιωμένους συνεργάτες, διαφυλάσσουν τὰ προφορικὰ καὶ γραπτὰ ἀρχεῖα, ἐκδίδουν σειρὰ ἀξιολογῶν μονογραφικῶν καί, μὲ τὴν πολῦτομη ἐπιβλητικὴ *Ἔξοδο ἀλλὰ καὶ τοὺς εἴκοσι ἕναν τόμους τοῦ Δελτίου Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν*, εἰσφέρουν μελέτες καὶ κείμενα, τεκμήρια τοῦ χιλιόχρονου ἐλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου. Τὸ Κέντρο διασώζει τίς μνῆμες τῆς Ἀνατολῆς, μνῆμες μὲ τίς ὁποῖες μᾶς νανούριζε ἡ μάνα μας.

Τὸν συνάδελφο ἐλκύει ἡ χαρισματικὴ φυσιογνωμία τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου γιατί διαβλέπει σὲ αὐτὴν ἓνα ἰσχυρὸ πρίσμα γιὰ τὴ μελέτη καὶ τὴν κρίση τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. Ἐπιμελήθηκε διεθνὴ ἔκδοση ποὺ εἶχε στόχο τὴν ἀξιολόγηση τοῦ ρόλου τοῦ ἡγέτη στὴ σύγχρονη ἱστορία καὶ τὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη. Ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ τόμου διερεύνησε τοὺς διανοητικοὺς συντελεστὲς ποὺ διαμόρφωσαν τὴν προσωπικότητα τοῦ Βενιζέλου, μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὴ μετάφραση τῆς *Ἱστορίας* τοῦ Θουκυδίδη. Καὶ στὸ πλαίσιο τῶν διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ μας Ἐπανάσταση ἐπιμελήθηκε μὲ τὸν καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Τσουκαλᾶ τοῦ βραβευμένου *The Greek Revolution. A critical dictionary*, ἔργου μὲ πολλαπλὴ σημασία καὶ χρησιμότητα.

Τρεῖς πρόσφατες μελέτες ἀναδεικνύουν τὴ σχέση πολιτικῆς ἐπιστήμης καὶ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ δράματος. Ὁ Αἰσχύλος προτάσσει τὴ δημοκρατικὴ θεωρία, ὅπως αὐτὴ υἱοθετήθηκε στὴν εὐρωπαϊκὴ παράδοση. Ὁ Σοφοκλῆς ἀντιμετωπίζει τὸ ἀποτρόπαιο τῆς βίας, μὲ ἠθικοὺς κανόνες πολιτικῆς εὐταξίας. Αἰσχύλος, Εὐριπίδης καὶ Σοφοκλῆς χάραξαν νορματιβιστικοὺς κανόνες ἐμπιστοσύνης καὶ αἰσιοδοξίας τῆς κοινωνίας γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν κρίσεων.

Ὁ τρόπος ποὺ βιώνει τὴν ἐπιστήμη του ὁ Κιτρομηλίδης καταγράφεται στὸ ἔργο *Πολιτικὴ ἐπιστήμη. Οἱ περιπέτειες μιᾶς ιδέας*. Γίνεται ἀνασκόπηση τῆς πολυκύμαντης διαδρομῆς τῆς ιδέας τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης στὸν

χρόνο, από τα αρχαία ελληνικά κείμενα και τη μεσαιωνική φιλοσοφία έως τον σύγχρονο πολιτικό στοχασμό. Αναλύονται οι άμφισβητήσιμες, ή ανάγνωσή της ως δέσμης έπιστημών, ή άνθοφορία με τη συνακόλουθη σωρεία έκδοχών που έμφανίσθηκαν στις Ένωμένες Πολιτείες τής Άμερικης και τέλος ή άνασύνταξή της χάρη σε εύρωπαϊκές εισροές. Ό συγγραφεύς έντοπίζει τον ένδεδειγμένο νέο ρόλο τής πολιτικης έπιστήμης σε τρεις τομείς: πρώτον, στην άποσαφήνιση τής έννοιας τής έλευθερίας· δεύτερον, στη σοβαρή μελέτη του ζητήματος τής πολιτικης ήγέσιας· και τρίτον, στο έργο τής διακυβέρνησης των δημοκρατικων κοινωνιων. Υπό αυτό το πρίσμα παρουσιάζει τις διαφοροποιημένες και έν πολλοις άντιφατικες για την πολιτικη έπιστήμη θέσεις πολιτικης ιδεολογίας, ρόλου των διεθνων σχέσεων και Ίστορίας, τριων συγχρονων δυτικων διανοητων, των Michael Walzer, Stanley Hoffmann και Samuel Huntington.

Κυρίες και κύριοι,

Όπως στο παρελθόν, ή δημοκρατία συγκρούεται με ποικίλα άυταρχικά καθεστωτα και μάλιστα με άνανεωμένα μέσα νεωτερικου περιεχομένου. Μερικες φορές προκαλείται και σύγχυση. Όλα τα καθεστωτα άυτοαποκαλούνται δημοκρατικά, το Καταστατικό του Συμβουλίου τής Εύρώπης άπαιτεί άπό τα 46 κράτη μέλη να έχουν «γνήσια δημοκρατία» (genuine democracy, démocratie véritable) και άρκετοι στον Τρίτο Κόσμο άντιμετωπίζουν τον δυτικόστροφο Διαφωτισμό με έπιφυλακτικότητα.

Η πολιτικη έπιστήμη καλείται συνεχώς να διασαφηνίσει έννοιες, άξιες και πραγματικότητες και να περιχαρακώσει την Ίδέα τής έλευθερίας· την Ίδέα τής έλευθερίας, που κάτω άπό όποιεσδήποτε περιστάσεις είναι άκατανίκητη.

Άγαπητέ φίλε και συνάδελφε, σās εύχόμαστε όλα τα καλά.

Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΕΙΣΙΤΗΡΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ

κ. ΠΑΣΧΑΛΗ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ

Εὐχαριστίες

Εἶμαι εὐγνώμων στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν γιὰ τὴν τιμὴ ποῦ μοῦ ἔκανε νὰ μὲ συγκαταλέξει στὰ τακτικά της μέλη. Εὐχαριστῶ ὑμᾶς, κ. Πρόεδρε, καὶ τὸν σεβαστό μου Ἀκαδημαϊκὸ Ἐμμανουὴλ Ρούκουνα, τὸν ὁποῖο θεωρῶ δάσκαλό μου σὲ πολλὰ, γιὰ τὸ περίσσειμα καρδίας μὲ τὸ ὁποῖο μὲ καλωσορίσατε. Ἐλπίζω ἡ συμμετοχή μου καὶ οἱ ὑπηρεσίες μου στὴν Ἀκαδημία νὰ δικαιώσουν τὴ γενναιοδωρία σας. Ἀνακαλῶ ζῶηρά στὴ μνήμη μου τὴ στιγμή αὐτὴ τὶς ὀφειλές μου στοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς μέλη τῆς Τάξεώς μας τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, οἱ ὁποῖοι μὲ ἐνθάρρυναν καὶ μὲ στήριζαν στὴν πορεία μου στὸ πεδίο τῆς ἐπιστήμης καὶ μὲ δίδαξαν μὲ τὸ παράδειμά τους τὴν ὑποχρέωση τῆς ἀσκησης τῆς δικαιοσύνης ὡς ἀναπόσπαστου στοιχείου τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ λειτουργήματος, τοὺς ἀειμνήστους Ἀριστόβουλο Μάνεση, Γεώργιο Τενεκίδη καὶ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη. Θυμοῦμαι ἀκόμη τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Γεώργιο Βλάχο, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἰσήγαγε στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὴ θεραπεία τοῦ σπουδαίου πεδίου τῆς Ἱστορίας τῶν Πολιτικῶν Ἰδεῶν.

Πέραν τῆς Τάξεως τῶν Ἡθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ μνημονεύσω τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Μιχαὴλ Σακελλαρίου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔμαθα τὴν ἀπαρασάλευτη προσήλωση στὴν ἀξία τῆς ἐπιστήμης ὡς γνώμονα βίου, καὶ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς Διονύσιο Ζακυθινὸ καὶ Μανούσο Μανούσακα ὡς πρότυπα τῆς πραγμάτωσης αὐτῆς τῆς ἀξίας. Δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω καὶ τὸν Κώστα Κριμπᾶ, φίλο καὶ συνοδοιπόρο σὲ πολλὰ, καὶ τὸ σπινθηροβόλο πνεῦμα του.

Ἀνακαλῶ ἐπίσης στὴ μνήμη μου, τὴν εὐσημη γιὰ τὴν προσωπική μου πορεία αὐτὴ ὥρα, τὰ πνευματικὰ χρέη ποῦ αἰσθάνομαι ὅτι φέρω ἰσοβίως μέσα μου πρὸς τοὺς καθηγητές μου στὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο οἱ ὁποῖοι μὲ δίδαξαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ πρὸς τοὺς καθηγητές μου στὰ σπουδαῖα πανεπιστήμια τῆς ὑπερατλαντικῆς δημοκρατίας, τὸ Wesleyan καὶ τὸ Har-

vard, πού με δίδαξαν τις αρχές τῆς ἐπιστήμης καὶ με ποδηγέτησαν στὸ συναρπαστικὸ ταξίδι στὸν κόσμο τῶν ἰδεῶν.

Μνημονεύω, τέλος, με εὐγνωμοσύνη τοὺς γονεῖς μου, τὸν Μίκη καὶ τὴ Μάγδα Κιτρομηλίδου, πού ἀνάλωσαν τὴ ζωὴ τους στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ κατέλιπαν σ' ἐμᾶς τὰ παιδιὰ τους καταλυτικὸ τὸ μάθημα τῆς ἀφοσίωσης στὸ καθῆκον καὶ τὴν ἀκλόνητη ἀγάπη, ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἐσχατιὰ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πνευματικὴ τῆς κληρονομιά.

Πιὸ προσωπικὲς ὀφειλές στὴ συντροφο τῆς ζωῆς μου Μάρια Κωνσταντουδάκη καὶ στὸν γιό μας Μιχαὴλ Ἐμμανουήλ εἶναι προτιμότερο νὰ μὴν ἐκφραστοῦν δημόσια με συμβατικὲς ἀβρότητες.

Μακαριώτατε πάτερ καὶ δέσποτα,
Σεβασμιώτατε ἐκπρόσωπε τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριάρχου,
Κύριε ἐκπρόσωπε τοῦ Πρωθυπουργοῦ,
Κύριε Πρόεδρε τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου καὶ πρώην Πρωθυπουργέ,
Κύριοι Ὑπουργοί,
Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες Κυρηνείας, Δημητριάδος, Μεσσηνίας, Μάνης καὶ Θαυμακοῦ,
Κύριε ἐκπρόσωπε τοῦ Ἀρχηγοῦ τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων,
Κυρίες καὶ κύριοι Ἀκαδημαϊκοί,
Κυρία καὶ κύριοι Πρυτάνεις καὶ κύριοι Κοσμητορες,
Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς,
Κυρίες καὶ κύριοι καὶ ἀγαπητοὶ φίλοι,

Ἐπέλεξα στὸν εἰσιτήριο λόγο μου στὴν Ἀκαδημία νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω πράγματα γνωστά, νὰ ἀναθερμάνω στὴν κοινὴ συνείδηση ὅλων μας, καὶ ἰδίως τῶν νεοτέρων πού τιμοῦν ἀπόψε ἐδῶ με τὴν παρουσία τους ἕναν παλιὸ δάσκαλο, τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξία μιᾶς παρακαταθήκης χωρὶς τὴν ὁποία, πιστεύω ἀκράδαντα, ἡ χώρα μας καὶ τὸ ἔθνος μας δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρχουν, οὔτε νὰ ἐπιβιώσουν μέσα στὸν χρόνο – τὴν παρακαταθήκη τῆς ἀξίας τῆς ἐλευθερίας, ἀξίας ὅπως τὴν ἐπεξεργάζονται οἱ πνευματικὲς παραδόσεις πού βρίσκονται στὰ θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξε τὸ προσδιοριστικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς πολιτικῆς παράδοσης τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, τὸ ἰδεῶδες πέραξ τοῦ ὁποίου ἀρθρώθηκε ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἔκφραση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ

τῆς νεωτερικότητας. Οἱ καταβολές πάντως ἐντοπίζονται πολὺ παλαιότερα, στὴν κοινωνικὴ ἐμπειρία τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας. Ὁ χαρακτῆρας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὸ γεωγραφικὸ περιβάλλον εἶχαν καταστήσει τὴν ἐλευθερία, πρὶν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς λέξης, βίωμα καὶ ἐμπειρία τῆς κοινωνικῆς πράξης μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀνεξαρτησίας, τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἐπιβολῆς ἀλλότριας ἐξουσίας ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, στοιχεῖο ποὺ ἐξασφάλιζε στὸν ἄνθρωπο τὴν αὐτόνομη διαχείριση τῆς ὑπαρξῆς του¹. Ἡ ἐλευθερία ὡς ἀρχέγονο κοινωνικὸ βίωμα ποὺ ἐπέτρεπαν οἱ συνθῆκες τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἀπέβη τρόπος ζωῆς καὶ γιὰ τὰ ἐπὶ μέρους μέλη τῆς κοινωνίας ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς κοινότητες στὸ σύνολό τους, τὶς πόλεις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ αἰτήματος τῆς εὐνομίας στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸν Σόλωνα καὶ ἡ δημοκρατικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Κλεισθένη, ἐνέργειες ποὺ ὑπῆρξαν ἀπόρροια τῆς κοινωνικῆς ἄσκησης τῆς ἐλευθερίας καὶ πραγματικὰ διαβήματα μοναδικὰ καὶ σχεδὸν ἀδιανόητα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐπιχειρήθηκαν, μετέβαλαν σταδιακὰ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ἀρχέγονο βίωμα σὲ πολιτικὴ συνείδηση².

Ἡ ἀποφασιστικὴ καμπή, πάντως, πρὸς τὴ μεταβολὴ τῆς ἐλευθερίας σὲ ἀξία πολιτικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνισμοῦ καὶ σὲ πολιτικὸ ἰδεῶδες συντελέστηκε μὲ τὴν ἐπιτυχή ἀντίσταση στὴν περσικὴ ἀπειλή, τὴν ἀπειλὴ ἐπιβολῆς ἀλλότριας δεσποτικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ποὺ θὰ καταργοῦσε τὴν ἀνεξαρτησία τῶν πόλεων καὶ τῶν μελῶν τους. Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν κόσμων τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης ἀπέκτησε νόημα γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ ὡς ἰδεολογικὴ σύγκρουση μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ. Αὐτὸ ὑπῆρξε καὶ τὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῆς ρητῆς ἐμφάνισης τῆς ἐλευθερίας ὡς προσδιοριστικοῦ στοιχείου τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ διατύπωση ἀπαντᾶται στὸν Πίνδαρο, τὸν Ἡρόδοτο, τὸν Αἰσχύλο, τὸν Σοφοκλῆ. Ὁ Πίνδαρος ἤδη τὸ 470 π.Χ. ὁμιλεῖ στὴν πρώτη Πυθιόνικο Ὕδῃ γιὰ τὴ θεόδμητον ἐλευθερίαν (1.61), τὴν ὁποία ἐγκαθιδρύει στὶς πόλεις

1. Βλ. Meier, C., *A culture of freedom. Ancient Greece and the origins of Europe*, Oxford University Press, Oxford 2019, ἰδίως 9-15.

2. Βλ. χαρακτηριστικὰ ἀλλὰ τελείως ἐνδεικτικὰ Meier, C., *The Greek discovery of politics*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1990, 29-81 καὶ Cartledge, P., *Ancient Greek political thought in practice*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, 41-68.

ή διακυβέρνηση τῶν νόμων. Ὁ Αἰσχύλος, ὁ κατ' ἐξοχήν ἰδεολόγος τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, κατέστησε μὲ τὴν ἐπιβλητικὴ του ποιητικὴ δημιουργία τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ἐμβληματικὴ ἀξία πολιτικοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ ὄχι μόνου τοῦ νεότευκτου πολιτεύματος τῆς δημοκρατίας ἀλλὰ καὶ μιᾶς γενικότερης αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ὡς συνόλου στὴν ἀντιπαράθεσή του πρὸς τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ. Παρακολουθοῦμε τὴν ἄρθρωση τῆς ἀντίληψης αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας στὸ παλαιότερο ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀριστουργήματα τῆς ἀθηναϊκῆς τραγικῆς ποίησης ποὺ ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς, τοὺς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου³.

Τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ κειμένου εἶναι γνωστὰ σὲ κάθε ἐγγράμματο πρόσωπο. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τῆς κρίσης καὶ τῆς ἐγκατάλειψης τῆς κλασικῆς παιδείας, ὡστόσο, δὲν βλέπει νὰ τὰ ἐπαναλαμβάνουμε ὄχι μόνου πρὸς ἐπιμόρφωση τῶν νεοτέρων γενεῶν ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐδραίωση τῆς ἐγρήγορης κάθε σκεπτόμενου ἀνθρώπου καὶ υπεύθυνου πολίτη. Ἄς θυμηθοῦμε λοιπὸν τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνει ὁ χορὸς τῶν Περσῶν γερόντων στὴν ἀπορία τῆς βασιλομήτορος Ἄτοσσας σὲ σχέση μὲ τὸ πῶς κατέστη δυνατὸν νὰ κατισχύσουν οἱ Ἀθηναῖοι, ἐνδεεῖς καὶ εὐάριθμοι, ἐπὶ τῶν στρατιῶν τῶν χρυσοφόρων Μήδων τοῦ υἱοῦ της. Ἐρωτᾷ ἡ βασιλομήτωρ ποῖος ὑπῆρξε ὁ ποιμάνωρ ὁ ὁποῖος ἀπιδεσπόζει στρατῶ τῶν Ἀθηναίων, γιὰ νὰ λάβει τὴν ἀπάντηση:

Οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐδ' ὑπήκοοι (στ. 242)

Δοῦλοι δὲ λογιοῦνται ἀνθρώπου, οὐδ' ὑπήκοοι κανενὸς

μεταφράζει ὁ Ἰωάννης Γρυπάρης.

Ἔτσι καταλαμβάνει πολιτικὰ οἱ Ἕλληνες τὸν ἑαυτὸ τους καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς κοινωνίας τους. Στὴ συνέχεια ὁ ἀγγελιοφόρος θὰ ἀφηγηθεῖ στὴ βασίλισσα τὴ νίκη τῶν Ἑλλήνων στὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας καὶ θὰ διευκρινίσει ὅτι ὁ (ὑπὲρ πάντων ἀγῶν) τῶν Ἑλλήνων διεξήχθη ὑπὲρ ἐλευθερίας πατρίδος, ποὺ σήμαινε, ὅπως καταγράφεται ρητὰ στὴν ἰαχὴ ποὺ ἀναδύθηκε ἀπὸ τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων τὴ στιγμὴ τῆς ἐναρξῆς τῆς ναυμαχίας, τὸν ἀγῶνα ὥστε νὰ παραμείνουν ἐλεύθεροι παῖδες, γυναῖκες, θεῶν τε πατρῶν ἔδη, θῆκαι τε προγόνων.

3. Βλ. περαιτέρω Kitromilides, P. M., At the origins of European political thought. Political ideas in Aeschylean tragedy, *Il pensiero politico* LIII, 2020, 237-244.

Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων. Ὅπως ἐξήγησε ὁ νικητῆς στρατηγὸς τῶν Ἑλλήνων στὴ Σαλαμίνα, ὁ Θεμιστοκλῆς, μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Ἡρόδοτος (VIII.109.3), ἡ νίκη ὑπῆρξε ἐκδήλωση τῆς θείας δικαιοσύνης, ἡ ὁποία κατέβαλε ἔτσι τὴν ὕβριν ποὺ ἐνυπῆρχε στὴν ἀξίωση ἐνὸς ἀνθρώπου νὰ ἐπιβάλλει τὴν κυριαρχία του τόσο στὴν Ἀσία ὅσο καὶ στὴν Εὐρώπη:

*τάδε γὰρ οὐκ ἡμεῖς κατεργασάμεθα,
ἀλλὰ θεοί τε καὶ ἥρωες, οἱ ἐφθόνησαν ἄνδρα ἕνα
τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης βασιλεῦσαι,
ἐόντα ἀνόσιόν τε καὶ ἀτάσθαλον*

Παρακολουθοῦμε, βάσει τῆς μαρτυρίας τῶν πηγῶν, νὰ ἐμφανίζονται τὰ ψήγματα ἐνὸς ἠθους αὐτοδιαθέσεως, ποὺ ἀξιώνει γιὰ ὀρισμένους κατοίκους τῆς Εὐρώπης, τοὺς Ἕλληνας, τὴν πραγμάτωση ἐνὸς γνωρίσματος τῆς πολιτικῆς ποὺ ἐλλείπει παντελῶς ἀπὸ τὴν πολιτικὴ παράδοση καὶ ἐμπειρία ὀλόκληρης τῆς Ἀσίας⁴.

Αὐτὸ γιὰ τοὺς Ἕλληνας ὑπῆρξε τὸ λαμπρὸν
ἐλευθερίας φῶς,

τὸ ὁποῖο ὁ χορὸς στὶς Χοηφόρους τοῦ Αἰσχύλου βλέπει φίλοις ὄμμασιν νὰ ἀνατέλλει ὡς λύτρωση ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς τυραννίας, τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀδικίας (808-810).

Συνεχίζοντας ἀθένητικὰ τὸν προβληματισμὸ τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Σοφοκλῆς, μὲ τὸν ἀνυπέβλητο λυρισμὸ του, προσδίδει στὴν ἐλευθερία, στοὺς ἀκροτελεύτιους στίχους τῆς Ἠλέκτρας, μιὰ βαθύτερη ὑπαρξιακὴ διάσταση ὡς ἀπολύτρωση ἀπὸ τὶς πολύμορφες ἐμπειρίες τῆς συμφορᾶς ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀπὸ τὶς συνέπειες τῶν ἔργων ὅσων «πέραν τῶν νόμων» πράττουν:

*δι' ἐλευθερίας μόλις ἐξῆλθες (στ. 1509)
τ' ἀξιώθηκες τέλος νὰ δεῖς λευτεριά*

μεταφράζει ὁ Ἰωάννης Γρυπάρης.

Ἡ ἐλευθερία στὴν ἀντίληψη τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ σημαίνει ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῶν δεινῶν καὶ τῆς δυσπραγίας, τῆς βασιανιστικῆς ἐσωτε-

4. Meier, *A culture of freedom*, 26-36, 266-275.

ρικῆς διαταραχῆς, ὅπως τῆ δοκιμάζει ἡ Ἡλέκτρα, μιὰ αἴσθησι ἀπελευθέρωσης, ἡ ὁποία βιώνεται ὡς ἀποκατάστασι τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς νομιμότητος⁵.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀναδεικνύεται ἔτσι σὲ πολιτικὸ κεκτημένο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, στοὺς κόλπους τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, σφυρηλατημένη ἀπὸ τὴν πράξι τῆς συμμετοχῆς στὴν αὐτοκυβέρνησι τῆς πόλεως καὶ στὴ θέσπισι τῶν νόμων, ἔτυχε περαιτέρω ἐκλεπτύνσεων ὥστε νὰ συνδεθεῖ ρητὰ, σὲ μιὰ ὁπωσδήποτε μοναδικὴ καὶ ἐξαιρετικὴ στιγμὴ τῆς κορύφωσης τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὅχι μόνο μὲ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ὀλοκλήρωσι, τὴν πληρότητα τοῦ ἀτομικοῦ ἑαυτοῦ. Ἡ ἐκλέπτυνσι αὐτὴ κατοπτρίζεται στὸν ὄρισμό τῆς ἐλευθερίας τὸν ὁποῖο ἀποδίδει ὁ Θουκυδίδης στὸν Περικλῆ, μὲ τὴν ἀριστοτεχνικὴ διατύπωσι τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον (Θουκ. Β', 43).

Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν γιὰ τὸν ὄριμο καὶ ὀλοκληρωμένο διὰ τῆς πολιτικῆς πράξης πολίτη συνιστᾷ τὸ βιωματικὸ περιεχόμενο τῆς προσωπικῆς του εὐδαιμονίας καὶ διασφαλίζεται μὲ τὴν εὐψυχία, τὴ γενναϊότητα, ἡ ὁποία δὲν σημαίνει ἀπλῶς τὴν πολεμικὴ ἀρετὴ στὴ συγκεκριμένη ἐκδήλωσή της ὡς πρόθυμη συμμετοχῆς στὴν ἀμυνα τῆς πόλεως, ἀλλὰ μιὰ γενικότερη μεγαλοψυχία, ἓνα γενναῖο φρόνημα ποὺ καθιστᾷ τὸν πολίτη ψυχικὰ ἱκανὸ νὰ προτάσσει τὸ κοινὸ καλὸ καὶ τὸ δημόσιο συμφέρον στὴ στάσι ζωῆς ποὺ υἱοθετεῖ. Ὅα μπορούσε νὰ λεχθεῖ ὅτι ἐκπρόσωπος τοῦ ἥθους τῆς ἐλευθερίας ὡς προσδιοριστικοῦ στοιχείου τῆς προσωπικότητας ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ὁ Σωκράτης, ὁ ὁποῖος ὡς ἐπικριτὴς τῶν συμβατικῶν ἀντιλήψεων καὶ παραδοχῶν στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία ἀνήγαγε τὴν ἐλεύθερη ἀσκησι τοῦ ὀρθοῦ λόγου σὲ κοινωνικὴ ἀποστολὴ ἰσοδύναμη πρὸς τὴν ἀσκησι τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτη καὶ τοῦ ὑπερασπιστῆ τῆς πατρίδας. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς κριτικῆς ὡς κοινωνικῆς ἀποστολῆς καὶ ἡ ἐπιτέλεσή της μέχρις ἐσχάτων, κυριολεκτικὰ ἄχρι θανάτου, καθιστοῦν χωρὶς ὑπερβολὴ τὸν Σωκράτη ὑπόδειγμα τοῦ

5. Βλ. ἀναλυτικότερα Kitromilides, P. M., *Political ideas in Sophoclean tragedy*, στί: Αἰμ. Μαυρουδῆς (ἐπιμ.), *Ἔτος ἦλθε περιπλομένων ἐνιαυτῶν ἐκατοστόν... Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Καθηγητὴ-Ἀκαδημαϊκὸ Ν. Χ. Κονομῆ, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθῆνα 2023, 79-92.*

ἐλεύθερου σκεπτόμενου ἀνθρώπου καὶ πρότυπο πνευματικῆς εὐθύνης καὶ ἀκεραιότητας γιὰ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα.

Ἡ περαιτέρω πορεία τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, μὲ τὴν ἀποχαλίνωση τῶν πολιτικῶν παθῶν ποὺ ἐπέφερε ἡ κολακεία τῶν ἐνστίκτων τοῦ ὄχλου ἀπὸ τοὺς δημαγωγοὺς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Περικλῆ, ἀποχαλίνωση ποὺ ὀδήγησε καὶ στὴν τελικὴ αὐτοκαταστροφή μὲ τὴ δημοκρατικὰ εἰλημμένη μοιραία ἀπόφαση γιὰ τὴν ἐκστρατεία στὴ Σικελία, ἐξέθεσαν τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα καὶ τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ποὺ συνδέθηκε μὲ αὐτὸ στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ 4ου αἰώνα. Οἱ συνεχιστὲς τοῦ Σωκράτη, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ὑπῆρξαν φίλοι οὔτε τῆς δημοκρατίας οὔτε τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνέδειξαν ἀντὶ αὐτῆς τὴ δικαιοσύνη, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἐναρμόνιση καὶ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων μέσα στὴν πόλη, ὡς κατ' ἐξοχὴν κανονιστικὴ ἀρχὴ τῆς κλασικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας⁶. Ἡ ἐπίγνωση τῆς συνθετότητας καὶ τῆς ποικιλίας τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων στοὺς κόλπους τῆς ἀρχαίας πόλεως, ποὺ εἶναι αἰσθητὴ ἰδίως στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης, στάθμισης καὶ ρύθμισης τῶν μεταξὺ τους σχέσεων βάζει τῶν ἀρχῶν τῆς δικαιοσύνης, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι συνιστᾷ καὶ τὴ γένεση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὡς διανοητικοῦ ἐγχειρήματος ἀλλὰ καὶ ὡς λειτουργίας στὸν δημόσιο βί⁷.

Θὰ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὡστόσο, γιὰ νὰ ἀναιρέσουμε κατὰ τὸ δυνατὸν εὐρύτατα διαδεδομένες παρανοήσεις τῶν προθέσεων τοῦ πλατω-

6. Γιὰ εὐρεία ἐπανετίμηση, σὲ ἀδιάλειπτη συνομιλία μὲ τις σύγχρονες ἀναζητήσεις τῆς πολιτικῆς θεωρίας, τῶν ἀπόψεων τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ τις πραγματώσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, βλ. Ober, J., *Political dissent in democratic Athens. Intellectual critics of popular rule*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1998, 156-247 καὶ 290-351 ἀντίστοιχα. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συνεκτιμηθεῖ καὶ ἡ προσέγγιση τοῦ M. Walzer, ὁ ὁποῖος διακρίνει στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ στάση τῶν Σωκράτη καὶ Πλάτωνα (ὅπως καὶ τῶν προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης) προδρομικὲς, ἀλλὰ παραδειγματικὲς ἐκδηλώσεις τῆς διαμαρτυρίας ποὺ ἐκφράζει ἡ κοινωνικὴ κριτικὴ ἀπέναντι στὶς ὑπαρκτὲς πραγματικότητες τοῦ κόσμου ποὺ τὴν περιβάλλει. Βλ. Walzer, M., *The company of critics. Social criticism and political commitment in the twentieth century*, Basic Books, New York 1988, 4-5, 12-17, 103-104, 181-182, 187-188 καὶ σποραδικά.

7. Πρβλ. Saxonhouse, A. W., *Fear of diversity. The birth of political science in Ancient Greek thought*, University of Chicago Press, Chicago-London 1992, 212-216.

νικοῦ ἔργου, ὅτι στὸ κορυφαῖο ἔργο του, τὴν *Πολιτεία*, ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος, ἀφοῦ ἐκθέσει τὸν ὀραματισμὸ τῆς πολιτείας τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς ὁποίας ἀναγκαῖα προϋπόθεση εἶναι ἡ σύμπτωση πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ φιλοσοφίας ἢ, ὅπως ἐμφανίζεται νὰ λέγει ὁ Σωκράτης (473c-d)

Ἐὰν μὴ [...] εἰς ταῦτόν συμπέσῃ, δύναμὶς τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία [...] οὐκ ἔστι κακῶν παῦλα [...] ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδὲ τῶ ἀνθρωπίνῳ γένει,

καταλήγει μὲ προειδοποιήσεις ἐντυπωσιακὰ ρεαλιστικὲς γιὰ τὸν κίνδυνο τῆς τυραννίας, ὁ ὁποῖος ἐλλοχεύει στὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα λόγῳ τῆς διάχυτης ἀσυδοσίας καὶ ἰδιοτελείας. Ἡ προειδοποίηση κατὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς τυραννίας ὡς τοῦ χειρίστου πολιτεύματος συνιστᾷ τὴν πραγματικὴν πολιτικὴν ὑποθήκη τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ ὀραματισμοῦ.

Ἡ ἐλευθερία φαίνεται νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς προσδιοριστικὸ γνώρισμα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ τῆ σκοπιά τῶν πολιτισμῶν ποὺ περιέβαλλαν τὸν ἑλληνικὸ κόσμο, κατ' ἐξοχὴν στὰ μάτια τῶν παλαιῶν ἐχθρῶν ποὺ εἶχαν ἀπειλήσει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ., τῶν Περσῶν. Τὴν ἀντίληψη αὐτὴ καταγράφει ὁ Ξενοφῶν στὴν *Κύρου Ἀνάβασις*, ὅταν ἐμφανίζει τὸν Πέρση ἡγεμόνα νὰ λέγει στοὺς Ἕλληνες (I.vii.3):

*ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν βαρβάρων
συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνωνας
καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι,
διὰ τοῦτο προσέλαβον. ὅπως οὖν ἔσεσθε ἄνδρες ἄξιοι
τῆς ἐλευθερίας ἧς κέκτησθε καὶ ἧς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαιμονίζω.
εὔ γάρ ἴστε ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἐλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω
πάντων καὶ ἄλλων πολλαπλασίῳ.*

Ὁ τελευταῖος ὑπερασπιστὴς τῆς κλασικῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀνεξαρτησίας τῆς πόλεως καὶ ὡς πραγμάτωσης τῆς ἀξίας τοῦ ἐλεύθερου πολίτη στὴν ἐλεύθερη πόλη ὑπῆρξε ὁ Δημοσθένης. Ὁ μαχητικὸς ρήτορας ὅμως, ὡς μοναχικὴ παρουσία, συγγράφει τὸν ἐπίλογο μιᾶς λαμπρῆς παράδοσης μὲ τὴν ἴδια τὴν τραγικὴ προσωπικὴ του μοίρα⁸.

8. Βλ. Jaeger, W., *Δημοσθένης. Διαμόρφωση καὶ ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς του* (μτφ. Δ. Καρπούζα-Καρασάββα), ΜΙΕΤ, Ἀθήνα ²1984, ἰδίως 212-237.

Ἡ σημασία πάντως τοῦ ἔργου τοῦ Δημοσθένη, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ρητόρων τοῦ 4ου αἰώνα π.Χ., διαθέτει καὶ μία ἀκόμη σημαντικὴ διάσταση, τὴν ὁποία ἐπεσήμανε σὲ μιὰ πράγματι διεισδυτικὴ ἐργασία του πρὸ σαράντα ἕδη ἐτῶν ὁ κορυφαῖος μελετητὴς τῆς ἱστορικῆς κοινωνιολογίας Barrington Moore, Jr. Πρόκειται γιὰ τὴ διάκριση δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Barrington Moore γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται αἰσθητὴ στὴν πορεία τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ στὸ ἀττικὸ δίκαιο καὶ στὴν ἐπιχειρηματολογία τῶν ρητόρων στὰ δικαστήρια καὶ στὸν δημόσιο λόγο. Ἡ διάκριση δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ, τῆς ὁποίας ἀποκοτῶν ἐπίγνωση καὶ τὴν ὁποία ἐπεξεργάζονται σὲ κάποιον βαθμὸ οἱ Ἀθηναῖοι τὸν 4ο αἰώνα π.Χ., ἀποβλέπει στὴν προστασία τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν ἀυθαίρετη ἄσκηση τῆς δημόσιας ἐξουσίας⁹.

Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς τῆς ἱστορικῆς κοινωνιολογίας τοῦ ὄψιμου 20οῦ αἰώνα θὰ μπορούσαν νὰ παρατεθοῦν ὡς ἀπάντηση στοὺς μᾶλλον ἀφοριστικούς, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ σημαντικούς γιὰ τὴν ἐπιρροή τους ἰσχυρισμοὺς τοῦ Fustel de Coulanges στὸ ἔργο του *La Cité antique* (1864) περὶ τοῦ «μοναδικοῦ μεταξὺ ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων σφαιμάτων»¹⁰ ὅτι στὶς ἀρχαῖες πόλεις οἱ ἄνθρωποι διέθεταν ἐλευθερία. Οἰκοδομώντας τὴν ἐπιχειρηματολογία του σὲ μιὰ περιεκτικὴ κοινωνιολογία, ἡ ὁποία βλέπει κυρίως τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς θρησκείας στὶς πόλεις τῆς ἐλληνικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητας, ὁ Fustel de Coulanges καταλήγει σὲ διαπιστώσεις πολὺ πιὸ ἀπόλυτες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ σαράντα χρόνια ἐνωρίτερα εἶχε παρουσιάσει ὁ Benjamin Constant στὴν περίφημη διάλεξή του «Περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀρχαίων ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκείνην τῶν νεοτέρων» (1819).

Ὁ Constant ἀναφέρεται στὶς ριζικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῆς ἐλευθερίας τῶν νεοτέρων ἀπὸ ἐκείνην τῶν ἀρχαίων, τονίζοντας ἰδίως ὅτι στὶς ἀρχαῖες πόλεις ἐπικρατοῦσε «ἡ πλήρης ὑποδούλωση τοῦ ἀτόμου στὴν ἐξουσία τοῦ συνόλου»¹¹. Σπεύδει ὅμως νὰ διευκρινίσει ὅτι εἰδικὰ στὴν Ἀθήνα παρατηρεῖται μιὰ σοβαρὴ ἐξάιρεση μὲ τὴν ἐκδήλωση μορφῶν ἐλεύθερης ὑπαρξῆς

9. Moore, Jr., B., *Privacy. Studies in social and cultural history*, M.E. Sharpe, Armonk, NY 1984, 81-167.

10. Coulanges, F. de, *La Cité antique* (πρόλογος F. Hartog), Flammarion, Paris 1984, 269. Βλ. γενικότερα 265-269.

11. Constant, B., *De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes*, στό: M. Gauchet (ἐπιμ.), *De la liberté chez les Modernes*, Hachette, Paris 1980, 495.

καί στον ιδιωτικό χώρο που προσομοιάζουν με εκείνες των νεοτέρων¹². Έπιμένει μάλιστα ο Constant ότι η έλευθερία των νεοτέρων, δηλαδή η έλευθερία τής ιδιωτικότητας και του άτομικισμού, όφείλει να συνδυάζεται με τα ήθικα πρότυπα που προσφέρει η έλευθερία των αρχαίων, ό,τι εκείνος αποκαλεί πολιτική έλευθερία. Η πολιτική έλευθερία, η έλευθερία των αρχαίων δηλαδή, μάς υπενθυμίζει ο Constant, «διευρύνει το πνεύμα, έξευγενίζει τις σκέψεις και κατατείνει σε ένα είδος διανοητικής ισότητας, που είναι υπέθυνο για το κλέος και την ισχύ του λαού»¹³. Διαφορετικά η έλευθερία δέν μπορεί να επιβιώσει. Ός εκ τούτου, η τάση στη σύγχρονη πολιτική θεωρία να ταυτίζεται η θέση του Benjamin Constant αποκλειστικά με την έννοια τής λεγόμενης «άρνητικής έλευθερίας» καλό θα ήταν να άναθεωρηθεί.

Η υπεράσπιση από τον Δημοσθένη τής έλευθερίας τής πόλεως ως του ύψιστου πολιτικού αγαθού δέν υπήρξε όπωσδήποτε το κύκνειο άσμα τής αρχαίας δημοκρατίας και των ιδεωδών της, όπως ούτε και η κατάλυση τής ανεξαρτησίας των πόλεων τής Ελλάδας μετά τη μάχη τής Χαιρωνείας το 338 π.Χ. σήμανε και την έξαφάνιση των πολιτικών λειτουργιών έντός αυτών που καλλιεργούσαν την πολιτική άρετή. Η πλούσια μαρτυρία κυρίως τής έπιγραφικής αποκαλύπτει ότι κατά την έλληνιστική έποχή οι πόλεις έξακολούθησαν να λειτουργούν ως πλαίσια συμμετοχής και άσκησης τής ιδιότητας του πολίτη και η δημοκρατία ως τύπος πολιτεύματος διαδόθηκε σε πολύ εύρύτερη γεωγραφική κλίμακα, με τη δημιουργία νέων πόλεων στον μεγάλο έλληνικό κόσμο που προέκυψε από την αυτοκρατορία του Άλεξάνδρου¹⁴.

Αυτό άκριβώς δηλώνει η περίφημη έπιγραφή του 3ου αιώνα π.Χ. από την Πριήνη τής Μικράς Άσίας, στην όποία διακηρύσσεται ότι

12. Αυτόθι, 500-501. Βλ. έπίσης για το σημαντικό αυτό ζήτημα Hansen, M. H., *Was Athens a democracy? Popular rule, liberty and equality in ancient and modern political thought*, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen 1989.

13. Constant, *De la liberté des Anciens*, 513: «La liberté politique [...] agrandit leur esprit, anoblit leurs pensées, établit entre eux tous une sorte d'égalité intellectuelle qui fait la gloire et la puissance d'un peuple».

14. Για έκτίμηση των σχετικών πολιτικών φαινομένων βλ. Cartledge, P., *Democracy. A life*, Oxford University Press, Oxford 2016, 231-245.

οὐδὲν μεῖζόν ἐστιν ἀνθρώποις Ἑλλησι τῆς ἐλευθερίας¹⁵.

Ἡ ἐπιβίωση τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐλευθερίας στὸν ἑλληνικὸ κόσμον καὶ ἡ κανονιστικὴ του ἰσχὺς διαφαίνεται καὶ στὸ γεγονός ὅτι γιὰ νὰ προσεταιρισθοῦν τὶς ἑλληνικὲς πόλεις ἐναντίον τῶν Μακεδόνων οἱ Ρωμαῖοι, διὰ τοῦ στρατηγοῦ ὑπάτου Τίτου Κοϊντοῦ Φλαμινίου, προέβησαν τὸ ἔτος 196 π.Χ. σὲ διακήρυξιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, λέγοντας ἀκριβῶς, ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Πολύβιος, ὅτι αὐτοὺς «ἀφίασιν ἐλευθέρους, ἀφρουρήτους, ἀφορολογήτους, νόμοις χρεωμένους τοῖς πατρίοις» (18.46.5).

Ἡ ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων πάντως ὑπέστη τὸ μοιραῖο πλήγμα ἀπὸ τῆ ρωμαϊκῆ κατάκτηση. Στὴν ἀντίσταση κατὰ τῶν Ρωμαίων ὁ στρατηγὸς τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας Φιλοποίμην ὁ Ἀχαιοὺς ὑπῆρξε πράγματι ὁ τελευταῖος πρόμαχος τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν κλασικὴ ἔννοια, καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαίως ὀνομάζεται ὁ «τελευταῖος Ἑλληὺν». Ἡ ρωμαϊκὴ κατάκτηση, ποὺ ἐπισφραγίζεται μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου τὸ 146 π.Χ., ἐπέφερε καὶ τὸ τέλος τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἐπιβολὴ στὶς ἑλληνικὲς πόλεις φιλορωμαϊκῶν πλουτοκρατικῶν ὀλιγαρχιῶν, οἱ ὁποῖες ἀνέστειλαν τὶς κλασικὲς πολιτικὲς λειτουργίες τῶν πόλεων. Δικαιολογημένα ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος στὸ πρῶτο τοῦ σύγγραμμά του τὸ 1844 ἀποκαλεῖ τὸ 146 π.Χ. τὸ «τελευταῖον ἔτος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας».

Ἄν στραφοῦμε στὴν ἄλλη πνευματικὴ παράδοση ποὺ βρίσκεται στὰ θεμέλια τῆς Εὐρώπης, στὴν ἀρρακαταθήκη τῆς ἀρχαίας Ρώμης καὶ τῆς λατινικῆς γραμματείας, θὰ διαπιστώσουμε ὅτι καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτη εἶναι προδήλως αἰσθητὴ ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία, ἢ *libertas* τῶν Λατίνων, στὴ ρωμαϊκὴ παράδοση γίνεται πάντως κατανοητὴ μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι τὴν ἀντιλαμβάνονται καὶ τὴ βιώνουν οἱ Ἑλληνες, καὶ δὴ οἱ Ἀθηναῖοι τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ ἰδίως τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία ἢ ἐλευθερία, *libertas*, διέθετε κυρίως νομικὸ περιεχόμενον σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ὑπόστασιν τῆς δουλείας, *servitium*, τὴν κατοχὴ ἐνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ κάποιον κύριον. Κατ' ἐπέκτασιν ἢ *libertas*, σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο, δῆλωνε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, τοῦ συνόλου τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν τῆς

15. Blümel, W. – Merkelbach, R. – Rumscheid, F. (ἐπιμ.), *Die Inschriften von Priene*, Dr. Rudolf Habelt, Bonn 2014, ἔγγραφο ἀρ. 25.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας τῆς πολιτείας, *libertas publica*, παρέμεινε στοιχεῖο τῆς ἰδεολογίας τῆς πολιτικῆς νομιμότητας στὸ ρωμαϊκὸ κράτος καὶ κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ νομίσματα τοῦ αὐτοκράτορα Βεσπασιανοῦ (69-79 μ.Χ.) ἢ καὶ ἀρκετὰ ἀργότερα τοῦ Τρεβωνιανοῦ Γάλλου (251-253 μ.Χ.). [Εὐχαριστίες στὸν συνάδελφο Κώστα Μπουραζέλη καὶ στὴ Δρα Κατερίνα Δελλαπόρτα γιὰ τὴ βοήθειά τους.]

ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἀπέναντι στὴν ἐπιβολὴ τυραννικῆς διακυβέρνησης¹⁶. Ἡ *libertas* μάλιστα θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν χαρακτηριστικὸ τῶν Ρωμαίων ἀπὸ τὸν Κικέρωνα, ὁ ὁποῖος στὸν ἕκτο Φιλιππικὸ τοῦ λόγου (6.19) διακηρύττει:

populi Romani est propria libertas

16. Βλ. Arena, V., *Libertas and the practice of politics in the late Roman Republic*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, 14-44.

Στή ρωμαϊκή πολιτεία ή *libertas* έπιτελοῦσε τὸ λειτουργήμα τῆς μίας ἀπὸ τις δύο ἀρχές οἱ ὁποῖες ρύθμιζαν τὸ πολίτευμα τῆς *res publica* καὶ δήλωνε θεωρητικὰ τὴν κυριαρχία τοῦ λαοῦ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Ἡ ἄλλη ἀρχή, ή *auctoritas*, ἐξουσία καὶ κυριότητα, δήλωνε τὴν πολιτικὴ εὐθύνη καὶ τὸ κύρος ποὺ ἀπαιτεῖτο γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, τὴ θέσπιση τῶν νόμων καὶ τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων, στοιχεῖα ποὺ δήλωναν τὴ λειτουργία τῆς Συγκλήτου καὶ τὴν κυρίαρχη θέση της στὸ ρωμαϊκὸ πολίτευμα¹⁷. Οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες ποὺ χαρακτήριζαν τὴν ἱστορία τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας διεξάγονταν ἐν ὀνόματι τῶν δύο αὐτῶν ἀρχῶν μεταξὺ τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου, τῶν *Populares*, καὶ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ ἢ ἀριστοκρατικοῦ στοιχείου, τῶν *Optimates*, οἱ ὁποῖοι κυριαρχοῦσαν στὴ Σύγκλητο. Τὴ *libertas* ἐπικαλοῦνταν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἡγέτες τῶν *Populares*, μεγάλοι κοινωνικοὶ ἡγέτες καὶ ἀναμορφωτές, ὅπως οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι τὸν 2ο αἰῶνα π.Χ., οἱ ὁποῖοι ὅμως στὴν οὐσία ἀγωνίζονταν ὑπὲρ τῆς ἰσότητος κατὰ πρῶτο λόγο, λέγοντας ὅτι ή *libertas* τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ θὰ μπορούσε νὰ προστατευτεῖ μόνο διὰ τῆς ἐγκαθίδρυσης μεγαλύτερης ἰσότητος στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία καὶ στὴ λειτουργία τῆς πολιτείας¹⁸. Μὲ τὰ ἐπιτεύγματά τους ὑπὲρ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν ἡγετῶν τοῦ λαϊκοῦ στοιχείου, τῶν *Tribuni*, δημάρχων, ἔναντι τῆς Συγκλήτου, οἱ Γράκχοι καὶ ὅσοι τοὺς ἀκολούθησαν στὴν ἡγεσία τῶν *Populares* συνέβαλαν στὴν ἐδραίωση τοῦ ἰδεώδους τοῦ μικτοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖο εἶχε ἤδη ἐκθειάσει ὁ Πολύβιος καὶ ἀργότερα ἐξῆραν ὁ Κικέρων καὶ οἱ πολιτικοὶ οὐμανιστὲς τῆς νεωτερικότητος. Τὸ σημαντικό στοιχεῖο τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τῆς ἐλευθερίας εἶναι ὁ ἀναπόδραστος σύνδεσμός της μὲ τὴ θεσμικὴ ὀργάνωση τῆς πολιτείας· κατὰ κάποιον τρόπο, θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ, ή θέσπισή της ὡς στοιχείου τῆς πολιτειακῆς νομιμότητος ἐνόσω λειτουργοῦσε ή *res publica romana*. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ πάντως δὲν καθιστοῦσε τὴν πολιτεία –στὴν οὐσία τῆς λειτουργίας της– δημοκρατικὸ σύστημα διαχείρισης τῆς ἐξουσίας οὔτε ἐξασφάλιζε στὸν ρωμαϊκὸ λαὸ δικαιώματα πέραν ἀπὸ τὰ στοιχειώδη καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι τὴν ἰσονομία

17. Βλ. Earl, D., *The moral and political tradition of Rome*, Cornell University Press, Ithaca, NY 1967, 54-63. Βλ. ἐπίσης Παυλόπουλος, Π., *Θεσμικὰ «κληροδοτήματα» τῆς ρωμαϊκῆς «Res Publica» στὴ σύγχρονη Ἀντιπροσωπευτικὴ Δημοκρατία*, Gutenberg, Ἀθήνα 2023, 25-54.

18. Arena, ὁ.π., 7-11, 78-81, 137-139, 215-216.

τῶν Ἑλλήνων ἢ τίς ἀτομικές ἐλευθερίες τῶν νεοτέρων. Ὡστόσο ἡ καθιέρωση τῆς *libertas*, δηλαδή τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, ὡς στοιχείου τῆς νομιμότητας σέ μιὰ εὐνομούμενη πολιτεία, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπῆρξε ἡ καθοριστική παρακαταθήκη τῆς ρωμαϊκῆς πολιτικῆς σκέψης στήν πολιτική παράδοση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου.

Γιὰ νὰ παραμείνουμε ἐντός τῆς ἱστορικότητας τῶν πραγμάτων, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξετάσουμε τὰ συναφῆ ζητήματα καί διλήμματα ὅπως ἀνακύπτουν στόν πολιτικό προβληματισμό τοῦ Κικέρωνος, ὁ ὁποῖος διερμηνεύει μιὰ ἐξιδανικευμένη ἰδέα τῆς *res publica romana* σέ μιὰ ἐποχή ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποία διαβλέπει πλέον μὲ εὐκρίνεια τὸ ἐπερχόμενο τέλος τῆς.

Ἡ πρωταρχικὴ πολιτικὴ μέριμνα τοῦ Κικέρωνος δὲν περιστρέφεται πέραν τῆς ἐλευθερίας, αἰτήματος καί ἰδέας ποὺ τοῦ προκαλεῖ μᾶλλον ἀμηχανία καί ἐπιφυλακτικότητα. Ὡς φορέας τῆς φιλοσοφίας τῆς Μέσης Στοᾶς, ἰδίως τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Παναιτίου, ὁ Κικέρων ἐνδιαφέρεται πρωταρχικὰ γιὰ τὸ φυσικὸ δίκαιο καί τὴν πραγμάτωση τῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία δὲν γίνεται ἀντιληπτὴ οὔτε ὡς θεραπεία τῆς ἰσότητος, οὔτε ὡς δημοκρατικὴ διακυβέρνηση. Ἀπεναντίας μάλιστα, ὅπως ἔχει εὐστοχα ὑπογραμμιστεῖ, ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα τῆς ἰσονομίας θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Κικέρωνα «τὸ πλέον ἐπικίνδυνο χαρακτηριστικὸ τῆς δημοκρατίας»¹⁹. Βρισκόμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ ἰδεώδη ποὺ ἐξέφρασε ὁ Περικλῆς στόν Ἐπιτάφιο καί γιὰ τὰ ὁποῖα σεμνύεται τὸ ἀθηναϊκὸ πολίτευμα²⁰. Στὴ Ρώμη, κατὰ τὸν Κικέρωνα, ἡ *res publica* εἶναι ὄντως *res populi*, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ κοινωνία συνέχεται ἀπὸ μιὰ ἄρρητη συμφωνία τοῦ δικαίου, *iuris consensus*, πρὸς θεραπεία τοῦ κοινοῦ καλοῦ, *utilitatis communis*. Αὐτὸ ὑπαγορεύει ἡ αἴσθησις τοῦ φυσικοῦ δικαίου ποὺ φέρουν μέσα τους ἐκ φύσεως ὅλοι οἱ ἐχέφρονες ἄνθρωποι καί ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον:

vera lex recta ratio naturae congruens

[De Re Pub. III.xxii.33]

Ἡ φυσικὴ αἴσθησις τῆς δικαιοσύνης ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον ὑπαγορεύει ὅτι πρωταρχικὸ ἔργο τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ ὑπηρεσία τῆς

19. Βλ. Wood, N., *Cicero's social & political thought*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1988, 147-152.

20. Γιὰ τὴ σύγκριση βλ. ὅσα γράφει ὁ J. Dunn, *Democracy. A history*, Atlantic Monthly Press, New York 2005, 24-57.

πατρίδας, τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ἡ ὁποία εἶναι βεβαίως μιὰ πολιτεία δικαίου καὶ ἐλευθερίας, μιὰ πολιτεία ἐλεύθερων θεσμῶν ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Τὸ φυσικὸ δίκαιο, πάντως, δὲν ὑπαγορεύει τὴ διεκδίκηση δικαιωμάτων ἀλλὰ τὴν *concordia*, τὴν κοινωνικὴ ἁρμονία, ἡ ὁποία βασίζεται σὲ μιὰ μορφή ἀναλογικῆς ἰσότητος καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπιβίωση τῆς πολιτείας²¹. Ἡ ἀνάγκη τῆς μέριμνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς πολιτείας ὑπογραμμίζεται στὸ διασημότερο τμήμα τοῦ ἔργου *Περὶ Πολιτείας* τοῦ Κικέρωνος, τὸ «Ἐνύπνιον τοῦ Σκιπίωνος» (*Somnium Scipionis*). Στὸ ἐμβληματικὸ αὐτὸ κείμενο τῆς λατινικῆς γραμματείας, ἐξάιρεται ὡς ὕψιστο χρέος τῶν πολιτῶν τῆς *res publica* ἡ *salus patriae*:

sunt autem optimae curae de salute patriae

[*De Re Pub.* VI.xxvi.29]

Salus populi suprema lex esto

Ἡ ἀσφάλεια, ἡ σωτηρία τοῦ λαοῦ ὀφείλει νὰ εἶναι
ὑπέρτατος νόμος

ἐπαναλαμβάνει ὁ ἴδιος συγγραφέας στὸ ἔργο του *Περὶ Νόμων* [*De Legibus* III.iii.8].

Τὰ ἔργα αὐτά, ὅταν ἐπιτελοῦνται μὲ ἐπιτυχία, δὲν ἐξασφαλίζουν ἀπλῶς τὴ δόξα καὶ τὴν ἀθανασία τῶν ἡρωικῶν φορέων τῆς πατριωτικῆς δράσης· τοὺς ἀναδεικνύουν σὲ ἰσάξιους τῶν θεῶν στὸν κόσμο τῆς αἰωνιότητος.

Ἡ παραίνεση αὐτῆ τοῦ μεγαλύτερου πολιτικοῦ στοχαστῆ τῆς Ρώμης ἀνακαλεῖ μὲ τὸν τρόπο τῆς τὴν παλαιὰ ἰαχὴ τῶν Ἑλλήνων στὴ Σαλαμίνα ὑπὲρ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδας. Οἱ συσχετισμοὶ αὐτοὶ ἐπιτρέπουν νὰ γίνουν ἀντιληπτοὶ οἱ τρόποι διὰ τῶν ὁποίων συγκροτεῖται ἡ οὐμανιστικὴ παράδοση τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἡ ἐσωτερικὴ λογικὴ ἡ ὁποία συνέχει τὴν παράδοση αὐτῆ, μὲ ὅλες τὶς ἀποκλίσεις καὶ τὶς διαφορὲς ποὺ συνθέτουν τὸ περιεχόμενό της.

Αὐτὰ τὰ διδάγματα διὰ τῆς Ρώμης μεταβιβάζονται πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον ὅταν ἡ κλασικὴ λατινικὴ γραμματεία ἐπανερχεται στὸ ἐπίκεντρο τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς νεωτερικότητος. Οἱ ἀναγνώσεις αὐτὲς ἐνέπνευσαν τὸν πολιτικὸ οὐμανισμό τοῦ Leonardo Bruni,

21. Kennedy, G., Cicero, Roman Republicanism and the contested meaning of *libertas*, *Political Studies* 62, 2014, 488-501.

του Machiavelli και πολλῶν ἄλλων πού ἀναστοχάζονται τὴν ἐλευθερία τοῦ πολίτη στὴν ἐλεύθερη πολιτεία²².

Ἡ ἀνασκόπησή μας τῶν πνευματικῶν θεμελιῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ θὰ παρέμενε ἐλλιπὴς χωρὶς μιὰ ἔστω συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὸν χριστιανισμό. Ὁ χριστιανισμὸς ὑπῆρξε ὁ ἀποφασιστικὸς πνευματικὸς παράγοντας πού διαμόρφωσε τὸν πολιτισμὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τοὺς νεότερους χρόνους. Ὡς ἐβραϊκῆς προέλευσης θρησκευτικὴ διδασκαλία, ὁ χριστιανισμὸς, χτίζοντας ἐπὶ τοῦ ὑποβάθρου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἐνωτιζόμενος τὴ φωνὴ τῶν Προφητῶν, ἐστιάζει κυρίως τὴν ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ διδασκαλία του στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ ἀπέναντι στὴ δημιουργία καὶ τὸν κόσμον, ἡ δικαιοσύνη τῶν ἀνθρώπων στὶς μεταξύ τους σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῶν ἐλπίδων τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς κοινωνίας τους μέσα στὴν ἱστορία. Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, πάντως, ἐνυπάρχει καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐξόδου, τῆς ἀπολύτρωσης τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴ δουλεία. Ἡ ἰδέα τῆς ἐξόδου ἐγγράφει τὸν προβληματισμὸ τῆς ἀπελευθέρωσης στὴν ἐβραϊκὴ πολιτικὴ παράδοση πού κληροδοτεῖται στὸν χριστιανισμό.

Στὰ χριστιανικὰ κείμενα ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία ἐμπλουτίζεται μὲ ἓναν βαθυστόχαστο προβληματισμὸ περὶ ἐλευθερίας ὡς αἰτήματος τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ἡ ἐλευθερία στὴ χριστιανικὴ τῆς ἐκδοχῆ δὲν διαθέτει πλέον τὶς ἰσχυρὲς πολιτικὲς συνδηλώσεις τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, διερμηνεύει ὅμως ἓναν βαθύτατο πόθο τοῦ ἀνθρώπου γιὰ ἀπολύτρωση, ἀνακαλώντας ἔτσι τὴν ἰδέα τῆς ἐξόδου, γιὰ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ δεινὰ πού προκαλεῖ ἡ ἐπενέργεια τοῦ κακοῦ στὸν κόσμον, ὅπως ἐξηγεῖ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος.

22. Γιὰ τὴ λειτουργία τῶν ρωμαϊκῶν πολιτικῶν ἰδεῶν, περιλαμβανομένης τῆς *libertas*, στὴ συνάρθρωση τοῦ πολιτικοῦ στοχασμοῦ τῆς νεωτερικότητας, βλ. μεταξύ πολλῶν ἄλλων τὴν κλασικὴ πραγματεία τοῦ J. Pocock, *The Machiavellian moment. Florentine political thought and the Atlantic Republican tradition*, Princeton University Press, Princeton 1975. Βλ. ἐπίσης Skinner, Q., *The foundations of modern political thought*, Cambridge University Press, Cambridge 1978, I, 54-55, 157-158, 160-165. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἰδέας πού ἔχει χαρακτηρησθεῖ ὡς «νεο-ρωμαϊκὴ ἐλευθερία» στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ νεότερου πολιτειακοῦ ριζοσπαστισμοῦ, βλ. Skinner, Q., *Liberty before Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge 1998.

Αυτή τήν προσδοκία εκφράζει ή παραίνεση στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο «γνώσεσθε τήν ἀλήθειαν, και ή ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς» (Ιωάν. 8.32). Αυτό ακριβῶς ἐννοεῖται και ἀπό τόν Ἀπόστολο Παῦλο στήν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή ὅταν λέγει «ή κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπό τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τήν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ» (Ρωμ. 8.21).

Πάνω στήν ἐπαγγελία τῆς ἐλευθερίας τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ θά θεμελιωθεῖ ὁ χριστιανικός πολιτισμός τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, ἐπειδή, ὅπως λέγει και πρὸς τοὺς Γαλάτας ὁ ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, «Ἵμεῖς γάρ ἐπ' ἐλευθερία ἐκλήθητε» (Γαλ. 5.13). Για νὰ συμπληρώσει ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀδελφός τοῦ ὅτι ὁ νόμος ὑπὸ τὸν ὁποῖο θά ζήσουν οἱ χριστιανοὶ θά ἀποτελεῖ «νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας» (1.25).

Τήν τελική του μορφή ὁ χριστιανισμός ἔλαβε διὰ τῆς συνάντησός του με τὸν ἐλληνισμό, ὅπως φαίνεται στο ἔργο τῶν Ἑλλήνων πατέρων κυρίως τοῦ 4ου αἰώνα. Ὅπως δείχνει σὲ ἓνα περισπούδαστο ἔργο ὁ αὐόιδιμος Ἀκαδημαϊκός Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης, ή συνάντηση αὐτὴ καθιστᾷ τήν ἐλευθερία καθοριστικὸ αἶτημα και βίωμα τῶν πιστῶν τοῦ χριστιανισμοῦ²³. Ἡ συνάντηση με τὸν ἐλληνισμό ἐπέτρεψε στὸν χριστιανισμό νὰ ἐπεξεργαστεῖ περαιτέρω τὴ δική του αὐθεντικὴ ἰδέα τοῦ προσώπου, ὅπως δείχνει και πάλι με τὴ διδασκαλία του ὁ Μητροπολίτης Περγάμου. Στὴν ἰδέα τοῦ προσώπου ἐνυπάρχει ή ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου και τῶν ἐπιλογῶν του και ἐκδηλώνεται με τὴν πράξη τῆς ἀγάπης, ή ὁποία κατευθύνει τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο πρὸς τὴν κοινωνία με τὸν ἄλλο και με τὸν Θεό, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἁγίας Τριάδος. Χωρὶς τὴν ἀγάπη και τὴν κοινωνία ή ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου παραμένει ἀνεκπλήρωτη για τὸν χριστιανισμό²⁴.

23. Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου, *Ἑλληνισμός και χριστιανισμός. Ἡ συνάντηση τῶν δύο κόσμων*, Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003, 122-138.

24. Βλ. περαιτέρω Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, *Ἐλευθερία και ὕπαρξη. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο στὸν χριστιανικὸ ἐλληνισμό*, Δόμος, Ἀθήνα 2018, 75-98, 127-149. Εἶναι αἰσθητὴ στὶς συναφεῖς προσεγγίσεις ή συνομιλία με τὴ ρωσικὴ θεολογία τῆς διασπορᾶς, ἰδίως με τὸ ἔργο τοῦ πατρὸς Γεωργίου Florovsky ἀλλὰ και τὸν προβληματισμὸ τοῦ Νικολάου Berdiaeff, ὅπως ἀναδύεται ἀπὸ ἔργα ὅπως τὸ *De l'esclavage et de la liberte de l'homme* (μτφ. Samuel Jankélévitch), Aubier, Paris 1946.

Υπό τὸ πρίσμα τῆς χριστιανικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ ἀντικρίζοντας τὸ ζήτημα στὴν προοπτικὴ τοῦ μακροῦ ἱστορικοῦ χρόνου, παρακολουθώντας δηλαδὴ τὶς ἱστορικὲς πραγματώσεις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου γενικότερα, δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁσάκις ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἀφίσταται ἀπὸ τὴν ἐλευθερία καὶ ἐκτρέπεται πρὸς ἀνελεύθερες μορφές κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ὀργάνωσης, στὶς δουλοκτητικὲς κοινωνίες γιὰ παράδειγμα ἢ στὰ ποικίλα ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι παραμένει χριστιανικός.

Ἡ διαπίστωση αὐτή, στὸ φῶς τῆς ὁποίας θὰ μπορούσε νὰ προταθεῖ μιὰ διαφορετικὴ ἀνάγνωση ὅλης τῆς ἱστορίας τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀξιών του, μᾶς προσφέρει καὶ τὴ δυνατότητα ἑνὸς συνοπτικοῦ ἐπιλόγου στὴν ἀναδρομὴ πού ἐπιχειρήσαμε στὴν ἱστορία τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ σύγκλιση τῶν τριῶν πνευματικῶν παραδόσεων στὶς ὁποῖες ἀναφερθήκαμε συντελεῖται στοὺς κόλπους τοῦ οὐμανισμοῦ τῆς Ἀναγέννησης κατὰ τὸν 14ο καὶ τὸν 15ο αἰώνα. Μέσα στὸ καθοριστικὸ περίγραμμα τοῦ χριστιανισμοῦ, πού γιὰ περισσότερα ἀπὸ χίλια χρόνια προσδιόριζε, ἔστω καὶ ἀλλοιωμένος σὲ σχέση μὲ τὴν αὐθεντικὴ εὐαγγελικὴ διδασκαλία, τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ, ἡ συνάντηση τῆς ἐλληνικῆς παιδείας μὲ τὴ ρωμαϊκὴ παρακαταθήκη διαμόρφωσε τὸ πνευματικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κόσμου τῆς νεότερης Εὐρώπης. Στὸν πολιτικὸ οὐμανισμό τῆς Ἀναγέννησης, πού ἐξέφρασε αὐτὴ τὴ σύνθεση, δεσπόζει ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ἐλευθερία, καὶ στὴ συζήτηση ἀκριβῶς αὐτὴ βρίσκονται οἱ καταβολές τῆς πολιτικῆς νεωτερικότητος²⁵. Ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν πραγμάτωσή της συνι-

25. Βλ. ἀντὶ πολλῶν ἄλλων τὴν κλασικὴ μελέτη τοῦ H. Baron, *The crisis of the Early Italian Renaissance. Civic humanism and republican liberty in an age of classicism and tyranny*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1966, 20-25, 28-35, 61-75, 181-188, 387-403, 404-439, 453-462 καὶ γιὰ τὴ σημασία τῆς κεφαλαϊώδους αὐτῆς συμβολῆς στὴν ἱστορία τοῦ πολιτικοῦ στοχασμοῦ βλ. P. M. Kitromilides, *Crisis as a motivation of innovative political reflection in Ancient and Modern political thought*, στό: C. Cuttica – L. Kontler (ἐπιμ.), *Crisis and renewal in the history of European political thought*, Brill, Leiden and Boston 2021, 65-84, ἰδίως 77-82.

στούν ούσιαστικά τὸ περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς διαδρομῆς τῆς νεωτερικότητας. Οἱ κατακτήσεις ὑπῆρξαν ἐπίμαχες ἀλλὰ σταθερές, ἰδίως στὸν κόσμον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, στὴ θρησκεία, τὴ φιλοσοφία, τὴν ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀναστολές ὑπῆρξαν ἰσχυρές, ἰδίως μὲ τὴν ἄνοδο καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀπολυταρχίας κατὰ τὴν πρώιμη νεωτερικότητα. Οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ οἱ Ἐπαναστάσεις, ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ τὸ 1776 καὶ τὴ Γαλλικὴ τὸ 1789 ἕως τὴν ἐξέγερση τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν τὸ 1848, μὲ ἀποφασιστικὴ καμπὴ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τὸ 1821, ποὺ ἀναζωογόνησε τὴν ἐποχὴ τῶν ἐπαναστάσεων, διασφάλισαν ἐν τέλει τὴν παραδοχὴ τῆς ἐλευθερίας ὡς τοῦ πρωταρχικοῦ κανονιστικοῦ ἰδεώδους τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας στὴ διαδρομὴ τοῦ 19ου αἰώνα. Ἴσως αὐτὴ ἡ παραδοχὴ νὰ διελάμβανε ὀρισμένες ἀπλουστεύσεις ἢ καὶ ἀφαιρέσεις σὲ σχέση μὲ τὴν πραγματικότητά τῆς ἀνισότητος στὶς ἀναπτυγμένες κοινωνίες, ὅμως ἡ διάχυτη αἰσιοδοξία ποὺ ἐξέτρεφε ἡ κυρίαρχη θεωρία τῆς προόδου καλλιεργοῦσε τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ προβλήματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περαιτέρω ἐδραίωσης τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴ θεσμικὴ μορφή τοῦ κράτους δικαίου καὶ τὴν κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη.

Οἱ ἐλπίδες αὐτὲς φάνηκαν νὰ διαψεύδονται, νὰ μὴν ἀποτελοῦν στὴν πραγματικότητα τίποτε ἄλλο παρὰ τὶς «ψευδαισθήσεις τῆς προόδου», γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν αἰχμηρὴ ἀλλὰ εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ Georges Sorel, μὲ τὴ φοβερὴ ἀνατροπὴ ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ ἄνοδος καὶ ἡ ἐπιβολὴ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ κατὰ τὸν 20ὸ αἰώνα. Τί ἄλλο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη παρὰ θανάσιμη ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐλπίδων τὶς ὁποῖες ἡ ἀνθρωπότητα ἔχει ἐναποθέσει σὲ αὐτήν; Ἡ συντριβὴ τοῦ ναζισμοῦ καὶ τοῦ φασισμοῦ μὲ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον ἀπάλλαξε τὸν δυτικὸν κόσμον ἀπὸ αὐτὴ τὴ θανάσιμη ἀπειλή, ἀλλὰ ἡ ἀνατολικὴ Εὐρώπη καὶ μεγάλο μέρος τῆς Ἀσίας παρέμειναν, καὶ μεγάλο μέρος τοῦ πλανήτη παραμένει ἀκόμη, ὑπὸ τὸν ζυγὸ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ κρυμμένου πίσω ἀπὸ τὰ περίτεχνα προσωπεῖα ποὺ ἐπεξεργάζεται πλέον ἡ νέα τεχνολογία. Οἱ ἐπιβιώσεις τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ὑπὸ νέες μορφὲς αὐταρχισμοῦ, ποὺ χρησιμοποιοῦν ἀδίστακτα καὶ τὴ θρησκεία γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὴν ἐπιβολὴ τους σὲ ἀχανεῖς περιοχὲς τοῦ πλανήτη, ὅπως εἶναι τὰ ἐδάφη τῆς πρώην σοβιετικῆς αὐτοκρατορίας, συνιστοῦν συνεχὴ ὑπενθύμιση ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται ὑπὸ ἀπειλὴ καὶ ἀμφισβήτηση. Οἱ ὑπομνήσεις αὐτὲς εἶναι ἀρκετὲς κατὰ τὴν κρίση μου γιὰ νὰ καταστήσουν σαφὲς ὅτι, παρὰ τοὺς

διανοητικούς άκτισμούς των θιασωτών της λεγόμενης μετανεωτερικότητας, κατ' ουσίαν τὸ πρόγραμμα τῆς νεωτερικότητας, δηλαδή ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητας τῶν δικαιωμάτων στις ἀνθρώπινες κοινωνίες, δὲν ἔχει ἀκόμη εὐδοθεῖ γιὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀνθρωπότητας. Στὴ χώρα μας ἀνήκουμε στους τυχεροὺς διότι ἔχουμε τὸ προνόμιο νὰ ζοῦμε σὲ μιὰ κοινωνία ἐλευθερίας, τὴν ὁποία ἐγγυᾶται καὶ ἡ συμμετοχή μας στὸ σημαντικότερο ἐγχείρημα ὑπερεθνικῆς πολιτειακῆς συσσωμάτωσης στὴν Εὐρώπη τῶν νεότερων χρόνων. Ἀπαιτεῖται, ὡστόσο, νὰ διαθέτουμε ἐργηγορση καὶ ἐπίγνωση τῶν λόγων γιὰ τοὺς ὁποίους εἶναι σημαντικὴ ἡ ἐλευθερία, τὴν ὁποία δυστυχῶς, εἰδικὰ στὴ χώρα μας, συχνὰ ἐκλαμβάνουμε καὶ διεκδικοῦμε ὡς δυνατότητα ἀσυδοσίας.

Ἡ ἐλευθερία μας εἶναι σημαντικὴ καὶ σωτήρια διότι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐγείρουμε χωρὶς κίνδυνο, ὅπως θὰ συνέβαινε σὲ αὐταρχικὰ καθεστῶτα, τὰ σοβαρὰ ἐρωτήματα ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνύπαρξη, κατ' ἐξοχὴν τὰ ἐρωτήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀνισότητας, τὴν ὁποία βλέπουμε σὲ πλανητικὴ κλίμακα, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἐλευθεριῶν, νὰ βαθαίνει καὶ νὰ διευρύνεται. Γιὰ τὸν λόγο ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι οὐσιῶδες νὰ ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία καὶ τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα, στις ἀναπτυγμένες κοινωνίες, προσφέρουν διεξόδους πρὸς ὑπέρβαση τῶν πολλαπλῶν ἀνισοτήτων ποὺ ἐπιχωριάζουν σὲ αὐτές. Τὴν ἐλευθερία ὅμως ὡς οὐσιαστικὴ καὶ ἀπρόσκοπτη πραγμάτωση τῶν δυνατοτήτων τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ἀπειλοῦν στις μέρες μας, κατὰ τὸν πρῶμο 21ο αἰῶνα, καὶ οἱ συστηματικὰ παραπλανητικὲς ἐπιπτώσεις τῆς ὑπερσύγχρονης ψηφιακῆς τεχνολογίας μὲ τὴν καλλιέργεια, διὰ τῆς ἔντεχνης διαφήμισης, μεταξὺ τῶν νέων καὶ τῶν πιὸ εὐάλωτων ὁμάδων τοῦ πληθυσμοῦ, τεχνητῶν ἀναγκῶν καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τῶν καταναλωτικῶν ἀξιῶν, ποὺ ἐξυπηρετοῦν κολοσσιαῖα οἰκονομικὰ συμφέροντα καὶ ἀκυρῶνουν τὴν κριτικὴ σκέψη καὶ τὴν κοινωνικὴ συνείδηση. Αὐτὴ ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων, ὅπως καὶ ἡ μᾶλλον ἀπερίσκεπτη κατὰ τὴ γνώμη μου συζήτηση περὶ τῆς λεγομένης «τεχνητῆς νοημοσύνης», ἡ ὁποία ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη μου τίς προειδοποιήσεις δύο ἰδιαίτερα προσφιλῶν μου συγγραφέων, τοῦ Aldous Huxley καὶ τοῦ George Orwell, σᾶς ὁμολογῶ μὲ εἰλικρίνεια ἀλλὰ καὶ μὲ ἄκρα ταπεινοφροσύνη ὅτι μὲ ἀνησυχεῖ. Αὐτοὶ εἶναι κάποιοι ἀπὸ τοὺς κινδύνους γιὰ τὴν ἐλευθερία σήμερα στις κοινωνίες τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ στὴν πατρίδα μας. Ἡ συνομιλία μὲ τίς πνευματικὲς παραδόσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, τὴν ἑλληνικὴ παιδεία, τὴ ρωμαϊκὴ ἔννοια τῆς νομιμότητας

καὶ τὸν χριστιανισμό, ἀκριβῶς λόγῳ τοῦ προβληματισμοῦ ποὺ ἐμπεριέχουν οἱ παραδόσεις αὐτὲς γιὰ τὴ διαλεκτικὴ ἐλευθερίας καὶ δικαιοσύνης, ἴσως νὰ προσφέρει τὴν ἐλπίδα τῆς πνευματικῆς ὀριμότητας, ὥστε νὰ δοκιμάσουμε νὰ ἀναμετρηθοῦμε μὲ τὶς προκλήσεις τῶν καιρῶν μὲ εἰλικρίνεια, σύνεση καὶ συναίσθηση εὐθύνης.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023

ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
«BERLIN PROCESS WESTERN BALKANS,
7TH JOINT SCIENCE CONFERENCE»

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ Β' ΤΑΞΗΣ
κ. ΑΛΕΚΟΥ ΛΕΒΙΔΗ

Στις 18-20 Σεπτεμβρίου εκπροσώπησα την Ακαδημία στη συνδιάσκεψη «Berlin Process for the Western Balkans, 7th Joint Science Conference. Partnering for Excellence – Partnering for Europe», που έλαβε χώρα στα Τίρανα. Οργανωτές ήταν η Γερμανική Εθνική Ακαδημία Επιστημών Leopoldina, που εδρεύει στο Halle, και η Ακαδημία Επιστημών της Αλβανίας. Η δεύτερη λειτούργησε ως συνδιοργανωτής του συνεδρίου αλλά κυρίως ως οικοδεσπότης. Αυτό ήταν το 7ο συνέδριο, με το πρώτο να έχει λάβει χώρα στο Halle και το Βερολίνο τον Ιούλιο του 2015. Ακολούθησαν η Βιέννη, το Παρίσι, η Ρώμη, το Λονδίνο, ενώ το 2021 το συνέδριο πραγματοποιήθηκε διαδικτυακά λόγω πανδημίας. Αντικείμενο των συναντήσεων ήταν και είναι να υποστηριχθούν οι τομείς της εκπαίδευσης γενικά, οι φυσικές επιστήμες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και η έρευνα. Στο γενικότερο πλαίσιο της ανάπτυξης των Δυτικών Βαλκανίων και της προετοιμασίας τους για μια μελλοντική ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στόχος ήταν να βοηθηθούν ώστε σταδιακά να οδηγηθούν στο ευρωπαϊκό κεκτημένο: να παρασχεθεί τεχνογνωσία, υλικοτεχνική υποδομή και οικονομική στήριξη, να δοθεί προτεραιότητα στην καινοτομία και την αριστεία.

Στη συνδιάσκεψη συμμετείχαν 12 Ακαδημίες (από την Αλβανία, την Αυστρία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Βουλγαρία, την Ελλάδα, την Ιταλία, το Κόσοβο, τη Βόρεια Μακεδονία, το Μαυροβούνιο, την Πολωνία, τη Σερβία,

τη Σλοβενία) και 25 πανεπιστημιακά ιδρύματα. Η Ακαδημία Αθηνών προσκλήθηκε πρώτη φορά φέτος. Όπως μου δήλωσαν οι Γερμανοί διοργανωτές, αιτία αυτής της στάσης ήταν το γεγονός ότι μέχρι πρόσφατα δεν είχε διευθετηθεί το ζήτημα του ονόματος της Βόρειας Μακεδονίας. Αυτό εξηγεί και το γεγονός ότι, αν και πριν φύγω από την Αθήνα προσπάθησα μέσα από τις Γραμματείες της Ακαδημίας να αναζητήσω κάποια στοιχεία για τη συγκεκριμένη διοργάνωση πέραν όσων τυπικών ανέφεραν η πρόσκληση και το πρόγραμμα της συνδιάσκεψης, δεν μπόρεσα να αποκομίσω καμία πληροφορία, εφ' όσον φυσικά δεν είχε υπάρξει προηγούμενη επαφή.

Την Ευρωπαϊκή Ένωση εκπροσώπησε η Federica Mogherini, πρύτανης του College of Europe.

Οι εισηγήσεις ήταν περισσότερο πρακτικές παρά θεωρητικές και αφορούσαν προγράμματα που είχαν ήδη εφαρμοστεί, επομένως εστίαζαν στην κριτική εκτίμηση των αποτελεσμάτων τους. Υπήρχαν και κάποιες παρουσιάσεις από την πλευρά χωρών που συμμετείχαν για πρώτη φορά, όπως για παράδειγμα το Κόσοβο. Αυτές έδιναν μια εικόνα του τόπου και των συνθηκών που επικρατούν στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση στις συγκεκριμένες χώρες και συχνά αναδείκνυαν τις τραυματικές εμπειρίες και παθογένειες που βαρύνουν την ευρύτερη περιοχή από τους πολέμους της δεκαετίας του '90 και ύστερα.

Στις κατ' ιδίαν συζητήσεις εκφραζόταν αρκετή απαισιοδοξία για το μέλλον και η αίσθησή ότι η Ευρώπη είναι πρόθυμη να παρέχει τεχνογνωσία και υλικοτεχνική υποδομή αλλά όχι τα απαραίτητα κεφάλαια για τη ριζική αναδιάρθρωση της παιδείας. Από την πλευρά της διοργανώτριας Γερμανίας πάλι, εκφραζόταν διάχυτα και συστηματικά μια τάση κηδεμόνευσης προς τις χώρες που δεν έχουν ακόμα διαμορφώσει την εκπαιδευτική τους πολιτική σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές, και κυρίως προς εκείνες που δεν έχουν κατορθώσει να διαθέσουν ένα ελάχιστο ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος για την έρευνα (2%) και για την εκπαίδευση (4%).

Δυστυχώς στη χώρα μας η ενημέρωση γύρω από θέματα που αφορούν διεθνείς εξελίξεις είναι ελλιπής. Έτσι, στην Καθημερινή της Τρίτης 17 Οκτωβρίου, κάτω από τον τίτλο «Μητσοτάκης: Να φύγει η σκιά με τον Μπελέρη», πληροφορούμεθα ότι ο πρωθυπουργός βρίσκεται στα Τίρανα για να συμμετάσχει στη Σύνοδο Κορυφής της Διάσκεψης του Βερολίνου (Berlin Process) για τα Δυτικά Βαλκάνια, όπου θα συζητηθεί η έναρξη των εντα-

ξιακών διαπραγματεύσεων της Αλβανίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Και ακόμα ότι η Ελλάδα σταθερά και αταλάντευτα την ενταξιακή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων. Από το διαδίκτυο αυτή τη φορά μαθαίνουμε ότι, τη 16η Οκτωβρίου, η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ursula Von Der Leyen συμμετείχε στη Σύνοδο Κορυφής της Διαδικασίας του Βερολίνου (Berlin Process) – αυτή τη φορά σωστά μεταφρασμένη. Τελικά γι' αυτή τη συνεδρία προοριζόταν η Κοινή Δήλωση που συνυπογράψαμε όλοι οι συμμετέχοντες στη συνδιάσκεψη – και δυστυχώς η Ακαδημία Αθηνών δεν είχε καμία ενημέρωση για την πολιτική σημασία της συνδιάσκεψης στον τομέα της εκπαίδευσης και της έρευνας.

Να υπενθυμίσω ότι τον περασμένο Αύγουστο, στην Αθήνα, συναντήθηκαν οι θεσμικές κεφαλές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι ηγέτες των Δυτικών Βαλκανίων –πλην του Edi Rama– και ο πρόεδρος της Ουκρανίας Volodymyr Zelenskyy. Ήδη από τότε, ο πρωθυπουργός είχε δηλώσει ότι «η διαδικασία διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα Δυτικά Βαλκάνια δεν μπορεί παρά να έχει την Ελλάδα ως βασικό μοχλό της». Αυτό βέβαια αναδρομικά εξηγεί το θερμό κλίμα του τελικού αποχαιρετισμού μου με τον πρόεδρο της Ακαδημίας Leopoldina Gerald Haug και τον οργανωτικό υπεύθυνο Lucian Brujan, οι οποίοι μου εμπιστεύθηκαν ότι μάλλον θα ξανασυναντηθούμε στην επόμενη συνδιάσκεψη του Berlin Process, καθότι κατά πάσαν πιθανότητα αυτή θα διοργανωθεί στην Αθήνα. Όταν διστακτικά ρώτησα από πού αντλούν αυτή την πληροφορία, μου απάντησαν: «Μα φαίνεται να το θέλει πολύ και ο Μητσοτάκης»...

Αν αυτό συμβεί, θα πρέπει να υπάρξει καλύτερη ενημέρωση από την πλευρά του Υπουργείου Παιδείας προς την Ακαδημία Αθηνών.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2023

ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΑΚΑΔΗΜΙΩΝ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ Β' ΤΑΞΗΣ
κ. ΜΙΧΑΗΛ Β. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ

Η Γενική Σύνοδος της Διεθνούς Ενώσεως Ακαδημιών (*Union Académique Internationale*) πραγματοποιήθηκε στη Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ από τις 2 έως τις 6 Οκτωβρίου με τη συμμετοχή περίπου 40 εκπροσώπων από 36 χώρες. Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της Ολομέλειας, παρουσιάστηκαν οι εκθέσεις αξιολόγησης για περίπου 100 ερευνητικά προγράμματα τα οποία υλοποιούνται από εθνικές Ακαδημίες υπό την αιγίδα της Ενώσεως.

Σχετικά με τα προγράμματα της Ακαδημίας Αθηνών, έχω την τιμή να ενημερώσω την Ολομέλεια για τα ακόλουθα:

1. *Corpus Vasorum Antiquorum* (υπεύθυνο: Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητας). Σχολιάστηκε εξαιρετικά θετικά η γενική πρόοδος του προγράμματος, και ιδιαίτερα η πρόσφατη δημοσίευση του τόμου 16 με τα βωιωτικά ερυθρόμορφα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Στην Έκθεση Προόδου προσέθεσα ότι η μετάφραση του τόμου 17 (Μουσείο Μπενάκη) έχει ολοκληρωθεί, ενώ και η μετάφραση του τόμου 18 (Πέλλα) είναι σχεδόν έτοιμη.

2. *Tabula Imperii Romani* (υπεύθυνο: Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητας). Επαινήθηκε η δημοσίευση του τόμου της Θεσσαλίας και αναμένεται με ενδιαφέρον η έκδοση του τόμου της Μακεδονίας-Θράκης το 2024.

3. *Βυζαντινοί Φιλόσοφοι και Σχόλια Αριστοτέλη* (υπεύθυνο: Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας). Αναφέρθηκε ότι, μετά τον θάνατο του

Λίνου Μπενάκη, η διεύθυνση των δύο προγραμμάτων ανατέθηκε στους κυριους Καραμανώλη και Καπάνταη.

4. *Sylloge Nummorum Graecorum*. Το πρόγραμμα αυτό θεωρείται αδρανές.

5. *Ευρετήριο Μνημειωδών Βυζαντινών Τοιχογραφιών* (υπεύθυνο: Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης). Εφέτος το πρόγραμμα αυτό υποβλήθηκε σε αναλυτική αξιολόγηση εξαιτίας. Οι κριτές επισήμαναν το μεγαλόπνοο του προγράμματος, αλλά εξέφρασαν την ανησυχία τους για τη δυνατότητα επιτυχούς συνέχισής του, και επίσης για το γεγονός ότι στο πρόγραμμα συμμετέχουν ενεργά πια μόνο η Ελλάδα και η Ιταλία και δεν υπάρχει ευρύτερη διεθνής συνεργασία. Για τους λόγους αυτούς προτείνουν: α) να γίνει αναθεώρηση των στόχων του προγράμματος, β) να χαλαρώσουν τα κριτήρια επί τη βάση των οποίων αποφασίζεται ποια μνημεία θα περιληφθούν στο πρόγραμμα, και γ) να εξετασθεί σοβαρά η πιθανότητα ηλεκτρονικών δημοσιεύσεων. Γενικά, οι κριτές θεωρούν ότι οι στόχοι και η όλη προσέγγιση του προγράμματος πρέπει να προσαρμοσθούν στα σύγχρονα δεδομένα.

6. *Ευρετήριο Βυζαντινών Επιγραφών*. Πρόκειται για το πιο πρόσφατο πρόγραμμα. Το Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης βρίσκεται σε επικοινωνία με την UAI για να καθορισθούν οι παράμετροι της συνεργασίας.

Εκτός από τη συνεδρία της Ολομέλειας, στην οποία παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν οι αξιολογήσεις των διαφόρων προγραμμάτων, η Σύνοδος περιέλαβε επίσης επιστημονικές ομιλίες και κατ' ιδίαν συναντήσεις των διαφόρων επιτροπών. Κατά τη συνάντηση της Επιτροπής Εσωτερικών Υποθέσεων, στην οποία η Σύνοδος με διάκριση προσωρινό μέλος, συζητήθηκαν διάφορα διοικητικά θέματα, από τα οποία δύο ενδιαφέρουν την Ακαδημία μας. Το πρώτο αφορά στις επιχορηγήσεις των ερευνητικών προγραμμάτων: συνολικά η Ένωση δέχθηκε αιτήματα για χρηματοδοτήσεις ύψους περίπου 360.000 ευρώ, αλλά οι διαθέσιμοι πόροι επέτρεψαν τη χρηματοδότηση ύψους 123.000 ευρώ, με αποτέλεσμα κάποια αιτήματα να απορριφθούν και τα υπόλοιπα να υποστούν περικοπές (περίπου του 1/3 από τα ποσά που ζητήθηκαν). Το δικό μας CVA επιχορηγήθηκε με 2.500 ευρώ.

Το δεύτερο θέμα αφορά στα τέλη συνδρομής που πρέπει να πληρώνει η κάθε Ακαδημία. Αποφασίστηκε η αναδιάρθρωση του υπάρχοντος συστήματος χρέωσης των εθνικών Ακαδημιών με βάση τη γενική οικονομική

κατάσταση κάθε χώρας, σύμφωνα με το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν της (τα στοιχεία βασίστηκαν στις εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας). Το Προεδρείο της Ενώσεως κατέταξε τα μέλη-χώρες σε 6 βαθμίδες χρέωσης: στη βαθμίδα 1 περιλαμβάνονται οι χώρες που μπορούν να διαθέσουν περισσότερους πόρους (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Αυστραλία, Γερμανία, κ.λπ.), για τις οποίες η ετήσια συνδρομή ορίστηκε στα 5.000 ευρώ. Στον αντίποδα βρίσκεται η βαθμίδα 6 με χώρες που διαθέτουν λιγότερους πόρους (π.χ. Αλβανία, Βουλγαρία, κ.λπ.), οι οποίες θα πληρώνουν 500 ευρώ. Η Ελλάδα κατατάχθηκε στη βαθμίδα 3, με ετήσια συνδρομή 3.000 ευρώ. Αυτό σημαίνει ότι από το 2024 η Ακαδημία Αθηνών θα πρέπει να πληρώνει περίπου 800 ευρώ περισσότερα κάθε χρόνο για τη συμμετοχή της στη Διεθνή Ένωση.

Η επόμενη σύνοδος θα πραγματοποιηθεί στο διάστημα από 13 μέχρι 17 Οκτωβρίου 2025 στο Mainz. Θα πρέπει να αναφέρω ότι διάφορα μέλη εξέφρασαν την επιθυμία τους μία από τις μελλοντικές συνόδους να πραγματοποιηθεί στην Αθήνα.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κυρία Χρύσα Μαλτέζου για τις συμβουλές της αλλά κυρίως για τον εξαιρετικό τρόπο με τον οποίο επί σειρά ετών εκπροσώπησε την Ακαδημία.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

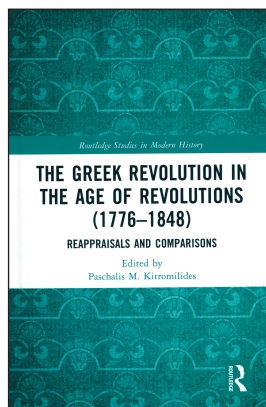
ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 2ΑΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2023

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
*THE GREEK REVOLUTION IN THE AGE OF REVOLUTIONS (1776-1848).
REAPPRAISALS AND COMPARISONS*
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΤΗΣ ΊΔΙΑΣ ΤΑΞΗΣ
κ. ΠΑΣΧΑΛΗ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΤΗΣ ΊΔΙΑΣ ΤΑΞΗΣ
κ. ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟ

Γενική επισκόπηση

Ο εν λόγω συλλογικός τόμος υπήρξε προϊόν διεθνούς συνεδρίου που οργανώθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών την άνοιξη του 2021 για την επέτειο διακοσίων χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση του 1821. Στο συνέδριο και ακολούθως στον τόμο συμμετέχουν διαπρεπείς ειδικοί της ευρωπαϊκής και διεθνούς ιστορίας του 18ου και 19ου αιώνα κυρίως από τις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και την ηπειρωτική Ευρώπη, οι οποίοι συμβάλλουν με τις εργασίες τους στην τοποθέτηση της ελληνικής περίπτωσης στο διεθνές και διεθνικό της πλαίσιο.

Επισκόπηση των κεφαλαίων

Paschalis M. Kitromilides (Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης, Πανεπιστήμιο Αθηνών), *The Greek world in the age of revolution*: Στην εισαγωγή

του έργου, ο επιμελητής της έκδοσης, Καθηγητής Πασχάλης Κιτρομηλίδης, θέτει τις βασικές συντεταγμένες του βιβλίου. Ειδικότερα, αναλύει τις κύριες έννοιες «Έλληνες – ελληνισμός – ελληνικός κόσμος», το εύρος και τα όριά τους, και συνεχίζει παρουσιάζοντας συντόμως την απήχηση του (ριζοσπαστικού) Διαφωτισμού στη Νοτιοανατολική Ευρώπη κυρίως μέσα από το έργο του Ρήγα Βελεστινλή και του Αδαμαντίου Κοραή. Ο συγγραφέας ολοκληρώνει την εννοιολογική επισκόπησή του στρεφόμενος στην «εποχή των επαναστάσεων», περιγράφοντας τη γένεση και την εξέλιξη της έννοιας από τη μεταπολεμική εποχή και λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές συμβολές των Jacques Godechot, Robert Roswell Palmer, Elie Kedourie και Eric Hobsbawm. Τέλος, προβαίνει σε σύντομη περιγραφή των κεφαλαίων του τόμου, υπογραμμίζοντας τα στοιχεία συνοχής μεταξύ τους.

Annie Jourdan (Καθηγήτρια Ευρωπαϊκών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Άμστερνταμ), *Revolutions in Europe (1776-1848)*: Η Annie Jourdan επιστρατεύει το εννοιολογικό εργαλείο των «κυμάτων επαναστάσεων» και ανιχνεύει πέντε διακριτά κύματα (1776, 1789, 1820-21, 1830-31, 1848). Εξετάζει τις ιδεολογικές και πολιτικές επιπτώσεις της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 σε όμορες ζώνες (Ολλανδία, Ελβετία, Ιταλία), με έμφαση στη διεθνή μεταφορά και διάθλαση νέων ιδεών. Ως προς τη μετά το 1815 εποχή, παρατηρεί πως έκτοτε το σύνολο των ηττημένων (ριζοσπάστες, βοναπαρτιστές κ.λπ.) συνασπίστηκαν εναντίον της Παλινόρθωσης, οδηγώντας στη μεταβολή των ιδεολογικών παραμέτρων της Επανάστασης. Το μοναρχικό υπόδειγμα επέστρεψε επίσης με την αποδοχή του από τους φιλελεύθερους στη Γαλλία και αλλού. Τέλος, διαπιστώνεται ότι οι κατοπινές επαναστάσεις (1821, 1830, 1848) υπήρξαν συντηρητικότερες σε σχέση με το 1789, με το καθολικό δικαίωμα ψήφου να περιορίζεται και μόνο τα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την έκφραση να παραμένουν εν τέλει στην ατζέντα των επαναστατών.

David A. Bell (Καθηγητής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Princeton), *The Greek Revolution and the age of revolution*: Ο συγγραφέας εστιάζει την ανάλυσή του στις συνδέσεις μεταξύ των επαναστάσεων υπό το πρίσμα των «δομικών ομολογιών» (structural homologies): αν παρόμοιες δομικές εντάσεις εμφανιστούν σε διαφορετικά μέρη, μπορούν να οδηγήσουν σε παρόμοια επαναστατικά κινήματα. Δεύτερον, αναλύει περιπτώσεις «μόλυνσης» (contagion), στις οποίες το επαναστατικό μήνυμα διασπείρεται μέσω μέσων ενημέρωσης, επαναστατών εν κινήσει, κ.ά. Τρίτον, φέρνει στο προσκήνιο

παραδείγματα «αποσάθρωσης» (disruption), όπου αναταραχές, κυρίως σε μητροπόλεις, μπορούν να προκαλέσουν έκρυθμες συνθήκες που οδηγούν σε επανάσταση στην περιφέρεια. Η ελληνική περίπτωση συνδυάζει στοιχεία από τις περισσότερες παραπάνω κατηγορίες. Τα μηνύματα της Αμερικανικής και της Γαλλικής Επανάστασης διαδόθηκαν «μολυσματικά» στον ελληνικό κόσμο, ενώ και οι συνθήκες εξασθένησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για την Ελληνική Επανάσταση. Βάσει των ίδιων μεθόδων, οι Έλληνες επηρέασαν κατ' επέκταση κατοπινές εξεγέρσεις στα Βαλκάνια, την Ιταλία ή τη Γερμανία.

José Maria Portillo Valdés (Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο της Χώρας των Βάσκων), *Greece, Spain, and the theory of emancipation in early European liberalism*: Ο συγγραφέας εισάγει τη συγκριτική διάσταση μεταξύ Ισπανίας και Ελλάδας στο πλαίσιο της συζήτησης περί νεωτερικότητας και συνταγματισμού. Στα γραπτά διαφωτιστών του 18ου αιώνα (Montesquieu, Robertson, Masson), η Ισπανία αντιπροσώπευε μια δεσποτική καθολική μοναρχία, ένα παράδειγμα προς αποφυγή, το οποίο τροφοδότησε και τη μελλοντική απουσία της Ισπανίας από τον λόγο περί δυτικής νεωτερικότητας. Από το πρότυπο αυτό πήραν αποστάσεις και οι ισπανόφωνοι υπερατλαντικοί επαναστάτες, οι οποίοι στα συνταγματικά τους κείμενα υπογράμμιζαν έννοιες όπως η χειραφέτηση, που προσέβλεπε στη μεταφορά της κυριαρχίας στο έθνος/λαό από τον μονάρχη. Στη μετα-ναπολεόντεια Ισπανία διαμορφώθηκε μια μετριοπαθής αντίληψη περί χειραφέτησης (κυρίως βάσει των ιδεών του Dominique de Pradt), που θεωρούσε πως τόσο η Λατινική Αμερική όσο και η Ελλάδα είχαν φτάσει στο απαιτούμενο στάδιο ωριμότητας για να χειραφετηθούν από την Ισπανία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία αντίστοιχα.

Miroslav Šedivý (Ινστιτούτο Ιστορικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Pardubice), *Austria and the 1820s Revolutions. Between the heritage of the Congress of Vienna and political change*: Ο γράφων επανεξετάζει μια από τις ανθεκτικότερες αντιλήψεις στην ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, δηλαδή την εχθρότητα του Αυστριακού καγκελλαρίου Metternich απέναντί της. Βάσει πολυπληθών διπλωματικών αρχείων της εποχής, ο Šedivý καταδεικνύει ότι ο Metternich δεν στρεφόταν μονομερώς κατά του ελληνικού ζητήματος αλλά έθετε ως ύψιστη αρχή τη διαφύλαξη της νομιμότητας και της ισορροπίας των Δυνάμεων όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μετά το 1815.

Με την πολιτική τους, οι άλλες Δυνάμεις παραβίαζαν την οθωμανική κυριαρχία, ισχυριζόταν ο Metternich, και εφάρμοζαν διπλά κριτήρια στην «πολιτισμένη» Ευρώπη και στον οθωμανικό κόσμο. Μια τέτοια όμως πολιτική μπορούσε να οδηγήσει μόνο σε αστάθεια και καιροσκοπικά αποτελέσματα, όπως αποδεικνύουν και οι κατοπινές ωμές γαλλικές επεμβάσεις στην Αγκόνα και στην Αλγερία, οι οποίες ήταν για τον Metternich υποκριτικές και αποσταθεροποιούσαν το σύστημα του 1815.

Anna Karakatsouli (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *Transnationalism and cosmopolitanism in the 1820s. Philhellenism(s) in the public sphere:* Η συγγραφέας αναλύει το διεθνικό κίνημα του φιλελληνισμού, εστιάζοντας κυρίως την προσοχή της στη δημόσια σφαίρα και στην παραγωγή φιλελληνικών εντύπων (βιβλίων, περιοδικών) στη Βρετανία και στη Γαλλία της δεκαετίας του 1820. Μετά από συστηματική βιβλιογραφική και ποσοτική έρευνα, η γράφουσα αναλύει τις διακυμάνσεις της φιλελληνικής τυπογραφικής παραγωγής, μένοντας κυρίως στις κορυφώσεις της το 1821 και το 1825-26. Εντάσσει δε τον φιλελληνισμό στο πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής του, τονίζοντας ότι επρόκειτο για κίνημα με πολύ ευρύτερες προεκτάσεις από την υποστήριξη στους Έλληνες. Αντιπροσώπευε την προσδοκία για μεγαλύτερες συνταγματικές ελευθερίες (συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας έκφρασης) στο καταπιεστικό πλαίσιο που είχε επιβάλει το συνέδριο της Βιέννης. Επέτρεπε την έμμεση έστω στήριξη σε φιλελεύθερες ή και ρεπουμπλικανικές αξίες, συχνά με το πρόσχημα της αρχαιολατρίας ή της ανθρωπιστικής αλληλεγγύης προς τους Έλληνες.

John A. Davis (Πανεπιστήμιο του Connecticut και Πανεπιστήμιο του Warwick), *Greece and the liberal revolutions of 1820-1823 in Southern Europe:* Ο συγγραφέας τοποθετεί την Ελληνική Επανάσταση στο μεσογειακό της πλαίσιο, ειδικά σε σχέση με τις σύγχρονες της ιταλικές επαναστάσεις και αξιοποιώντας την έννοια της «φιλελεύθερης διεθνούς». Λαμβάνει υπόψη την κυκλοφορία ανατρεπτικών ιδεών πριν και μετά το 1815 και δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην παρουσία επαγγελματιών στρατιωτικών εν κινήσει στα περισσότερα μεσογειακά επαναστατικά θέατρα του 1820-21. Εστιάζει ιδίως τη μελέτη στα πεδία ειδικεισής του, δηλαδή στη Νάπολη και το Πεδεμόντιο, και αναδεικνύει τις ιδιαιτερότητες της Ελληνικής Επανάστασης συγκριτικά με τις αντίστοιχες ιταλικές. Ενώ ακόμα και σύγχρονοι παρατηρητές, όπως οι Pepe και Mazzini, καθώς επίσης και Βρετανοί σχολιαστές, απογοητεύτηκαν από τις εξελίξεις σε Νάπολη και Σικελία, η

Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε και γι' αυτούς πηγή αισιοδοξίας και έμπνευσης μετά το 1823, και έως και μετά το 1830.

Christopher Clark (University of Cambridge) – Christos Aliprantis (European University Institute and Ludwig Maximilian University), Greece and 1848. Direct responses and underlying connectivities: Στο κεφάλαιο αυτό οι συγγραφείς στρέφονται στην ύστερη εποχή των επαναστάσεων και εξερευνούν συγγένειες, συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ του εδραιωμένου πλέον ελληνικού βασιλείου και άλλων ευρωπαϊκών, κυρίως γερμανικών, κρατών. Στο πρώτο σκέλος του κεφαλαίου εξετάζονται οι ελληνικές αντιδράσεις στις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1848 μέσω του Τύπου της εποχής. Τα ελληνικά έντυπα τόνιζαν τη σύγκριση μεταξύ της πρώιμης συνταγματικής επανάστασης του 1843 σε σχέση με το 1848, συγκυρία κατά την οποία ο συνταγματισμός εξακολουθούσε να αποτελεί κυρίαρχο αίτημα. Στο δεύτερο σκέλος παρουσιάζονται οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις σε επίπεδο κρατικής συγκρότησης μέσα από τομείς όπως η στατιστική και η διαμόρφωση συνόρων. Οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι γενικά η Ελλάδα ακολουθούσε, έστω με καθυστέρηση, τις κύριες κατευθυντήριες γραμμές της ευρωπαϊκής κρατικής συγκρότησης, ακόμα και αν, επίσημα τουλάχιστον, απουσίαζε το επαναστατικό φαινόμενο του 1848.

Francesco Scalora (Università degli Studi di Padova), «Che dura prova è tentar di greca aquila il dorso». The Greek War of Independence and its resonance in Sicilian culture of the nineteenth century: Το κεφάλαιο αυτό εισάγει μια ιδιαίτερη, τοπική οπτική απέναντι στην Ελληνική Επανάσταση και αναλύει έναν ιδιότυπο φιλελληνισμό, τον σικελικό. Ενώ οι εξελίξεις στην Ευρώπη της περιόδου αναλύονται συνήθως με εθνικούς ή αυτοκρατορικούς όρους, ο Scalora θυμίζει τη σημασία της τοπικής διάστασης, ειδικά σε περιοχές ακόμα ουσιαστικά προβιομηχανικές. Έτσι αναδεικνύει τη σημασία των προσπαθειών σικελικής χειραφέτησης και εθνογένεσης απέναντι στη βουρβονική/ναπολιτάνικη κυριαρχία και τον μάλλον περιφερειακό ρόλο που διαδραμάτιζε η ιταλική εθνική ιδέα. Στο πλαίσιο αυτής της τοπικ(ιστικής) εκδήλωσης ωστόσο, η Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε και πάλι σημαντικό πρότυπο. Αυτή την αντίληψη μοιράζονταν τόσο Σικελοί διανοούμενοι από το Παλέρμο και τη Μεσσίνα, όσο και Αλβανο-σικελοί που έσπευσαν να αρθρώσουν ένα αφήγημα συνέχειας με την ελληνική αρχαιότητα της Σικελίας, όσο και με τον αγώνα των χριστιανών Ελλήνων κατά των αλλόθρησκων Οθωμανών.

Simon Dixon (Καθηγητής Ρωσικής Ιστορίας, University College London), *Russia and Greece in the age of revolution*: Ο συγγραφέας κατορθώνει να ρίξει μια νέα ματιά στη σχέση της Ρωσίας με τον ελληνικό κόσμο από τα μέσα του 18ου ως τα μέσα του 19ου αιώνα. Ο συγγραφέας αγγίζει ένα πλήθος δρώντων: από τσάρους, Ρώσους και ελληνόφωνους αξιωματούχους, ως τους ορθόδοξους διανοουμένους και τους Αθωνίτες μοναχούς. Μόνο αυτή η πλειάδα πρωταγωνιστών μπορεί να αποτυπώσει το πολυδιάστατο των σχέσεων Ρωσίας και Ελλήνων(-ορθοδόξων). Από το «Ελληνικό σχέδιο» της Μ. Αικατερίνης, τη ρωσική επέμβαση του 1770 στο Αιγαίο, ως τον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1828-29 και τη μετέπειτα ρωσική επιρροή στον Άθω, ο Simon Dixon συμπυκνώνει τις διακυμάνσεις της ρωσικής επιρροής στα ελληνικά θέματα. Δεν ξεχνά ωστόσο και την αντίστροφη πορεία, τονίζοντας τις επιρροές που είχαν δεχτεί από τη Φιλική Εταιρεία οι Ρώσοι Δεκεμβριστές, ενώ παραπλεύρως συζητά, έστω σύντομα, και την περιέργως ευρύτερα παραγνωρισμένη περίπτωση του ρωσικού φιλελληνισμού.

H. Şükrü Ilicak (Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης), *The decade prior to the Greek Revolution. A black hole in Ottoman history*: Ο συγγραφέας προβαίνει σε κρίσιμες επισημάνσεις για την κατάσταση του οθωμανικού κράτους τα χρόνια αμέσως πριν και κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Τονίζει ότι η δεκαετία πριν από το 1821 υπήρξε περίοδος καταλυτικών πλην όμως ευρύτερα άγνωστων εξελίξεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Υψηλή Πύλη ενεπλάκη σε μια διαδικασία «απο-αγκιανοποίησης» προκειμένου να ενισχύσει τον κεντρικό έλεγχο στις οθωμανικές επαρχίες, με αποτέλεσμα πολυάριθμες συγκρούσεις μεταξύ τοπικών δρώντων, εκπροσώπων της κεντρικής εξουσίας, του τοπικού πληθυσμού και της ίδιας της Πύλης. Από τη χαοτική κατάσταση που προέκυψε στις δεκαετίες του 1810 και 1820, το κεντρικό κράτος κατέληξε να μη διαθέτει ουσιαστικά αξιόπιστες ένοπλες δυνάμεις. Η προσπάθεια επαναφοράς των επαρχιών υπό κεντρικό έλεγχο διήρκησε δεκαετίες, ακόμα ως και τον 20ό αιώνα, με κάποιες περιοχές να υπάγονται εκ νέου σε κεντρικό έλεγχο (σε ποικίλους βαθμούς) και άλλες, όπως η Ελλάδα, να χάνονται εντελώς.

Harald Heppner (Πανεπιστήμιο Graz), *The Serbian, Greek, and Romanian Revolutions in comparison*: Το κεφάλαιο εισάγει τη συγκριτική διά-

σταση με τις άλλες βαλκανικές επαναστάσεις, σύγχρονες της ελληνικής, δηλαδή τη σερβική και τη ρουμανική. Ο συγγραφέας περιγράφει τις σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, δηλαδή κυρίως τον σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό διεθνοποίησης της ελληνικής, όπου σημειώθηκε και σοβαρότερη εμπλοκή των Δυνάμεων, ενώ η σερβική και η ρουμανική περίπτωση παρέμειναν πιο τοπικές, και τα κράτη που σχηματίστηκαν αργότερα είχαν επίσης αναλογικά μικρότερες ξένες επιρροές. Ως προς τις ομοιότητες μεταξύ τους, ο συγγραφέας προτάσσει το κοινό οικονομικό και δημογραφικό υπόβαθρο της βαλκανικής, όπως και την εξ αρχής κοινή υπαγωγή στο οθωμανικό πλαίσιο εξουσίας και τις οθωμανικές πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές.

Olga Katsiardi-Hering (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *From the revolts to the Greek Revolution. Economic-political realities and ideological visions among the Greeks (end of the eighteenth c.-1821)*: Το κεφάλαιο ασχολείται με τις κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές πραγματικότητες του ελληνοισμού, ιδίως της διασποράς, κατά τα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια. Ερευνά έννοιες και όρους σχετικούς με την επανάσταση, και συναφείς, όπως εξέγερση, ξεσηκωμός κ.λπ., στα συγκείμενα της εποχής. Εξετάζονται κατ'εξοχήν σχέδια ελληνόφωνων/ελληνορθόδοξων εντός και εκτός των οθωμανικών περιοχών για την πρόκληση εξέγερσης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα, αλλά και σε λιγότερο γνωστές πρωτοβουλίες, όπως αυτή ενός Έλληνα επιχειρηματία από τα Ιωάννινα, του Αντωνίου Παρασκευά. Το 1783 ο Παρασκευάς παρακίνησε, μέσω ενός λεπτομερούς υπομνήματος, τον Αυστριακό αυτοκράτορα Ιωσήφ Β' να επιχειρήσει εισβολή στη δυτική Ελλάδα, ώστε να επιτύχει την απελευθέρωση των υπόδουλων χριστιανών. Ακόμα και αν τέτοια σχέδια υπήρξαν μάλλον ουτοπικά, οπωσδήποτε καταδείκνυαν τις αντιλήψεις τμημάτων των ελληνόφωνων χριστιανών αναφορικά με τις Μ. Δυνάμεις και με την οθωμανική εξουσία.

Vaso Seirinidou (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *The vigilant eye of the Revolution. Public security and police in revolutionary Greece*: Η γράφουσα αναλύει τους αστυνομικούς θεσμούς του ελληνικού κράτους στην πρόωμη ακόμα φάση του (1822-26). Εξετάζει το θεσμικό πλαίσιο, το οποίο ήταν σοβαρά επηρεασμένο από τον ναπολεόντειο κώδικα, όσο και τις επιτόπιες πρακτικές εφαρμογής του, οι οποίες βεβαίως διέφεραν κατά περίπτωση. Στο επίκεντρο τίθενται οι πρακτικές ελέγχου του χώρου (διαβατήρια) και εμπέδωσης της εδαφικότητας του κράτους, όσο και προστασίας του πολι-

τικού καθεστώτος με ποινικοποίηση του εγκλήματος κατά του κράτους, χρήση κατασκόπων, μυστικών αστυνομικών κ.λπ. Οι πρακτικές ήταν ουσιαστικά παραπλήσιες επί της αρχής με αυτές που ακολουθούνταν ευρύτερα στην Ευρώπη της εποχής. Ζητούμενη παρέμενε η εφαρμοσιμότητά τους σε συνθήκες συγκρούσεων και ανασφάλειας: πολλάκις οι αστυνομικοί υπάλληλοι παραπονούνταν για βία σε βάρος τους και αδυναμία εκτέλεσης των καθηκόντων τους, στοιχεία που καταδεικνύουν τα όρια της κρατικής επιβολής επί της επαναστατημένης κοινωνίας.

Maria Efthymiou (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *Internal conflicts and civil strife in the Serbian and the Greek Revolution. A comparison.* Στο παρόν κεφάλαιο, η γράφουσα επιχειρεί μια συγκριτική επισκόπηση των εσωτερικών δυναμικών της ελληνικής και της σερβικής επανάστασης βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Επισημαίνει τις προεπαναστατικές κοινωνικές δομές στις δύο περιπτώσεις, όπως και την προοπτική και τα όρια της ενδεχόμενης εξάπλωσής τους ως παμβαλκανικών εξεγέρσεων. Στέκεται ιδιαίτερα στις εσωτερικές αντιφάσεις των επαναστάσεων και στις τοπικές αντιπαλότητες που οδήγησαν σε εμφύλιες συγκρούσεις στη διάρκεια των ίδιων των επαναστάσεων.

Gelina Harlaftis (Πανεπιστήμιο Κρήτης) – Katerina Galani (Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο), *The sea and nation-building. Between a privately-owned, privateering and merchant fleet and a revolutionary National Navy, 1821-1827.* Οι συγγραφείς αναλύουν το ζήτημα του ναυτικού κατά την Ελληνική Επανάσταση: εξετάζουν το πώς ένας εμπορικός προεπαναστατικά στόλος μετατράπηκε εκ των πραγμάτων σε πολεμικό μετά το 1821, μελετούν ποσοτικά και γεωγραφικά τους τόπους προέλευσης (ναυότοπους) και συμβάλλουν στην επανεπίσκεψη γνωστών αντιλήψεων (όπως ότι ο στόλος τροφοδοτούνταν κυρίως από Ύδρα, Σπέτσες και Ψαρά, ενώ στην πραγματικότητα τα νησιά αυτά συνεισέφεραν μόνο το 1/3 περίπου των σχετικών δαπανών). Το ελληνικό ναυτικό αντιπαραβάλλεται και με τον θεωρητικά πολύ ισχυρότερο οθωμανικό στόλο και αναδεικνύονται τα ουσιαστικά πλεονεκτήματα του πρώτου, όπως και ο συνολικότερος τρόπος του μάχασθαι των Ελλήνων στη θάλασσα. Τέλος, οι συγγραφείς περιγράφουν τη λογιστική προπαρασκευή που απαιτούσε ο αγώνας στη θάλασσα και υπογραμμίζεται ότι η ανάγκη για μεγαλύτερης κλίμακας και πιο οργανωμένο θαλάσσιο πόλεμο κατά Οθωμανών και Αιγυπτίων συνέβαλε και στη διαδικασία ελληνικής εθνικής συγκρότησης.

Anna Maria Rao (Università degli Studi de Napoli), *Economy and politics in the correspondence of the Neapolitan consuls in Greece*: Η συγγραφέας αναλύει τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στην επαναστατική και μετεπαναστατική Ελλάδα μέσα από τις εκθέσεις του πρόξενου του Βασιλείου των Δύο Σικελιών. Υπογραμμίζει τη σημασία των μεσογειακών εμπορικών και πολιτικών δικτύων στην Ελλάδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τη Νάπολη, και ταυτόχρονα αναδεικνύει τα συμφέροντα στην περιοχή ενός κράτους που συνήθως θεωρείται περιφερειακό. Κατ' αυτό τον τρόπο, η γράφουσα έχει μελετήσει προσεκτικά τις εκθέσεις του Ναπολιτάνου πρόξενου Domenico Martuscelli, παρέχοντας μια αναλυτική εικόνα των πολιτικών και οικονομικών προκλήσεων που αντιμετώπιζε το νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Ξεφεύγει έτσι από την καθαυτό επαναστατική εποχή και εξετάζει και τα χρόνια του Όθωνα, εστιάζοντας στο σχεδόν αποικιακό καθεστώς που είχαν επιβάλει οι Βαυαροί στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1830. Τα οικονομικά αδιέξοδα, η εξεγερτική διάθεση των ντόπιων, ειδικά στην Πελοπόννησο, και η αδυναμία των Βαυαρών να κατανοήσουν τη σύγχρονη Ελλάδα συνιστούν τις κύριες θεματικές στα γραπτά του πρόξενου.

Spyros Vlachopoulos (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *The vision of the rebellious Greeks for a democratic and liberal state. The constitutions of the Greek Revolution*: Ο συγγραφέας ασχολείται με τα επαναστατικά συντάγματα (1822, 1823, 1827) και με το κατά πόσο περιείχαν φιλελεύθερες αρχές επηρεασμένες από τα αντίστοιχα κείμενα και αρχές της Αμερικανικής, αλλά κυρίως της Γαλλικής Επανάστασης και της ναπολεόντειας περιόδου. Οι επιρροές των αρχών του Διαφωτισμού και η προσπάθεια των Ελλήνων νομοθετών να διαμορφώσουν ένα θεσμικό πλαίσιο διαφορετικό από εκείνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γίνονται σαφείς μέσα από τα επαναστατικά συντάγματα. Η διεθνική κυκλοφορία φιλελεύθερων και συνταγματικών ιδεών στην εποχή των επαναστάσεων φαίνεται και μέσα από τη συμβολή ξένων νομικών στη σύνταξη των ελληνικών συνταγμάτων, όπως του καρμπονάρου Vincenzo Gallina, ο οποίος μετέφερε στο πρώτο ελληνικό σύνταγμα αισθητές επιρροές από το ισπανικό και το γαλλικό σύνταγμα της εποχής.

Konstantinos A. Papageorgiou (Πανεπιστήμιο Αθηνών), *Ideals of freedom in the Greek Revolution and the political discourse of modernity*: Στο τελευταίο κεφάλαιο, ο συγγραφέας ασχολείται με σημαντικά πολιτικά κείμενα ειδικά της προεπαναστατικής εποχής και αναλύει το περιεχόμενό

τους, όπως και τις ιδεολογικές τους επιρροές. Βασικός συνεκτικός κρίκος είναι ιδέες περί ελευθερίας, όπως αυτές εμφανίζονται στο έργο του Ρήγα, του Κοραή και του Ανωνύμου του Έλληνας μέσα από την *Ελληνική Νομαρχία*.

Αναδεικνύεται με την προσέγγιση αυτή το διανοητικό και ιδεολογικό περίγραμμα το οποίο καθόρισε τον χαρακτήρα του ελληνικού απελευθερωτικού κινήματος.

Συνολικώς κρινόμενη η έκδοση, αποτελεί μια ιδιαιτέρως ευπρόσδεκτη, λόγω κυρίως της συγκριτικής της προσέγγισης, συμβολή στην πλούσια διεθνή βιβλιογραφία, την οποία προκάλεσε η διακοσιετηρίδα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ
ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ – ΙΑΝΕ

Το «Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων» (ΚΕΝΔΙ) – Ιστορικό Λεξικό (ΙΑΝΕ) είναι το αρχαιότερο ερευνητικό ίδρυμα της χώρας και διαθέτει το μεγαλύτερο διαλεκτολογικό αρχείο στην Ελλάδα. Σκοπός του είναι η διερεύνηση της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας σε όλες τις κατά τόπους παραλλαγές της εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας, η διάσωση, η διαφύλαξη και η ανάδειξη του τεράστιου πολιτιστικού θησαυρού της γλώσσας μας, και η τεκμηρίωση της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού μέσα από τη γλώσσα. Το Κέντρο δημιουργήθηκε το 1908, με αρχικό στόχο να εκδώσει το Λεξικό «όλοκλήρου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανισεώς της μέχρι σήμερα». Για τον σκοπό αυτό αρχικά συστήθηκε ένα εθνικό γλωσσικό αρχείο, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας (1914), το οποίο υπήχθη στη δικαιοδοσία της Ακαδημίας Αθηνών μόλις αυτή ιδρύθηκε, το 1926, καθώς η μέριμνα για την επιστημονική έρευνα της γλώσσας, μέσω ειδικών εκδόσεων, περιλαμβάνεται στο άρθρο 2 του *Ιδρυτικού Νόμου της Ακαδημίας*. Η ονομασία του Κέντρου τροποποιήθηκε σε «Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων – Ιστορικό Λεξικό» το 2003, ώστε να ανταποκρίνεται πληρέστερα στο εύρος των ερευνητικών δραστηριοτήτων του, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο στην έκδοση του *Ιστορικού Λεξικού*, αλλά περιλαμβάνουν πληθώρα ερευνητικών και εκδοτικών δράσεων γύρω από την ελληνική γλώσσα και τις διαλέκτους της. Το Κέντρο στελεχώνουν οι ακόλουθοι ερευνητές:

Μανωλέσσου Ιωάννα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας, Διευθύνουσα (ιστορική γλωσσολογία, διαλεκτολογία, λεξικογραφία).

Τζαμάλη Αικατερίνη, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, διαλεκτολογία).

Καραντζή Χρυσούλα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (διαλεκτολογία, υφολογία).

Κωνσταντινίδου Μαγδαληνή, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (διαλεκτολογία, λεξικογραφία, σημασιολογία).

Κατσούδα Γεωργία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (διαλεκτολογία, λεξικογραφία, μορφολογία).

Μπέης Σταμάτιος, ερευνητής Β' βαθμίδας (διαλεκτολογία, βαλκανική γλωσσολογία).

Βραχιονίδου Μαρία, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (διαλεκτολογία, εθνογλωσσολογία).

Παπαδοπούλου Ελένη, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (διαλεκτολογία, ονοματολογία).

Μουτζούρης Νικόλαος, ερευνητής Β' βαθμίδας (διαλεκτολογία).

Μερτύρης Διονύσιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (ιστορική γλωσσολογία).

Τσολακίδης Συμεών, ερευνητής Γ' βαθμίδας (διαλεκτολογία, διαλεκτική λεξικογραφία).

Χαιρετάκης Γεώργιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (ιστορική λεξικογραφία).

Κακαρίκος Κωνσταντίνος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (ιστορική γλωσσολογία με έμφαση στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας και των διαλέκτων της).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

ΕΠΑΝΕΚ: Καινοτόμες δράσεις αξιοποίησης και ανάδειξης του πολιτιστικού και επιστημονικού αποθέματος της Ακαδημίας Αθηνών.

ΕΛΙΔΕΚ: Dicadland: Digitising the Cappadocian Landscape.

Υποβληθέντα/υπό κρίσιν

ΠΔΕ: Ανάδειξη του ερευνητικού έργου του ΚΕΝΔΙ – ΙΛΝΕ με την ανάπτυξη ψηφιακής λεξικογραφικής πλατφόρμας.

ΕΛΙΔΕΚ 3η προκήρυξη ΔΕΠ: DIADIMA: Dialectal diminutives: morphological analysis and digital mapping.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Εκδόσεις των ερευνητών

Μονογραφίες

Μπέης, Σ., Το γλωσσικό ιδίωμα της Λάρισας, Αθήνα 2023.

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Μαγουλιά, Ε. – Κατσούδα, Γ., Η μορφολογία της Ελληνικής: βασικές έννοιες και παραδείγματα, στο: Σ. Τσεσμελή – Γ. Μανωλίτσης (επιμ.), *Μορφολογικές διαδικασίες στον γραπτό λόγο για την ελληνική γλώσσα*, Αθήνα 2023 45-63.

Kallergi, H. – Katsouda, G. – Konstantinidou, M. – Tsangalidis, A., Expressivity in Modern Greek: some morphological mechanisms for the expression of negative emotions, στο: J. P. Williams (επιμ.), *Expressivity in European Languages*, Cambridge 2023, 123-227.

Δημοσιεύσεις σε πρακτικά συνεδρίων

Παπαδοπούλου, Ε. (μαζί με Ε. Γιακουμάκη), Το ναξιακό ονοματολογικό συνέδριο. Μια ευκαιρία για προβληματισμό και νέες κατευθύνσεις στην τοπωνυμολογική έρευνα, *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Ονοματολογικού Συνεδρίου, Νάξος, 1-3.10.2021*, *Ονόματα 24*: «Ονοματολογικά Νάξου και Μικρών Κυκλάδων», Αθήνα 2023, 47-55.

Καραντζή, Χ., Η Αριάδνη στη Νάξο: τόπος και ουτοπία. Ένα τοπωνύμιο στη μυθολογία και τη λογοτεχνία, *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Ονοματολογικού Συνεδρίου, Νάξος, 1-3.10.2021*, *Ονόματα 24*: «Ονοματολογικά Νάξου και Μικρών Κυκλάδων», Αθήνα 2023, 123-158.

Βραχιονίδου, Μ., Η ονοματοθεσία τουριστικών μονάδων: η περίπτωση της Νάξου, *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Ονοματολογικού Συνεδρίου, Νάξος, 1-3.10.2021*, *Ονόματα 24*: «Ονοματολογικά Νάξου και Μικρών Κυκλάδων», Αθήνα 2023, 31-46.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Συνεργασία με το *Thesaurus Linguae Graecae*, Πανεπιστήμιο Irvine Καλιφόρνιας, για την ψηφιακή έκδοση του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής*.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Η ερευνητική βιβλιοθήκη του Κέντρου αποτελεί τμήμα της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας Αθηνών. Ειδικεύεται στην ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία γύρω από γλωσσικά θέματα, με έμφαση στη διαλεκτολογία, την ιστορική γλωσσολογία, τη λεξικογραφία και τη συγχρονική και διαχρο-

νική περιγραφή της ελληνικής γλώσσας. Έχει έκταση περ. 5.000 τόμων. Διαθέτει επίσης αρκετές σειρές τοπικών περιοδικών εκδόσεων, χρήσιμων για τη συλλογή διαλεκτικού υλικού. Σε ιδιαίτερο χώρο φυλάσσεται πολύτομο αρχείο με άρθρα και ανάτυπα διαλεκτολογικού περιεχομένου.

Το αρχείο χειρογράφων και το αρχείο δελτίων του Κέντρου συναποτελούν το μεγαλύτερο διαλεκτολογικό αρχείο στην Ελλάδα. Πρόκειται για αρχείο από 1.600 περίπου συλλογές προφορικής γλωσσικής ύλης, οι οποίες εκτείνονται σε 340.000 περίπου σελίδες. Αυτό το υλικό συνέλεξαν 600 περίπου συλλογείς από 1.330 διαφορετικά σημεία έρευνας εντός και εκτός Ελλάδος. Το υλικό αυτό είναι αποδελτιωμένο σε περ. 4.000.000 χάρτινα δελτία, ταξινομημένα ανά αλφαβητικό γράμμα. Το Κέντρο διαθέτει έτσι ένα λεξιλογικό αρχείο που καλύπτει το σύνολο του νεοελληνικού λεξιλογίου της κοινής και των διαλέκτων (περ. 300.000 λέξεις), το οποίο και εμπλουτίζεται διαρκώς. Παράλληλα, το Κέντρο διαθέτει και ηχητικό αρχείο, διάρκειας περ. 200 ωρών, με δείγματα προφορικού διαλεκτικού λόγου από όλη την Ελλάδα.

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική άσκηση

3 αποσπασμένοι φιλόλογοι από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.

3 φοιτήτριες (1 από το ΕΚΠΑ, 2 από το Πανεπιστήμιο Πατρών) για πρακτική άσκηση.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (Λαογραφικόν Αρχείον μέχρι το 1966) ιδρύθηκε το 1918 ως αυτοτελές Ίδρυμα. Σκοπός της ίδρυσής του ήταν «η περισυλλογή, διάσωσης και έκδοσις τῶν μνημείων τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Εμπνευστής και ιδρυτής του υπήρξε ο Νικόλαος Γ. Πολίτης, Καθηγητής της Ελληνικής Αρχαιολογίας και Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, «πατέρας» της επιστήμης της Λαογραφίας στην Ελλάδα. Πρώτος Διευθυντής του Αρχείου υπήρξε

ο Στίλπων Κυριακίδης. Το 1926 εντάχθηκε στις εποπτευόμενες από την Ακαδημία Αθηνών υπηρεσίες.

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, σύμφωνα με τον Κανονισμό του, αποσκοπεί «εις τήν περισυλλογήν πάσης τῆς λαογραφικῆς ὕλης καὶ εἰς τήν δημοσίευσιν αὐτῆς». Ειδικότερα, προσαρμοσμένο στους επιστημονικούς σκοπούς που επιδιώκουν τα ομοειδή επιστημονικά ιδρύματα και άλλων χωρών, όπως διατυπώθηκαν αρχικώς στο ψήφισμα του Λαογραφικού Συνεδρίου της Lund (περ. *Zeitschrift für Volkskunde*, 6, 1935, 314) και ενημερώθηκαν μεταγενέστερα, το έργο του Κέντρου είναι:

- να συγκεντρώνει τα δημοσιευμένα κείμενα του λαϊκού πολιτισμού, να τα αποδελτιώνει και να συντάσσει βιβλιογραφία,
- να εμπλουτίζει το αδημοσίευτο υλικό από την προφορική παράδοση με αποστολές του επιστημονικού προσωπικού (επιτόπια έρευνα, fieldwork), με προκήρυξη διαγωνισμών, με αποστολή ερωτηματολογίων σε φορείς και μεμονωμένα άτομα κ.ά.,
- να διατηρεί στο πρωτότυπο ή σε αντίγραφο τα κείμενα των λαογραφικών συλλογών του Κέντρου,
- να ταξινομεί και να κατατάσσει σε ειδικά επιμέρους αρχεία τη λαογραφική ύλη που αποδελτιώνεται, ώστε να είναι θεματικά προσιτή στην έρευνα,
- να εκδίδει την Επετηρίδα του Κέντρου, στην οποία θα δημοσιεύονται μελέτες των ερευνητών του, καθώς και αυτοτελή επιστημονικά δημοσιεύματα (βιβλία, χάρτες, δίσκοι μουσικής, DVD, ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, ψηφιακές εφαρμογές και αποθετήρια κ.λπ.).

Το Κέντρο στελεχώνουν οι κάτωθι ερευνητές:

Καραμανές Ευάγγελος, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων (λαογραφία, εθνολογία, κοινωνική ανθρωπολογία).

Ανδρουλάκη Μαρία, ερευνήτρια-μουσικός Α' βαθμίδας (λαογραφία, μουσική λαογραφία με έμφαση στην ελληνική παραδοσιακή μουσική).

Οικονόμου Ανδρομάχη, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (λαογραφία, εθνολογία, κοινωνική ανθρωπολογία).

Βοζίκας Γεώργιος, ερευνητής Β' βαθμίδας (ελληνική λαογραφία με έμφαση στη λαογραφία της πόλης).

Καραχρήστος Ιωάννης, ερευνητής Β' βαθμίδας (ιστορική εθνογραφία του ελλαδικού χώρου με έμφαση στην τοπική και προφορική ιστορία).

Μάργαρη Ζωή, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (ελληνική λαογραφία με εξειδίκευση στην εθνογραφία των άυλων εκφράσεων του λαϊκού πολιτισμού και έμφαση στην εθνοχορολογία και τα λαϊκά δρώμενα).

Πλεμμένος Ιωάννης, ερευνητής Β' βαθμίδας, μουσικός (εθνομουσικολογία με έμφαση στην ελληνική παραδοσιακή μουσική).

Ποτηρόπουλος Παρασκευάς, ερευνητής Β' βαθμίδας (ελληνική λαογραφία με έμφαση στην οργάνωση του χώρου και τις τοπικές ταυτότητες).

Χρυσού-Καρατζά Κυριακή, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (ελληνική λαογραφία με έμφαση στην ελληνική παραδοσιακή διατροφή).

Ζωχίος Σταμάτιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (φιλολογική προφορική παράδοση).

Τσερπές Γεώργιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (φιλολογική προφορική παράδοση).

Κατρινάκη Εμμανουέλα, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας (φιλολογική προφορική παράδοση).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Εντεταλμένες αποστολές (14) για επιτόπια λαογραφική έρευνα και αποστολές για τις ανάγκες ερευνητικών προγραμμάτων, τις οποίες πραγματοποίησαν ερευνητές του Κέντρου ως εξής:

Ευάγγελος Καραμανές (Περιφέρεια Κρήτης, ΠΕ Ηρακλείου, 19-23.6.2023 & 28.11.2023-2.12.2023).

Ανδρομάχη Οικονόμου (Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, ΠΕ Αιτωλοακαρνανίας, 21-27.8.2023).

Μαρία Ανδρουλάκη (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, ΠΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, 29.11.2023-5.12.2023).

Γεώργιος Βοζίκας (Περιφέρεια Αττικής, 10-16.7.2023).

Ιωάννης Καραχρήστος (Περιφέρεια Κρήτης, ΠΕ Ηρακλείου, 9-16.7.2023, 22.11.2023-28.11.2023 και 29.11.2023-3.12.2023).

Ζωή Μάργαρη (Περιφέρεια Θεσσαλίας, ΠΕ Μαγνησίας, 26.12.2023-1.1.2024).

Ιωάννης Πλεμμένος (Περιφέρεια Θεσσαλίας, ΠΕ Σποράδων – Σκιάθου και Σικόπελος, 25-31.8.2023).

Παρασκευάς Ποτηρόπουλος (Περιφέρεια Αττικής, Κύθηρα, 24-26.5.2023 και 28.11.2023-4.12.2023).

Κυριακή Χρυσού-Καρατζά (Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, ΠΕ Κυκλάδων, Θήρα, 7-13.8.2023).

Σταμάτιος Ζωχιός (Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, ΠΕ Χαλκιδικής, Άγιον Όρος, 26-31.12.2023).

Γεώργιος Τσερπές (Περιφέρεια Πελοποννήσου, ΠΕ Λακωνίας, 18-24.9.2023).

Εμμανουέλα Κατρινάκη (Περιφέρεια Κρήτης, ΠΕ Λασιθίου, 5-11.10.2023).

Καινοτόμες δράσεις αξιοποίησης και ανάδειξης του πολιτιστικού και επιστημονικού αποθέματος της Ακαδημίας Αθηνών, Πρόσκληση 118 Δημιουργία, ανάδειξη και αξιοποίηση ψηφιακού πολιτιστικού αποθέματος, ΕΠΑΝΕΚ-ΕΣΠΑ 2014-2020 (επιστημονικός υπεύθυνος Χρήστος Ζερεφός).

Ιστορική και εθνογραφική έρευνα για το αμπέλι και την ελιά στο Ηράκλειο Κρήτης (κωδ. 200/998, διάρκεια: 2022-2024), σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πληροφορικής του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας (ΙΤΕ) και τον Δήμο Ηρακλείου, ο οποίος χρηματοδοτεί το έργο (επιστημονικός υπεύθυνος Ευάγγελος Καραμανές, έρευνα Ιωάννης Καραχρήστος και Παρασκευάς Ποτηρόπουλος).

Προφορική ιστορία και καθημερινός πολιτισμός της Ηλιούπολης (κωδ. 200/960, συνεχιζόμενο, ολοκληρώθηκε 31.12.2023 (επιστημονικός υπεύθυνος Γεώργιος Βοζίκας).

Dance as Intangible Cultural Heritage: New models of facilitating participatory dance events (Dance – ICH), ευρωπαϊκό διακρατικό πρόγραμμα Creative Europe, Ref. Ares. 3656918-03.6.2021 (κωδ. 200/1001), διάρκεια: 1.6.2022-31.12.2025 (επιστημονική υπεύθυνη Ζωή Μάργαρη).

The emerging landscape of digital work practices in the Humanities in the context of the European projects DARIAH and CLARIN, στο πλαίσιο της Εμβληματικής Δράσης του ΕΛΙΔΕΚ (Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας & Καινοτομίας) με τίτλο: Το αναδυόμενο τοπίο ψηφιακής εργασίας στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών υποδομών DARIAH και CLARIN [επιστημονικός υπεύθυνος του συνεργαζόμενου φορέα (Ακαδημία Αθηνών) Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, φορέας υλοποίησης Ερευνητικό Κέντρο Αθηνά].

Όσον αφορά άλλες τακτικές εργασίες του Κέντρου, στο αρχείο χειρογράφων εισήχθησαν 6 συλλογές πρωτογενούς λαογραφικού υλικού. Στις πλέον αξιόλογες εξ αυτών απονεμήθηκαν έπαινοι από την Ακαδημία Αθηνών μετά από πρόταση της Εφορευτικής Επιτροπής. Συνεχίστηκε η ψηφιοποίηση και η τεκμηρίωση χειρογράφων, φωτογραφιών, ηχογραφήσεων, κινηματογραφήσεων και μουσειακών αντικειμένων και η ενημέρωση των βάσεων δεδομένων και του Ευρετηρίου της Αυλής Πολιτισμικής Κληρονομιάς.

Υποβληθέντα/υπό κρίσιν

Φυσικά φαινόμενα και καταστροφές: λαογραφικές προσεγγίσεις – Ενίσχυση της έρευνας και εν γένει ερευνητικές δράσεις της Επιτροπής Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, ΕΛΚΕ Ακαδημίας Αθηνών (Ευάγγελος Καραμανές).

Ιστορίες πανδημίας. COVID-19, βιώματα και εμπειρίες – Ενίσχυση της έρευνας και εν γένει ερευνητικές δράσεις της Επιτροπής Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, ΕΛΚΕ Ακαδημίας Αθηνών (Ευάγγελος Καραμανές).

Ιστορικές ηχογραφήσεις τραγουδιών σε προσφυγικές συνοικίες της χώρας από το μουσικό αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας. Συμβολή στα 100 χρόνια από τη Συνθήκη της Λωζάνης και την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα – Ενίσχυση της έρευνας και εν γένει ερευνητικές δράσεις της Επιτροπής Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών, ΕΛΚΕ Ακαδημίας Αθηνών (Ιωάννης Πλεμμένος).

Modern Greek proverbial discourse. Identifying hellenic paremiological minimum – στο πλαίσιο της 3ης Προκήρυξης Ερευνητικών Έργων ΕΛΙΔΕΚ για την ενίσχυση μελών ΔΕΠ και ερευνητών/τριών (Γεώργιος Τσερπές).

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Μόνιμες εκδόσεις

Επετηρίδα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, τόμος 37-38 (2020-2023). Έχουν σελιδοποιηθεί και αναρτηθεί 8 άρθρα στο ειδικό ψηφιακό αποθετήριο, το περιεχόμενο του οποίου αναμένεται να κοινοποιηθεί. Τα άρθρα αυτά έχουν ως εξής:

Χρυσού-Καρατζά, Κ., Η κοινωνική ταυτότητα της γυναίκας στη Σαντορίνη κατά την οθωμανική κυριαρχία μέσα από το αρχείο της Καθολικής Εκκλησίας.

Οικονόμου, Α., Τεχνικός παραδοσιακός πολιτισμός και πολιτιστική κληρονομιά στη Γορτυνία. Από τη μαθητεία στο εργαστήριο στη μουσειακή εκφορά.

Πλεμμένος, Ι., Από τις ωδές του Δαμασκηνού στο «δαμασκή σπαθί»: Οι μελωδικές καταβολές των δωδεκάσύλλαβων ασμάτων του ακριτικού κύκλου.

Ζωχιός, Σ., Περί της καταγωγής των δαιμόνων: η πτώση των αγγέλων ως αιτία προέλευσης των στοιχειών του τόπου.

Τσερπές Γ., Όψεις της παροιμιολογικής έρευνας στην Ελλάδα. Μελέτες δημοσιευμένες στην *Επετηρίδα του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*.

Τσερπές, Γ., Από την εμπειρική παρατήρηση στη μεταφορική χρήση. Ο ρηματικός τύπος βρέχει στον νεοελληνικό παροιμιακό λόγο.

Κατρινάκη, Ε., Ο Κουκουλίτσας, το δοχείο με τα δάκρυα, η Σταχτοπούτα. Θρήνος και πένθος στα λαϊκά παραμύθια.

Παπαχριστοφόρου, Μ., Ο Νασραντίν Χότζας και η ελληνική προφορική παράδοση.

Εκδόσεις του Κέντρου

Μάργαρη, Ζ. Ν. (επιμ.), Σπάτα. Ήθη, έθιμα, γιορτές, μουσικές και τραγούδια/*Spata. Customs, rituals, celebrations, music and songs*, «Πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού», 15 (έκδοση σε συνεργασία με το Λύκειο των Ελληνίδων, Παράρτημα Σπάτων), Αθήνα 2023.

Εκδόσεις των ερευνητών

Οι ερευνητές του Κέντρου παρουσιάζουν 30 δημοσιεύματα σε επιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους ως εξής:

Karamanes, E. – Zochios, S., Pour une ethnographie des pratiques ethnographiques pendant la pandémie du COVID-19 (mars 2020-à présent): notes de journal [For an ethnography of ethnographic practices during the Covid-19 pandemic (March 2020-present): journal notes], *EtnoAntropologia* 11, 1, 2023, 105-118.

Zochios, S. – Karamanes, E. (επιμ.), *L'au-delà au Sud-Est européen, Études balkaniques*, 2022, 1 (N 26), 262.

Karamanes, E., *Yogurt in Greece*, *International Association of Agricultural Museums*, online articles. Published May 24, 2023. URL: <https://www.agriculturalmuseums.org/2023/05/24/yogurt-in-greece/>

Οικονόμου, Α., *Περιβάλλον-κοινωνία-πολιτισμός. Προσεγγίσεις μιας διαλεκτικής σχέσης*, στο: Ε. Αυδίκος (επιμ.), *Τα αυλάκια της ζωής. Περιβάλλον, τεχνολογία και κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 2023, 55-67.

Οικονόμου, Α., *Χορός, τοπική ταυτότητα και συμβολική συγκρότηση μιας αρβανίτικης κοινότητας (Βίλια Αττικής)*, στο: Χ. Παπακώστας – Ρ. Λουτζάκη (επιμ.), *Εθνοχορογραφίες*, Θεσσαλονίκη 2022, 105-122.

Ανδρουλάκη, Μ., *Οι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι ως μοχλός πολιτιστικής δημιουργικότητας και ανάπτυξης: το παράδειγμα του Πολιτιστικού Ομίλου Απολλώνων Ρόδου («Νέοι Ορίζοντες»)*, στο: Ρ. Κακάμπουρα (επιμ.), *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα 2023.

Βοζίκας, Γ., *«Η παράδοση στο τραπέζι». Πολιτισμική οικονομία και μεταπολιτισμικές πρακτικές σε συνθήκες κρίσης*, *Εθνολογία* 18, 2019-2022, 39-92.

Καραχρήστος, Ι., *Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiat.gr»*, στο: Γ. Κατσινάδης – Ε. Φωκίδης (επιμ.), *Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού. Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου (ο τόμος δημοσιεύθηκε ψηφιακά το 2023)*, Ρόδος 2022, 182-193.

Μάργαρη, Ζ. Ν., *«Κίνησαν οι Λαζαρίνες...» Χορός, χώρος, σώμα: Η εθνογραφία των μετασχηματισμών*, στο: Χ. Παπακώστας – Ρ. Λουτζάκη (επιμ.), *Εθνοχορογραφίες*, Θεσσαλονίκη 2022, 21-40.

Μάργαρη, Ζ. Ν. – Βασιλάκη, Κ. – Φιλίππου, Φ. – Παπακώστας, Χ., *Χορός και ευεξία*, στο: V. Karkou – S. Oliver – S. Lycouris (επιμ.), *Χορός και ευεξία*, Θεσσαλονίκη 2023, xi-xix.

Μάργαρη, Ζ. Ν., *Σύγχρονες εθνογραφικές πρακτικές και κοινότητες συναισθημάτων: μελετώντας την προσφυγική παράδοση της Νέας Βύσσας στην εποχή της μετανεωτερικότητας*, στο: Ε. Φιλίππιδου, *Το τρισυπόστατο του χορού στη Νέα Βύσσα Έβρου*, Ορεστιάδα 2023, 10-16.

Μάργαρη, Ζ. Ν., «Κρατώντας ζωντανή την παράδοση»: πολιτιστικοί σύλλογοι, τελεστικές τέχνες & λαϊκά δρώμενα στην εποχή της μετανεωτερικότητας, στο: Ρ. Κακάμπουρα (επιμ.), *Η συμβολή των συλλόγων στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Αθήνα 2023, 204-240.

Μάργαρη, Ζ. Ν., Άυλη πολιτισμική κληρονομιά στην ψηφιακή εποχή: σύγχρονες πρακτικές μελέτης, τεκμηρίωσης, διαχείρισης και προβολής των λαϊκών δρωμένων, *Νήμα. DH t(r)ip* 78 Απρίλιος 2023, 2023, <http://nema.dyas-net.gr/dh-trip-78/>

Μάργαρη, Ζ. Ν., Διαγενεακότητα και ζώσα προσφυγική πολιτισμική κληρονομιά. Η περίπτωση της περιοχής Κοζάνης: Μνήμη, ταυτότητα, πολιτισμός, παρελθόν, παρόν και μέλλον του «μικρασιατικού προσφυγικού ελληνισμού», στο: Γ. Γκλαβίνας (επιμ.), *Από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη στη Δυτική Μακεδονία, 1922-2022, Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας Δήμου Κοζάνης, Κοζάνη 24-25 Σεπτεμβρίου 2022*, Κοζάνη 2023, 295-314.

Plemmenos, J., Interpreting words, transmitting ideas: Greek dragomans of the Ottoman Empire as translators of European theatre in the eighteenth century, στο: R. Eisendle – S. Suner – M. E. Weidinger (επιμ.), *Culture and diplomacy: ambassadors as cultural actors in Ottoman-European relations from the 16th to the 19th century*, vol. II, Vienna 2023, 573-597.

Plemmenos, J., Committed travelers, reluctant listeners: playing music and displaying authority on public transport in modern-day Greece, *Bulletin of the Institute of Ethnography SASA (Βελιγράδι)*, 71, 2, 2023, 113-135.

Plemmenos, J., Music nationalism in a non-communist country: the canonization of national martyrs in Greek Orthodox Church and its impact on ecclesiastical hymnography, *Musicology Today: Journal of the National University of Music Bucharest*, 13, 1 (49), 27-50.

Πλεμμένος, Ι., «Κύκνος μελωδός Μούσας θεραπέων»: (επανα)προσεγγίζοντας τη θρησκευτικότητα του Ευριπίδη μέσα από τα χορικά των τραγωδιών του, στο: Α. Μαρκαντωνάτος – Β. Γεωργοπούλου – Δ. Κοσμοπούλου (επιμ.), *Το θείον και η πόλις στον Ευριπίδη. Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Αρχαίου Δράματος*, Αθήνα 2023.

Ποτηρόπουλος, Π., Από την προφορική παράδοση στις προφορικές αφηγήσεις: ο δημιουργικός διάλογος της λαογραφίας με την προφορική ιστορία, στο: Ρ. Β. Μπουσχόπτεν (επιμ.), *Οι προφορικές βιογραφικές αφη-*

γήσεις ως πηγή επιστημονικής γνώσης: διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Βόλος 2023, 59-71.

Ποτηρόπουλος, Π., Οι χοροί και οι τόποι τους. Συμβολικές εκφράσεις της τοπικής ταυτότητας στην Κρασιά Τρικάλων, στο: Χ. Παπακώστας – Ρ. Λουτζάκη (επιμ.), *Εθνοχορογραφίες*, Θεσσαλονίκη 2022, 89-104.

Zochios, S., *Caïn sur la lune. Contes et légendes étiologiques de la Grèce moderne*, Lisieux 2023.

Zochios, S. – Karamanes, E. (επιμ.), L'au-delà au Sud-Est européen, *Études balkaniques*, 2022, 1 (N 26), 262.

Zochios, S., Faire un aller-retour édifiant dans l'au-delà: la formation de la rhétorique du jugement et du châtement post mortem dans les visions russes et grecques modernes», *Études balkaniques – Cahiers Pierre Belon (Anabases, catabases et représentations de l'au-delà en Europe de l'Est et du Sud-Est)*, 2022, 1 (N 26), 177-203.

Zochios, S., Kupala and Koliada: two (more) examples of the Slavic pseudomythology, στο: P. Lajoie (επιμ.), *New researches on the religion and mythology of the Pagan Slavs*, 2, Lisieux 2023, 159-198.

Zochios, S., À propos des sorcières masquées: une hypothèse à l'occasion des termes slaves provenant de larva et masca, στο: J. d'Huy – F. Duquesnoy – P. Lajoie (επιμ.), *Le gai savoir: Mélanges en hommage à Jean-Loïc Le Quellec*, Oxford 2023, 456-468.

Zochios, S., Sakharov, Kireevsky, Afanasyev and others: Stravinsky in the context of Russian Folkloristics, *Muzikologija-Musicology* 34, 2023, 19-31.

Τσερπές, Γ. – Καπλάνογλου, Μ., Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο διαδίκτυο. Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, στο: Γ. Κατσαδώρος – Ε. Φωκίδης (επιμ.), *Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού. Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου*, Ρόδος 2022 (ο τόμος δημοσιεύτηκε ψηφιακά το 2023), 319-330.

Tserpes, G., Epidemics in modern Greek proverbial discourse, στο: R. JB. Soares – O. Lauhakangas (επιμ.), *Proceedings of the Sixteenth Interdisciplinary Colloquium on Proverbs, 6-13.11.2022, Tavira, Portugal*, 2023, 282-296.

Kaplanoglou, M. – Katrinaki, E., The theme of the Old Woman and March in Greek folklore, *Estudis de literatura oral popular* 12, 2023, 131-138.

Κατρινάκη, Ε., Μαγικές μεταμορφώσεις. Οι ζωόμορφοι σύζυγοι στις ελληνικές παραλλαγές της «Αναζήτησης του χαμένου συζύγου», *Εθνολογία* 18, 2019-2022, 119-136.

Καραμανές, Ε., Η γυναίκα στο δημοτικό τραγούδι, στο: «Οι γυναίκες στην κοινωνία και τη λογοτεχνία», *Σελίδες Ιστορίας*, 5, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2023, *Καθημερινή της Κυριακής* (26.11.2023), 70-81.

Ποτηρόπουλος, Π. – Χρυσοβιτσάνος, Γ., Crowdsourcing, *Νήμα. DH t(r)ip* 85, Δεκέμβριος 2023, <http://nema.dyas-net.gr/dh-trip-85/>

Plemmenos, J., Markos Dragoumis (1934-2023). Νεκρολογία για τον προσφάτως τότε εκλιπόντα μουσικολόγο Μάρκο Δραγούμη, στο: *Bulletin of the International Council for Traditional Music* 152, April 2023, 5.

Πλεμμένος, Ι., Χαιρετισμός στην έκδοση «Για τον Κώστα Καρυωτάκη»: *Ανθολογία ποίησης νέων*, «Ανθολογία Νέων ΣΠΕΚ», 6, Σύνδεσμος Πολιτισμού Ελλάδας Κύπρου, Αθήνα 2023, 7-9.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Οργανώθηκε κύκλος διαδικτυακών ομιλιών (Ιανουάριος, Μάρτιος 2023), με ομιλητές ερευνητές του Κέντρου, ως εξής:

25.1.2023. Διαδικτυακή εκδήλωση για το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών στο πλαίσιο δράσεων του Ελληνικού Παραρτήματος της Διεθνούς Ένωσης Μουσικών Βιβλιοθηκών και Αρχείων (IAML). Ομιλητές: 1. Ευάγγελος Καραμανές, Διευθύνων το Κέντρο: «Το Λαογραφικό Αρχείο/Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών: Η ίδρυση, ο σκοπός και το έργο του». 2. Μαρία Ανδρουλάκη, μουσικολόγος, Διευθύντρια Ερευνών του Κέντρου: «Η Εθνική Μουσική Συλλογή (ΕΜΣ) του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών».

8.2.2023. Ευάγγελος Καραμανές, Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρο: «Οι εργασίες του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών: επιτόπιες έρευνες (λαογραφικές αποστολές), αρχειακό έργο και εισαγωγή συλλογών λαογραφικού υλικού, ερευνητικά προγράμματα, εκδοτικό έργο και δημοσιεύσεις, ανακοινώσεις σε συνέδρια, διαλέξεις, διδακτικό και άλλο έργο των ερευνητών».

8.3.2023. Ανδρομάχη Οικονόμου, Διευθύντρια Ερευνών: «Πολύτεχνος και πολυεπαγγελματική» Γορτυνία. Όψεις της κοινωνίας και του πολιτισμού της κατά τη νεότερη περίοδο».

28.3.2023. Ιωάννης Πλεμμένος, μουσικολόγος, κύριος ερευνητής: «Από το δημιούργημα στον δημιουργό: Η “ανάδυση” του μουσικού πληροφορητή και η σχετική συμβολή του Κέντρου Λαογραφίας».

17.5.2023. Κυριακή Χρυσού-Καρατζά, κύρια ερευνήτρια: «Η συγκρότηση του κοινωνικού φύλου μέσα από τη διαδοχή και τη μεταβίβαση της ιδιοκτησίας. Το παράδειγμα της Σαντορίνης, την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, από το Αρχείο της Καθολικής Εκκλησίας».

Οργανώθηκε κύκλος διαδικτυακών ομιλιών (Οκτώβριος 2023-Ιανουάριος 2024), με ομιλητές ερευνητές του Κέντρου, ως εξής: «Φυσικά φαινόμενα και καταστροφές: λαογραφικές προσεγγίσεις».

25.10.2023. Ευάγγελος Καραμανές, Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων το Κέντρο: «Μετά τη φωτιά και την πλημμύρα»: σχόλια στις μεταβολές του πολιτισμικού τοπίου μιας θεσσαλικής αγροτικής κοινότητας».

9.11.2023. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, ομότιμη ερευνήτρια, τ. Διευθύντρια του Κέντρου: «Δημιουργία, μετακίνηση και καταστροφή οικισμών στον ελληνικό παραδοσιακό πολιτισμό».

29.11.2023. Αφροδίτη Νουνανάκη, διδάκτωρ λαογραφίας του ΕΚΠΑ, συνεργάτις του Κέντρου: «Το (μαύρο) χιούμορ και η διαχείριση του αναπάντεχου: διαδικτυακά μιμίδια για τις πλημμύρες του Σεπτεμβρίου 2023».

6.12.2023. Γιώργος Τσέρπες, εντεταλμένος ερευνητής του Κέντρου: «Τρεις ημέραις βρέχει ο Θεός κ' έξι το ρημόσπιτο»: από την εμπειρική παρατήρηση των φυσικών φαινομένων στη μεταφορική χρήση του παροιμιακού λόγου».

31.1.2024. Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, κύριος ερευνητής του Κέντρου: «Φυσικές καταστροφές και ανθρωπογενείς παρεμβάσεις: το πολιτισμικό τοπίο του ορεινού χώρου της Πίνδου και οι μεταβολές του» (με εισαγωγική τοποθέτηση του Γενικού Γραμματέως της Ακαδημίας Αθηνών Καθηγητού κ. Χ. Ζερεφού).

Οργανώθηκε workshop με τίτλο: «Dance as living ICH of the 21st century: From dance ethnography to a dance class. Dance knowledge, research, transmission, presentation & the role of dance academics» στο πλαίσιο του διακρατικού ερευνητικού έργου/προγράμματος Dance as Intangible Cultural Heritage: New models of facilitating participatory dance events (Dance – ICH) του Creative Europe.

Το workshop πραγματοποιήθηκε στο Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών (14-16.12.2023). Στόχος των εργαστηρίων ήταν η ανταλλαγή εμπειριών

και γνώσεων για τον χορό ως ζωντανή κληρονομιά του 21ου αιώνα και ο προβληματισμός αναφορικά με τη σχέση μεταξύ χορευτικής εθνογραφίας, χορευτικής μετάδοσης και διαχείρισης σε συμμετοχικά συν-δημιουργικά κοινωνικά πλαίσια. Συμμετείχαν ερευνητές από 8 ευρωπαϊκές χώρες.

Οι ερευνητές του Κέντρου, με βάση τα στοιχεία που τηρούνται στο σχετικό Μητρώο, κατά το 2023 συμμετείχαν με ανακοινώσεις σε 37 επιστημονικά συνέδρια και έδωσαν 48 διαλέξεις και ομιλίες για θέματα της ειδικότητάς τους.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Συνεργασία στη βάση υπογεγραμμένης προγραμματικής σύμβασης με το Ίδρυμα Τεχνολογίας Έρευνας, Ινστιτούτο Πληροφορικής (ΙΤΕ-ΙΠ) και τον Δήμο Ηρακλείου Κρήτης με αντικείμενο την ιστορική και εθνογραφική έρευνα στο Ηράκλειο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα, με στόχο την καταγραφή και την αξιοποίηση του κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος της εποχής με τεχνολογίες αιχμής (Ευάγγελος Καραμανές, Ιωάννης Καραχρήστος, Παρασκευάς Ποτηρόπουλος).

Συνεργασία με 1) Research Centre of Ethnomusicology of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, 2) Slovene Ethnographic Museum, 3) Centre for Music and Performing Arts Heritage of Belgium, 4) Norwegian Centre for Traditional Music and Dance (Leader Partner), 5) Norwegian Music Museum, 6) ASTRA National Museum Complex of Romania, 7) Hungarian Open Air Museum, 8) School of Physical Education and Sport Science of the National and Kapodistrian University of Athens, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού διακρατικού προγράμματος Dance as Intangible Cultural Heritage: New models of facilitating participatory dance events (Dance – ICH) του Creative Europe (Ref. Ares. 3656918-03/06/2021). Υπεύθυνη από το Κέντρο Λαογραφίας: Ζωή Μάργαρη.

Συνεργασία με την International Society for Ethnology and Folklore (SIEF), τη σημαντικότερη διεθνή επιστημονική εταιρεία στο αντικείμενο της ευρωπαϊκής εθνολογίας και λαογραφίας. Πραγματοποιήθηκε το συνέδριο της Εταιρείας στο Πανεπιστήμιο του Μπρνο της Τσεχίας τον Ιούνιο του 2023, όπου φιλοξενήθηκαν δεκάδες θεματικά πάνελ και περ. 730 ανακοινώσεις.

Συνεργασία με το Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, με δανεισμό αντικειμένου της μουσειακής συλλογής και μουσικών καταγραφών του

Κέντρου για τις ανάγκες της έκθεσης («ΣΗΚΩ ΨΥΧΗ ΜΟΥ!»... Εικόνες και μουσικές των προσφύγων του '22).

Συνεργασία με τη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, με δανεισμό αντικειμένου από τη μουσειακή συλλογή του Κέντρου για τις ανάγκες της έκθεσης της Βουλής με θέμα «Ιστορίες επιβίωσης: πρόσφυγες και εργασία στις νέες πατρίδες».

Συνεργασία με τον Δήμο Κοζάνης για τα προγράμματα: Συγκρότηση Τοπικού Ευρετηρίου Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς Δήμου Κοζάνης, και Δήμος Κοζάνης: Τοπικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτισμικής Κληρονομιάς, με επιστημονική επιμέλεια της ερευνήτριας του Κέντρου Σωής Μάργαρη, για υποβολή φακέλων υποψηφιοτήτων ένταξης εκφάνσεων της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς του Δήμου στο Εθνικό Ευρετήριο Στοιχείων Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ Ακαδημίας Αθηνών (Κέντρο Λαογραφίας), Δήμου Κυθήρων και Συλλόγου Φίλων Μουσείων Κυθήρων για την εκπόνηση της μουσειολογικής μελέτης για τη δημιουργία του Μουσείου Κυθηραϊκής Μετανάστευσης, στην Αγία Πελαγία Κυθήρων (Παρασκευάς Ποτηρόπουλος).

Συνεργασία με την Αδελφότητα Ζυγοβιστινών (Αρκαδία), με σκοπό την έκδοση ανέκδοτης λαογραφικής συλλογής για το Ζυγοβίσι που φυλάσσεται στο Αρχείο Χειρογράφων του Κέντρου, στην εκδοτική σειρά του «Πηγές του Λαϊκού Πολιτισμού».

Συνεργασία του ερευνητή Γεώργιου Τσερπέ στο ερευνητικό πρόγραμμα *The peculiarities of the phraseology of English from a contrastive perspective* της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Φρασεολογίας (Europhras), το οποίο χρηματοδοτείται από το Πανεπιστήμιο της Limoges (Γαλλία), με επικεφαλής τον Καθηγητή Ramón Martí Solano.

Σύμφωνα με στοιχεία που τηρούνται στο Μητρώο Ερευνητών, μέλη του ερευνητικού προσωπικού δίδαξαν μαθήματα στη Φιλοσοφική Σχολή του ΕΚΠΑ (σε προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα), στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, στην Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης, σε θερινά σχολεία (του ΥΠΠΟ κ.ά.), στο Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου και στην École Pratique des Hautes Études Παρισίων. Ερευνητές του Κέντρου συμμετείχαν σε επιτροπές επίβλεψης και υποστήριξης μεταπτυχιακών διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών, υπήρξαν αξιολογητές μεταπτυχιακών υποτροφιών και ερευνητικών προγραμμάτων και συμμε-

τείχαν σε επιτροπές κρίσεως μελών διδακτικού προσωπικού ΑΕΙ και ερευνητών Ερευνητικών Κέντρων. Εξάλλου, ερευνητές του Κέντρου είναι μέλη συντακτικών και επιστημονικών επιτροπών ελληνικών και ξένων περιοδικών. Μέλη του ερευνητικού προσωπικού συμμετείχαν σε πολλές ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές τοποθετούμενοι για θέματα της ειδικότητάς τους. Ο Διευθύνων συμμετέχει σε εβδομαδιαία ραδιοφωνική εκπομπή με τίτλο «Ιστορία και ζητήματα της ελληνικής λαογραφίας», σε συνεργασία με τον Κώστα Παππά, δημοσιογράφο του Ραδιοσταθμού της Εκκλησίας της Ελλάδος. Επίσης ερευνητές έδωσαν διαδικτυακές συνεντεύξεις σε ψηφιακά μέσα.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Το Αρχείο Χειρογράφων αποτελείται από 8.409, ανέκδοτα κατά κύριο λόγο, χειρόγραφα, στα οποία περιέχονται πληροφορίες ποικίλης λαογραφικής ύλης. Προέρχονται από επιτόπιες έρευνες των συντακτών-ερευνητών ή εξωτερικών συνεργατών του Κέντρου και φίλων της λαογραφίας. Τα παλαιότερα χειρόγραφα του Λαογραφικού Αρχείου είναι εκείνα της «Υλης Πολίτου», ορισμένα από τα οποία χρονολογούνται από τις αρχές του 19ου αιώνα.

Στο Λαογραφικό Αρχείο δημιουργήθηκε το Μουσικό Τμήμα, στο οποίο έχει συγχωνευθεί από το 1927 η Εθνική Μουσική Συλλογή, ιδρυμένη το 1914 (ν. 432), «πρός διάσωσιν και περισυλλογήν τῶν ἀσμάτων, τῶν χορῶν καὶ τῶν μουσικῶν ὀργάνων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Το 1939 απέκτησε το απαραίτητο «διὰ τὰς φωνοληψίας» μηχάνημα, το οποίο, λόγω των εθνικών περιπετειών και, παρά τις προσπάθειες του Διευθυντή Γεωργίου Μέγα «διὰ τὴν χρῆσιν καὶ τὴν καταγραφὴν τῶν δημοδῶν μελωδιῶν», χρησιμοποιήθηκε μετά το 1950, όταν το Λαογραφικό Αρχείο απέκτησε ειδικό μουσικό «συντάκτη». Το Κέντρο διαθέτει μουσικές καταγραφές από το 1952 και εξής σε μεγάλο αριθμό ταινιών και κασετών (περίπου 30.000). Στο πλαίσιο ειδικών προγραμμάτων, το εν λόγω υλικό ψηφιοποιήθηκε στο ειδικά εξοπλισμένο μουσικό στούντιο του Κέντρου, που φέρει το όνομα του Μενέλαου Παλλάντιου.

Το 1966 συγκροτήθηκε στο Κέντρο διά νόμου (4545) η Εθνική Δισκοθήκη, στην οποία κατατίθενται από τις δισκογραφικές εταιρείες δίσκοι δημοτικής και λαϊκής μουσικής. Σήμερα η Δισκοθήκη διαθέτει περ. 13.000

δίσκους βινυλίου και πυκνής εγγραφής (CD) εις διπλούν και εμπλουτίζεται συνεχώς με νέο υλικό από τις εταιρείες παραγωγής και από ιδιώτες.

Η Μουσειακή Συλλογή Λαογραφικών Αντικειμένων, η οποία σήμερα αριθμεί περ. 1.300 αντικείμενα, συγκροτήθηκε το 1939. Η Συλλογή αποτελείται από αγροτικά εργαλεία, σκεύη, ενδυμασίες, αντικείμενα κεραμικής, μουσικά όργανα κ.ά. και εμπλουτίστηκε από νέες προσφορές, μεταξύ των οποίων το μοναδικό μουσικό όργανο «Παναρμόνιο» του Κωνσταντίνου Ψάχου, τα αντικείμενα της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, μέρος των οποίων εκτίθεται στο «Κέντρο Λαϊκής Τέχνης και Παράδοσης» (οικία Αγγελικής Χατζημιχάλη) του Δήμου Αθηναίων, τις συλλογές του συλλέκτη Νίκου Παπαγεωργίου, που περιλαμβάνουν μουσικά όργανα, τάματα, τελετουργικές μάσκες, και άλλα αντικείμενα.

Το 1962 ιδρύθηκε από τον τότε Διευθυντή Γεώργιο Σπυριδάκη το Τμήμα Κινηματογραφικών Θεμάτων του Λαϊκού Πολιτισμού. Το αρχείο διαθέτει κινηματογραφήσεις λαογραφικών θεμάτων σε ταινίες των 16 mm μήκους 8.500 περ. μέτρων. Από τη δεκαετία του 1980 χρησιμοποιήθηκαν από τους ερευνητές κατά τις επιτόπιες έρευνες βιντεοκάμερες, ενώ σήμερα χρησιμοποιούνται ψηφιακές κάμερες. Στο πλαίσιο των προγραμμάτων αναδιοργάνωσης και εκσυγχρονισμού του το Κέντρο ψηφιοποίησε το εν λόγω υλικό ώστε να καταστεί προσβάσιμο στην έρευνα μέσω του ειδικού ψηφιακού αποθετηρίου του. Η ελληνική δημόσια τηλεόραση χρησιμοποιεί συχνά κινηματογραφικό υλικό του Κέντρου σε προγράμματά της.

Το Κέντρο διαθέτει πλουσιότατο Φωτογραφικό Αρχείο, του οποίου ο όγκος υπολογίζεται σε 30.000 φωτογραφίες. Το Αρχείο εμπλουτίζεται συνεχώς από τις αποστολές των ερευνητών, αλλά και αξιόλογες δωρεές, όπως εκείνη των 1.600 φωτογραφιών της Ελένης Σταμάτη και τη συλλογή του Τριχαλινού λογίου Δημητρίου Καλούσιου. Στο πλαίσιο ειδικών προγραμμάτων πραγματοποιείται η ηλεκτρονική αρχειοθέτηση του φωτογραφικού υλικού και η τοποθέτησή του σε ειδικές φωτοθήκες με σκοπό την πλήρη ανάπτυξη του Αρχείου.

Από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Λαογραφικού Αρχείου άρχισε να συγκροτείται η ειδική λαογραφική Βιβλιοθήκη του. Μεταπολεμικά συστηματοποιήθηκε η οργάνωσή της και εμπλουτίστηκε με βάση κυρίως τα επιστημονικά ενδιαφέροντα και τις ερευνητικές ανάγκες των ερευνητών του. Πρόκειται για μια ειδική επιστημονική, μη δανειστική Βιβλιοθήκη, η οποία είναι πρωτίστως στη διάθεση των ερευνητών του

Κέντρου, αλλά και των ειδικών επιστημόνων και άλλων μελετητών, που την επισκέπτονται για τις έρευνές τους. Διαθέτει 40.000 και πλέον λήμματα, μεταξύ των οποίων υπάρχουν σπάνιες λαογραφικές και άλλες εκδόσεις του 19ου αι. και των αρχών του 20ού αι. Η Βιβλιοθήκη εμπλουτίζεται συνεχώς και ενημερώνεται συστηματικά με αγορές και δωρεές βιβλίων, περιοδικών, ανατύπων και άλλων εντύπων, ελληνικών και ξένων. Σήμερα η πρόσβαση στο έντυπο υλικό της Βιβλιοθήκης είναι εφικτή και μέσω ηλεκτρονικού καταλόγου. Στη Βιβλιοθήκη εισήχθησαν 150 τίτλοι βιβλίων χάρη σε δωρεές φίλων της λαογραφίας και ερευνητών, ανταλλαγές με εκδόσεις του Κέντρου αλλά και αγορές. Πραγματοποιούνται εργασίες καταλογογράφησης τους και προβολής στον διαδικτυακό κατάλογο της Ακαδημίας από το προσωπικό της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας. Το Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη του Κέντρου επισκέφθηκαν, με σκοπό την επιστημονική έρευνα, ερευνητές από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Με ψηφιακά μέσα ικανοποιήθηκαν περί τα 150 αιτήματα πρόσβασης στη Βιβλιοθήκη και το Αρχείο του Κέντρου (χορήγηση ψηφιακών αντιγράφων, χρήση της δικτυακής πύλης και των ψηφιακών αποθετηρίων).

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική άσκηση

Πρακτική άσκηση μέσω του προγράμματος υποδοχής του συστήματος «Άτλας» του Υπουργείου Παιδείας ολοκλήρωσε επιτυχώς 1 φοιτήτρια του Τμήματος Ρωσικής Γλώσσας και Φιλολογίας και Σλαβικών Σπουδών του ΕΚΠΑ.

Διακρίσεις του Κέντρου

Ο Διευθύνων είναι μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της International Society for Ethnology and Folklore (SIEF) με διετή θητεία (2023-2025, 2η θητεία). Είναι μέλος της Γενικής Συνέλευσης του Ελληνικού Ιδρύματος Έρευνας και Καινοτομίας με τριετή θητεία ως εκπρόσωπος της Ακαδημίας Αθηνών κατόπιν αποφάσεως της Συγκλήτου (2021-2024). Ο ερευνητής Παρασκευάς Ποτηρόπουλος είναι εκπρόσωπος της Ελλάδος στα όργανα διοίκησης της Ευρωπαϊκής Ερευνητικής Υποδομής DARIAH-ERIC. Επίσης, είναι μέλος του Επιστημονικού Συμβουλίου των Ερευνητικών

Κέντρων της Ακαδημίας Αθηνών (3η θητεία). Η ερευνήτρια Ανδρομάχη Οικονόμου είναι μέλος της Ακαδημαϊκής Επιτροπής Εποπτείας Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου με τίτλο «Λαϊκός πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά». Ο ερευνητής Ιωάννης Πλεμμένος είναι Πρόεδρος της πρώτης Εθνικής Επιτροπής του διεθνούς οργανισμού International Council of Traditional Music (ICTM). Ερευνητές του Κέντρου (Ε. Καραμανές, Α. Οικονόμου, Ζ. Μάργαρα, Α. Πολυμέρου-Καμηλάκη) είναι μέλη της Εθνικής Επιτροπής για την Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά του Υπουργείου Πολιτισμού. Ο ερευνητής Ιωάννης Καραχρήστος είναι Πρόεδρος του Συλλόγου Ερευνητικού Προσωπικού της Ακαδημίας Αθηνών (2023-2025, 2η θητεία).

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Το Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού ιδρύθηκε το 1930 αρχικά ως Μεσαιωνικόν Αρχεῖον και διατήρησε αυτή την ονομασία έως το 1966. Αποτελώντας ένα από τα παλαιότερα Ερευνητικά Κέντρα της Ελλάδας, κατά τη διάρκεια 93 ετών λειτουργίας έχει συμβάλει τα μέγιστα στη μελέτη της ιστορίας του Ελληνισμού από τον όψιμο Μεσαίωνα έως και τους Νέους Χρόνους (1204-1821). Κατά τις τελευταίες ιδίως δεκαετίες, το Κέντρο, ανταπάρχινόμενο στις διαρκώς αυξανόμενες ερευνητικές ανάγκες και αξιοποιώντας σύγχρονα επιστημονικά εργαλεία, εμπλουτίζει τους επιστημονικούς προβληματισμούς και, με τα πορίσματα της έρευνάς του, διευρύνει συστηματικά τους ορίζοντες των γνώσεών μας για τη διαδρομή του Ελληνισμού από τη Δ' Σταυροφορία έως την Ελληνική Επανάσταση.

Η περιοχή επιστημονικής έρευνας του Κέντρου είναι χρονικά η περίοδος 1204-1821: συγκεκριμένα η ιστορία του ύστερου Βυζαντίου (1204-1453), της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.) και της Τουρκοκρατίας (1453-1821). Στόχοι της έρευνας είναι η συστηματική μελέτη αρχείων, χειρογράφων, εντύπων και γενικότερα πηγών της ιστορίας του Νέου Ελληνισμού (1204-1821), ώστε να προκύψουν ιστορικές και φιλολογικές μελέτες που θα εμπλουτίσουν περαιτέρω τις γνώσεις μας για την ανωτέρω περίοδο.

Το Κέντρο στελεχώνουν οι κάτωθι ερευνητές:

Καρανάσιος Χαρίτων, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων (μεταβυζαντινή-νεοελληνική φιλολογία και παιδεία, ιστορία ιδεών Νέου Ελληνισμού, ιστορία Νέου Ελληνισμού, ελληνική παλαιογραφία, ελληνικά χειρόγραφα-έντυπα, έκδοση μεταβυζαντινών, φιλοσοφικών και επιστημονικών κειμένων).

Λαμπρινός Κωνσταντίνος, ερευνητής Α' βαθμίδας [ιστορία του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού με έμφαση στην περίοδο της Βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.)].

Βλάμη Δέσποινα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας [η ιστορία των Ελλήνων εμπόρων της διασποράς (18ος-19ος αι.), επιχειρηματικά και εμπορικά δίκτυα στην ανατολική Μεσόγειο (17ος-19ος αι.), γυναικείες και εμπόριο τον 18ο-19ο αι., εμπόριο και διπλωματία στην ανατολική Μεσόγειο (17ος-19ος αι.)].

Κοντογιαννοπούλου Αναστασία, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (ιστορία της Μέσης και Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου).

Μαντούβαλος Ίκαρος, ερευνητής Γ' βαθμίδας [μοναστήρια της Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατία (1453-1821), κοινωνική και οικονομική οργάνωση].

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Το Κέντρο διαθέτει ένα γενικό συλλογικό πρόγραμμα υπό τον τίτλο: Κοινωνική και πνευματική κινητικότητα του Νέου Ελληνισμού. Διαδρομές προσώπων, ιδεών, αγαθών (1204-1821), ενώ τα επί μέρους προγράμματα είναι:

Οι πόλεις στο ύστερο Βυζάντιο: οικονομία-διοίκηση-κοινωνία, 13ος-15ος αι. (υπεύθυνη Αναστασία Κοντογιαννοπούλου).

Κοινωνία βενετικών περιοχών ελληνικού χώρου με έμφαση στην περίπτωση της Κρήτης (υπεύθυνος Κωνσταντίνος Λαμπρινός).

Εμπόριο και διπλωματία στην Ανατολική Μεσόγειο, 17ος-19ος αι. (υπεύθυνη Δέσποινα Βλάμη).

Μοναστήρια της Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατία (1453-1821). Κοινωνική και οικονομική οργάνωση (υπεύθυνος Ίκαρος Μαντούβαλος).

Παιδεία και ιδεολογία του Νέου Ελληνισμού (υπεύθυνος Χαρίτων Καρανάσιος).

Αλληλογραφία του Καθηγητή Διονυσίου Ζακυθηνού. Συλλογικό πρόγραμμα του Κέντρου (στο οποίο συνεργάστηκε και το Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης). Την αλληλογραφία Ζακυθηνού απέκτησε η Ακαδημία Αθηνών κατόπιν δωρεάς. Πρόκειται για περ. 1.300 επιστολές προς τον Ζακυθηνό από 250 επιφανείς Έλληνες και ξένους βυζαντινολόγους.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Μόνιμες εκδόσεις

Το Κέντρο εκδίδει το περιοδικό *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Κατά το 2023-2024 εκδίδει τον 15ο τόμο. Εντός του 2023 αναρτήθηκαν οι εξής μελέτες, ενώ αναμένονται άλλες δύο:

Μαλτζέου, Χ., *Η ιταλική μετάφραση τῆς Περιγραφῆς τοῦ σεισοῦ στὴ Σαντορίνη τὸ 1650 (Τὸ ταξίδι ἑνὸς χειρογράφου ἀπὸ τὴ Σαντορίνη στὴν Κρακοβία)*, 9-32.

Τσουγκαράκης, Δ. – Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, Ε., *Ἡ Κρητικὴ Μονὴ τῆς Ἁγίας Κυριακῆς καὶ τὸ Τυπικὸ τῆς (ἀρχές 17ου αἰ.)*, 33-87.

Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, Γ., *Ἡ διάδοση τοῦ δαμαλισμοῦ καὶ ἡ διαμόρφωση ἐνὸς ἐλληνικοῦ δημόσιου λόγου περὶ ἰατρικῆς στὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα*, 89-121.

Τσιότρας, Β., *Ἡ ἀνασύσταση τοῦ «κώδικα Ζερλέντη» καὶ ὁ κώδ. Additional 8234 τοῦ Νικολάου Καρατζά*, 123-150.

Lambrinos, K. E., *Il popolo nei centri urbani veneto-cretesi: status istituzionale e socio-politico (XVI-XVII sec.)*, 189-206.

Μαντούβαλος, Γ., *Τοπικὴ καὶ περιφερειακὴ διάσταση τοῦ Εἰκοσιένα. Ἡ Πάτμος καὶ οἱ σχέσεις τῆς με τὴ Σάμο στα χρόνια τοῦ Αγώνα (1821-1823)*, 207-239.

Εκδόσεις τῶν ἐρευνητῶν

Μονογραφίες

Vlami, D., *Merchants on the Mediterranean. Ottoman-Dutch trade in the eighteenth century*, London – New York 2023.

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Kontogiannopoulou, A., The Byzantine Empire, στο: D. Menjot κ.ά. (επιμ.), *The Routledge handbook of public taxation in Medieval Europe*, 2023, 389-407.

Gunning, L. P. – Vlami, D., Continuity and change in the British diplomatic service in the Levant: the ‘Levantine’ question and the lure of antiquities, *Journal of the History of Collections*, <https://doi.org/10.1093/jhc/fhad029>, 2.8.2023.

Καράνασιος, Χ., Επιστολές του Καθηγητή Αντωνίου Σιγάλα προς τον Έφορο της Βιβλιοθήκης Κοζάνης Ν. Π. Δελιαλή, 1936-1972, *Αλιάκμονος* ρους 7, 2023, 169-192.

Δημοσιεύσεις σε πρακτικά συνεδρίων

Λαμπρινός, Κ., Συλλογική έκφραση και βενετική πολιτική στην Κορώνη: προσεγγίζοντας τον θεσμό των *vetrani-γερόντων* στα χωριά της περιοχής (14ος αιώνας), στο: Δ. Μιχάλαγα (επιμ.), *Φράγχοι και Βενετοί στη Μεσσηνία. Διερευνώντας το δυτικό παρελθόν της Πελοποννήσου (Καλαμάτα, 7-9.6.2019)*, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Πρακτικά, Καλαμάτα 2023, 141-149.

Karanasios, Ch., The representation of Cyprus by the German traveler Carsten Niebuhr in 1766, στο: J. Chatzipanagiotti-Sangmeister – M. Rousou-Sinclair – S. Tzounakas (επιμ.), *Textualising the experience – Digitalising the text: Cyprus through travel literature (15th-18th centuries)*, Sylvia Ioannou Foundation, s.l., 2023, 101-110.

Καράνασιος, Χ., Ελληνική παιδεία στη Μ. Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη κατά την Τουρκοκρατία έως την Επανάσταση, Από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη στη Δυτική Μακεδονία, Δ' Συνέδριο Ιστορίας, Κοζάνη 24-25.9.2022, Πρακτικά, Κοζάνη 2023, 55-70.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Συνεργασία του Κέντρου (Δέσποινα Βλάμη) με την Biblioteca Labronica του Λιβόρνου και με το Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του MIET στο πρόγραμμα Fondo Greco. Έντυπα και αρχειακές συλλογές της Biblioteca Labronica. Αντικείμενο του προγράμματος είναι η καταγραφή ελληνικών

και ξενόγλωσσων εντύπων της Labronica, που εντοπίστηκαν πρόσφατα, καθώς και η φωτογράφιση και έρευνα των αρχαιακών συλλογών Tommaso Petrini – Jean-Gabriel Eynard και της ποιήτριας Αγγελικής Πάλλη.

Η Αναστασία Κοντογιαννοπούλου συμμετείχε ως εξωτερική συνεργάτιδα στο διεπιστημονικό και διαθεματικό επιστημονικό πρόγραμμα ECOMED-JE4 Les économies méditerranéennes à la fin du Moyen Âge (1350-1500), Sorbonne-Paris, καθώς και ως προσκεκλημένη ομιλήτρια στο ίδιο πρόγραμμα, με θέμα «Exploring the Late Byzantine urban economy (mid-14th – mid-15th centuries): written sources and archaeological data». Επίσης, έδωσε διάλεξη στο μεταπτυχιακό Séminaire Paléologues (5.10.2023), École d'Histoire, Université Paris-1 Panthéon-Sorbonne, με θέμα «Migrations au sein de l'état byzantin (milieu du XIIIe siècle – fin du XIVe siècle). Les migrations involontaires».

Η ίδια συμμετείχε επίσης στο πρόγραμμα Cities and Fortified Settlements in Late Byzantine Macedonia and Thrace (mid-13th – mid-15th cent.) (Οκτ.-Νοέμ. 2023), Fondation Maison des Sciences de l'Homme.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Το Κέντρο διαθέτει βιβλιοθήκη με 7.000 περ. τίτλους βιβλίων. Το είδος των βιβλίων αντιστοιχεί στα ενδιαφέροντα του Κέντρου: βυζαντινή ιστορία και φιλολογία, μεταβυζαντινή-νεοελληνική ιστορία και φιλολογία (1453-1821), βενετοκρατία-λατινοκρατία (1204 κ.ε.). Επίσης, διαθέτει λεξικά, βιβλιογραφίες, εκδόσεις πηγών, λευκώματα κ.ά.

Στο Κέντρο απόκεινται οι εξής αρχαιακές συλλογές ή κατάλοιπα:

- αρχείο Κωνσταντίνου και Σοφοκλή Οικονόμου,
- αρχείο Ξενοφώντος Σιδερίδη (Χρυσούπολη του Βοσπόρου 1851-1929), επιχειρηματία στην Κωνσταντινούπολη και συγγραφέα ιστορικών μελετών στο Περιοδικό του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών,
- αρχείο Μιλτιάδη-Ισαάκ Νομίδη (Κωνσταντινούπολη 1884-1959), εμπόρου, βιβλιοπώλη, ιστοριοδίφη, ο οποίος συνέταξε χάρτες και σχέδια της Κωνσταντινούπολης,
- κατάλοιπα Γρηγορίου Γ. Παπαδόπουλου (Θεσσαλονίκη 1817-1873), Καθηγητή Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών στη Σχολή Τεχνών και της Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών στο Πολυτεχνείο Αθηνών,

- κατάλοιπα Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, αρχιεπισκόπου Αθηνών (Μάδυτος 1868-Αθήνα 1938), συγγραφέα εκκλησιαστικών και ιστορικών μελετών, εκδότη του περιοδικού *Νέα Σιών*, μέλους της Ακαδημίας Αθηνών,
- κατάλοιπα Κωνσταντίνου Άμαντου (Χίος 1874-Αθήνα 1960), βυζαντινολόγου, πανεπιστημιακού, υπουργού Παιδείας και μέλους της Ακαδημίας Αθηνών,
- κατάλοιπα Γεωργίου Λαΐου (Κούτουρλα Ευβοίας 1907-Αθήνα 1978), φιλόλογου, ο οποίος δημοσίευσε πολλές εργασίες για την Ελληνική Επανάσταση και την προεπαναστατική εποχή βάσει των αρχείων της Βιέννης.

Το Κέντρο διαθέτει επίσης Συλλογή μικροταινιών και ψηφιακών αντιγράφων χειρογράφων από διάφορες μονές (Μετεώρων, Δουσίου, Ολυμπιώτισσας Ελασσόνας, Αγίου Όρους), από την Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας, από ιστορικές βιβλιοθήκες της χώρας (Κοζάνης, Ζαγοράς, Μηλεών, Δημητσάνας), από Πατριαρχικές Βιβλιοθήκες και, τέλος, από σημαντικές βιβλιοθήκες της αλλοδαπής, όπως της Βιβλιοθήκης της Ρουμανικής Ακαδημίας, της Βατικανής, της Μαρκιανής, της Bibliothèque Nationale του Παρισιού, της Bodleian της Οξφόρδης, της British Library του Λονδίνου και άλλες.

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική άσκηση

1 τελειόφοιτη φοιτήτρια του Τμήματος Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του ΕΚΠΑ.

1 αποσπασμένος δρ. Ιστορίας.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου ιδρύθηκε το 1929 με πρωτοβουλία του Ακαδημαϊκού και Καθηγητή του Αστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παππούλια, με σκοπό την έρευνα του «μοναδικού φαινομένου τῆς ἀδιαλείπτου ιστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου». Από το 1948 αρχίζει η έκδοση του επιστημονικού περιοδικού *Επετηρίς του Αρχείου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, το οποίο από το τεύχος 10/11 (1963-1964) και εφεξής μετονομάζεται σε *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* (ΕΚΕΙΕΔ, διεθνής συντομογραφία ΕΗΗΔ). Η περιοδική αυτή έκδοση, η οποία αριθμεί μέχρι σήμερα 51 τόμους, δημοσιεύει κριτικές εκδόσεις νομικών πηγών του βυζαντινού και μεταβυζαντινού δικαίου, καθώς και του δικαίου του νεωτέρου ελληνισμού, και μελέτες που πραγματεύονται ζητήματα της ιστορίας του δικαίου από την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα έως την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Συνολικά έχουν δημοσιευθεί 300 περίπου ερευνητικές εργασίες και κριτικές εκδόσεις πηγών, Ελλήνων και ξένων ιστορικών του δικαίου, και 17 μονογραφίες.

Από τον 34ο τόμο της ΕΚΕΙΕΔ (1998-1999) εγκαινιάσθηκε και η παράλληλη έκδοση των αυτοτελών τόμων των Παραρτημάτων της Επετηρίδος του Κέντρου, όπου δημοσιεύονται μονογραφίες ή κριτικές εκδόσεις νομικών πηγών. Η επιστημονική σειρά του Παραρτήματος, η οποία έχει μετονομασθεί σε «Συμβολές στην ιστορία του δικαίου», αριθμεί μέχρι σήμερα 17 τόμους.

Τομέας επιστημονικής έρευνας του Κέντρου είναι η ιστορία δικαίου, με έμφαση στην περισυλλογή, την κριτική έκδοση και τον σχολιασμό των νομικών πηγών της μεταβυζαντινής περιόδου που παραμένουν ακόμη ανέκδοτες. Στόχοι της έρευνας είναι:

α) δημοσίευση κειμένων που εντάσσονται στην ύλη της μεταβυζαντινής νομικής γραμματείας και ανάγονται τόσο στην περίοδο της λατινοκρατίας, όσο και σε αυτήν της οθωμανικής κυριαρχίας, καθώς και νομικά έγγραφα της μετεπαναστατικής και καποδιστριακής περιόδου και αυτής του νεωτέρου ελληνισμού, β) συστηματική μελέτη της περιόδου του μεταβυζαντινού ελληνισμού, η οποία χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση ενός «μωσαϊκού» ιδιόμορ-

φων δικαιοπολιτικών καθεστώτων που σηματοδοτεί τόσο την έναρξη όσο και τη λήξη της περιόδου αυτής, γ) μελέτη της δικαιοκίνησης πραγματικότητας της βυζαντινής περιόδου, της κρατικής υπόστασης της βυζαντινής αυτοκρατορίας, της εκκλησιαστικής διοίκησης και οργάνωσής της, και δ) μελέτη και έρευνα των δικαίων της ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας.

Το Κέντρο στελεχώνουν οι κάτωθι ερευνητές:

Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη Λυδία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας, Διευθύνουσα (ιστορία δικαίου, και ειδικότερα βυζαντινό, μεταβυζαντινό δίκαιο και δίκαιο του νεωτέρου ελληνισμού).

Αρναούτογλου Ηλίας, ερευνητής Α' βαθμίδας (ιστορία δικαίου, και ειδικότερα δίκαιο της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας).

Καραμπούλα Δήμητρα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (ιστορία των ρωμαϊκών και βυζαντινών θεσμών).

Χατζάκης Ιωάννης, ερευνητής Α' βαθμίδας (ιστορία δικαίου, και ειδικότερα βυζαντινό και μεταβυζαντινό δίκαιο).

Κόλλιας Βασίλειος-Αλέξανδρος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (ιστορία δικαίου, και ειδικότερα βυζαντινό δίκαιο).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Υποβολή ερευνητικής προτάσεως προς χρηματοδότηση με θέμα: Ο αυτόγραφος Νομοκάνων («Νόμιμον») του Νοταρίου Θηβών Μανουήλ Μαλαξού. Κριτική έκδοση και αποκατάσταση του αρχικού κειμένου της λογίας χφ. παράδοσης (έτ. 1561) (επιστημονική υπεύθυνη Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη). Ο κώδικας αυτός, με τις παραλλαγές του, κυριάρχησε στον οθωμανοκρατούμενο ελληνικό χώρο μέχρι τα μέσα του 18ου αι. και αποτέλεσε το πρότυπο του κανονικού και λαϊκού δικαίου των βαλκανικών χωρών. Έχει ολοκληρωθεί ηλεκτρονικά η «μεταγραφή» του σωζόμενου στην Ακαδημία Αθηνών Αθηναϊκού Κώδικα 8 (580 κεφάλαια, folia 426). Επίσης έχει παραδοθεί η σχετική παλαιογραφική μελέτη επί του Αθηναϊκού Κώδικα 8. Οι ανωτέρω εργασίες ολοκληρώθηκαν εντός 1 έτους από 4 επιστημονικούς συνεργάτες υπό την εποπτεία τετραμελούς ερευνητικής ομάδας. Η πρόταση προεγκρίθηκε προς χρηματοδότηση για το έτος 2024 από την Επιτροπή Ερευνών της Ακαδημίας. Έναρξη του έργου από 1.7.2024 (υπό την αίρεση της τελικής εγκρίσεως από το Υπουργείο Παιδείας).

Τήρηση και παράκαμψη της οθωμανικής νομιμότητας. Υπερεξουσίες και όρια της Δραγομανίας του Στόλου με βάση ανέκδοτα έγγραφα της όψιμης οθωμανικής περιόδου (επιστημονική υπεύθυνη Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιιάδη). Στο πλαίσιο του προγράμματος έχουν ήδη εκδοθεί 1 μονογραφία (σε συνεργασία) στη σειρά εκδόσεων του Κέντρου και 1 εκτεταμένη μελέτη σε τιμητικό τόμο. Στο τελικό στάδιο της εκτύπωσης ευρίσκεται 1 μελέτη σε τιμητικό τόμο, ενώ υπό εκπόνηση τελεί έτερη μελέτη με βάση το ανέκδοτο κατάστιχο της Δραγομανίας του Στόλου Γ32 ΕΒΕ.

Από τον αυτοκράτορα στον «αμιρά των πιστών». Ανθολόγιο ελληνικών νομικών κειμένων από την υστεροβυζαντινή και πρώιμη αραβική Αίγυπτο (7ος-μέσα 8ου αι. μ.Χ./1ος-μέσα 2ου αι. μ.Ε.) (επιστημονικός υπεύθυνος Ηλίας Αρναούτογλου). Το έργο, το οποίο υπήρξε καρπός του ερευνητικού προγράμματος του Κέντρου Répertoire de l'histoire du droit des populations hellénophones en dehors de l'Empire byzantine, εκκρεμεί προς δημοσίευση εντός του 2024, ως ο 18ος τόμος της επιστημονικής σειράς «Συμβολές στην ιστορία του δικαίου».

Υποβληθέντα/υπό κρίσιν

Τα κατάλοιπα από το νοταριακό πρωτόκολλο και τον Συντιχικό Κώδικα του νοταρίου Νάξου Μάρκου Σουμαρίππα (επιστημονικός υπεύθυνος Ιωάννης Χατζάκης). Η μονογραφία έχει ολοκληρωθεί και πρόκειται να υποβληθεί προς δημοσίευση στη σειρά του Κέντρου «Συμβολές στην ιστορία του δικαίου» έτους 2024-2025.

Υπό εξέλιξη τελούν 6 προγράμματα (περίοδοι ελληνιστικού, ρωμαϊκού, βυζαντινού και μεταβυζαντινού δικαίου), με επιστημονικούς υπεύθυνους τους ερευνητές του Κέντρου. Τα πορίσματα των σχετικών ερευνών πρόκειται να δημοσιευθούν εντός της προσεχούς διετίας στις εκδόσεις του Κέντρου και σε εκδοτικούς οίκους της αλλοδαπής.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Μόνιμες εκδόσεις

Το 2023, στην αυτοτελή επιστημονική σειρά του Κέντρου «Συμβολές στην ιστορία του δικαίου», κυκλοφόρησε ο τόμος *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν* (τ. 17), στη μνήμη αυτού του εξέχοντος ιστορικού του δικαίου

και Καθηγητή του Βυζαντινού Δικαίου. Την πολυσέλιδη αυτή έκδοση επιμελήθηκαν η Καθηγήτρια της Ιστορίας του Δικαίου του ΔΠΘ Μαρία Γιούνη και η Διευθύνουσα το Κέντρο Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη. Ο τόμος αριθμεί 700 σελίδες και στην ύλη του περιλαμβάνονται οι επιστημονικές εργασίες 51 καταξιωμένων επιστημόνων, Ελλήνων και ξένων, που δημοσιεύονται σε ελληνική, γαλλική, αγγλική και γερμανική γλώσσα. Η ύλη του τόμου καλύπτει όλες τις περιόδους της ιστορίας του ελληνικού δικαίου από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Επιπλέον εκτείνεται σε ζητήματα ιστορίας, μεθοδολογίας του δικαίου, χειρόγραφης παράδοσης και κριτικού σχολιασμού των πηγών της νομικής γραμματείας, αλλά και σε ζητήματα πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας του δικαίου. Στον τιμητικό τόμο δημοσιεύονται μεταξύ άλλων τα επιστημονικά πορίσματα 4 ατομικών ερευνητικών προγραμμάτων που ολοκλήρωσαν οι ερευνήτριες και οι ερευνητές του Κέντρου.

Εκδόσεις των ερευνητών

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Χατζάκης, Ι., Οικογενειακοί σχηματισμοί στον μεταβυζαντινό κόσμο. Η θέση των φυσικών τέκνων. Παρατηρήσεις με αφορμή δύο ανέκδοτα έγγραφα από τη Νάξο (17ος αι.), *Ναξιακά* 12 (2022-2023), 2023, 153-173. Στο πλαίσιο ενός ευρύτερου προγράμματος καθορισμού του νομικού πλαισίου της οικογένειας στη Νάξο, τόσο κατά την τελευταία περίοδο του Δουκάτου, όσο και κατά τον πρώτο αιώνα της οθωμανικής κυριαρχίας, διαπιστώθηκε από τη μελέτη του νοταριακού υλικού ότι ο πυρήνας της ναξιακής οικογένειας περιβάλλεται από έναν κύκλο ατόμων με διαφοροποιούμενη –ανάλογα με την περίπτωση– σύνδεση με την οικογένεια αναφοράς. Τα άτομα αυτά, που ο ρόλος τους βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την κοινωνική υπόσταση και την οικονομική επιφάνεια της οικογένειας, προσδιορίζονται συνήθως με τους όρους «αναθρεπτά» και «ψυχοπαίδια», ενώ αρκετές είναι οι αναφορές και σε φυσικά τέκνα, που έχουν γεννηθεί εκτός γάμου των γονέων τους. Όλες αυτές οι περιπτώσεις, γνωστές και από άλλες περιοχές της λατινοκρατούμενης και βενετοκρατούμενης Ανατολής, φαίνεται στη Νάξο να παρουσιάζονται και μετά την ενσωμάτωση της περιοχής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, εξαιτίας των ιδιαίτερων ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών που επικρατούν στο νησί. Η ύπαρξη μιας ισχυρής γαιοκτη-

τικής τάξης, που συγκεντρώνει στα χέρια της σημαντικό μέρος του υπάρχοντος πλούτου, οι αλλεπάλληλες καταστροφές από επιδρομές ποικίλης προέλευσης εχθρών και άλλοι λόγοι αποτελούν κάποιους από τους παράγοντες που θα δημιουργήσουν παρόμοια φαινόμενα. Φυσικά, εκτός από την όποια κοινωνική διάσταση αυτών των φαινομένων, κύριο στόχο της μελέτης αποτελεί η διαπίστωση των νομικών επιπτώσεων που έχουν αυτές οι συμπεριφορές.

Χατζάκης, Ι., Νικόλαος Ακριβός (1621-1656) και Αντώνιος Θεολογίτης (1617-1628). Οι σωζόμενες πράξεις δύο νοταρίων της Νάξου του 17ου αιώνα, *Φλέα* 79-80, 2023, 11-117. Σχολιασμός και δημοσίευση των σωζόμενων πράξεων των νοταρίων της Νάξου Νικολάου Ακριβού και Αντωνίου Θεολογίτη, οι οποίοι δραστηριοποιούνται στο πρώτο μισό του 17ου αι. Από την αρχειακή έρευνα συνολικά εντοπίστηκαν 39 πράξεις του Ακριβού και 9 πράξεις του Θεολογίτη, υλικό που εντάσσεται σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίοδο, τόσο ιστορικά όσο και δικαϊκά, αφού χαρακτηρίζεται όχι μόνο από την ενσωμάτωση του νησιού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και από έντονες διεργασίες στον τομέα του δικαίου, ιδιαίτερα κάτω από τη διαπλαστική επίδραση των παραχωρούμενων στις Κυκλάδες σουλτανικών προνομίων.

Δημοσιεύσεις σε συλλογικούς τόμους

Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη, Α., Προσπάθειες ανίχνευσης της «προοδευτικής» συμπλήρωσης του δικαίου. Στοιχεία από τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις των βυζαντινών σχολιαστών, στο: Μ. Γιούνη – Α. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη (επιμ.), *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν*, Αθήνα 2023, 429-456. Εκκινώντας από χωρία της κωδικοποίησης των *Βασιλικών* και της *Ecloga librorum I-X Basilicorum*, η μελέτη αυτή επιχειρεί μια πρώτη διερεύνηση της ερμηνευτικής προσέγγισης με βάση την οποία οι σχολιαστές της μέσης βυζαντινής περιόδου επιχείρησαν τη συμπλήρωση των κενών του δικαίου. Οι νομικοί αυτοί υιοθετούν μια μεθοδολογία που επέβαλε την «προοδευτική» ή κλιμακωτή συμπλήρωση των νομοθετικών κενών. Προς την κατεύθυνση αυτή το άρθρο εξετάζει ζητήματα όπως ο εννοιολογικός προσδιορισμός της νομικής ατέλειας που εκλαμβάνεται ως πραγματικό κενό του δικαίου, τα όρια εφαρμογής της αρχής της αναλογίας ως μορφής του δικανικού συλλογισμού, τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη συμπληρωματική ή επικουρική εφαρμογή του εθίμου στη βυζαντινή δικαιοταξία, την

έννοια του εύλογου ή φυσικού ή ενδεχομένου λογισμού ως προϋπόθεση αναγωγής του εθίμου στην τιμητική θέση του νόμου.

Paparriga-Artemiadi, L., *De la Révolution à l'espérance de construire un État parfaitement indépendant: l'approche de Ioannis Genatas*, στο: I. Tzamtzis (επιμ.), *Le sabre et le droit. Un regard d'histoire du droit sur la Révolution grecque*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2023, 83-151. Κύρια αντικείμενα διερεύνησης της μελέτης αυτής είναι τα ακόλουθα: η αναδρομική ισχύς των νόμων που αφορούσαν την οργάνωση και τη διοίκηση της δικαιοσύνης, η ισχύς των προνομιακών διεθνών συνθηκών που είχαν συναμολογηθεί επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τις χριστιανικές χώρες της Δύσης έναντι του μέλλοντος να ιδρυθεί ελληνικό κράτος, η ειδική δωσιδικία Ευρωπαίων προξένων και διαιτητών σε υποθέσεις διεκδίκησης αποζημιώσεων για σύλληψη εμπορικών φορτίων επί ουδετέρων πλοίων, τέλος δε το ζήτημα της νομιμότητας των ελληνικών θαλασσιών αποκλεισμών και της δήμευσης λειών.

Αρναούτογλου, Η., *Επίσκεψις Πανδεκτών 47.22.4. Το ελληνικό απόσπασμα*, στο: Μ. Γιούνη – Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη (επιμ.), *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν*, Αθήνα 2023, 17-46. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται μια νέα ερμηνεία του αποσπάσματος του Ρωμαίου νομομαθούς Γαΐου από τον σχολιασμό του στη ρωμαϊκή Δωδεκάδελτο, όπως έχει αποτυπωθεί στον ιουστινιάνειο *Πανδέκτη*. Η μέχρι τώρα καθιερωμένη ερμηνεία του χωρίου θεώρουσε ότι αποδίδει ρύθμιση του Σόλωνα σχετική με το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Ωστόσο η εξέταση των πηγών δεν επιβεβαιώνει την κρατούσα θεώρηση, ανάγοντας εν τέλει τη διάταξη στον 1ο αι. π.Χ. Επιπλέον διαπιστώνεται ότι η διάταξη δεν αφορά το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, αλλά τον δεσμευτικό χαρακτήρα των συμφώνων μεταξύ περισσότερων των 2 προσώπων, προσδίδοντάς της κατεξοχήν ενοχικό χαρακτήρα.

Χατζάκης, Ι., *Θεραπεύοντας τη νομική απόρριψη με τον κοινωνικό ρεαλισμό. Παλλακίδες και φυσικά τέχνα στη Νάξο του 17ου αιώνα. Παρατηρήσεις με αφορμή ένα ανέκδοτο έγγραφο*, στο: Μ. Γιούνη – Λ. Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη (επιμ.), *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν*, Αθήνα 2023, 625-642. Από το αρχαικό υλικό της Νάξου του 17ου αι. διαπιστώθηκε ότι ο πυρήνας της ναξιακής οικογένειας περιβάλλεται από έναν κύκλο ατόμων με διαφοροποιούμενη σύνδεση με την οικογένεια αναφοράς. Πρόκειται για τα αναφερόμενα στις πηγές της περιόδου ως «αναθρεπτά» και

«ψυχοπαίδια», ενώ κυρίαρχη είναι επίσης η παρουσία των φυσικών τέκνων, αυτών δηλαδή που δεν προέρχονταν από νόμιμο γάμο των γονέων τους. Τα παιδιά αυτά μπορεί να μην απέκτησαν ποτέ νόμιμα δικαιώματα και οι μητέρες τους να τέθηκαν στο περιθώριο, τα ίδια όμως αποδεικνύεται ότι αντιμετωπίστηκαν χωρίς ιδιαίτερες προκαταλήψεις. Η έλλειψη κληρονομικών δικαιωμάτων καλύπτεται στις περισσότερες περιπτώσεις από άλλες περιουσιακές παροχές, υποκαθιστώντας τη νομική απόρριψη με μια ισχυρή δόση κοινωνικού ρεαλισμού.

Κόλλιας, Β.-Α., Κανόνες δικαίου σχετικοί με την απονομή της δικαιοσύνης σε διακρατικές συνθήκες της μέσης βυζαντινής περιόδου (11ος-12ος αι.), στο: Μ. Γιούνη – Α. Παπαρρήγγα-Αρτεμιάδη (επιμ.), *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν*, Αθήνα 2023, 245-264. Αξιοποιώντας ως πηγές ποικίλα χρυσόβουλλα της περιόδου μέχρι το 1204, νομοθετήματα, διακρατικές συνθήκες, ιστοριογραφικές και άλλες φιλολογικές πηγές, η μελέτη έχει ως κύριο αντικείμενο διερεύνησης τη συστηματική μελέτη των κανόνων δικαίου που περιέχονται σε (διακρατικές) συνθήκες μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και ιταλικών ναυτικών ηγεμονιών, και αφορούν τον τομέα οργάνωσης και απονομής της δικαιοσύνης. Επιχειρείται η αιτιολόγηση και η ανάδειξη της σημασίας αυτών των κανόνων δικαίου και του τρόπου με τον οποίο αυτοί εισάγονται στην έννομη τάξη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Δημοσιεύσεις σε πρακτικά συνεδρίων

Arnaoutoglou, I., A prolonged birth: the case of the unity of Greek law. A response to S. Todd, στο: Ph. Scheibelreiter (επιμ.), *Symposion 2022. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte* (Gmunden, 22-24.8.2022), *Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte*, Wien 2023, 285-292. Κύριο αντικείμενο διερεύνησης αποτελεί η αντίκρουση της θέσης που εξέφρασε ο Καθηγητής S. C. Todd ότι η χρήση του όρου αρχαίο ελληνικό δίκαιο έπεται του θεμελιώδους έργου του L. Mitteis το 1891. Αντιθέτως, υποστηρίζεται ότι ο εν λόγω όρος χρησιμοποιείται συμβατικά σε ευρεία κλίμακα στην ηπειρωτική Ευρώπη πολύ πριν από το 1891 και ήδη από τα τέλη του 18ου αι. Οι ιστορικοί και νομικοί του 19ου αι. είχαν πλήρη επίγνωση του περιγραφικού χαρακτήρα του όρου, ο οποίος αποδίδει τα δίκαια των ελληνικών πόλεων, και ιδιαιτέρως της Αθήνας.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Κατά το έτος 2023, το Κέντρο διοργάνωσε στην Ανατολική Αίθουσα του Μεγάρου της Ακαδημίας 4 διαθεματικά σεμινάρια ιστορίας δικαίου. Τα σεμινάρια αυτά συνδιοργανώνονται με τη Νομική Σχολή του ΕΚΠΑ, του ΑΠΘ και του ΔΠΘ, καθώς και με την Ελληνική Εταιρεία Ιστορίας Δικαίου, με ομιλητές ειδικούς επιστήμονες που προέρχονται από τον ακαδημαϊκό χώρο της ιστορίας του δικαίου και συγγενείς επιστημονικούς κλάδους.

Ειδικότερα, τον Μάρτιο του 2023 έλαβε χώρα το πρώτο από τα δύο αυτά σεμινάρια με θέμα: «Εις θάνατον. Δεσμώτες και βιαιοθάνατοι από το νεκροταφείο του Φαλήρου. Μια διεπιστημονική προσέγγιση». Ομιλήτριες ήταν η Καθηγήτρια του ΕΚΠΑ και ιστορικός του δικαίου Αθηνά Δημοπούλου και η αρχαιολόγος Στέλλα Χρυσουλάκη, οι οποίες αναφέρθηκαν στο αρχαιολογικό, ιστορικό και νομικό πλαίσιο ενός από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά ευρήματα των τελευταίων ετών στην Αθήνα. Πρόκειται για την ομαδική ταφή 79 δεσμωτών που ήρθε στο φως το 2015-2016, στο πλαίσιο της ανασκαφής του παράκτιου νεκροταφείου του Φαλήρου. Το εύρημα θέτει μια σειρά από ερωτήματα: Κατά πόσον οι νεκροί υπήρξαν θύματα δημόσιας εκτέλεσης, τι συνάγεται για τον τρόπο θανάτωσής τους και ποια είναι η ενδεχόμενη σύνδεση του ευρήματος με το Κυλώνειο Άγος; Επακολούθησε τον Μάιο του 2023 το δεύτερο σεμινάριο με τίτλο: «Η “κοινωνία” των επιστημών: ρητορική, φιλοσοφία και δίκαιο στο Βυζάντιο του 11ου-12ου αι.» Στο επίκεντρο του σεμιναρίου αυτού, που είχε ως ομιλήτριες τη Δάφνη Πέννα, Επίκουρη Καθηγήτρια Ιστορίας του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Groningen, και τη Μαρίνα Λουκάκη, Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας στο ΕΚΠΑ, τέθηκε το ζήτημα της θεσμικής επανεμφάνισης της διδασκαλίας του δικαίου στο πρόγραμμα της εγκυκλίου παιδείας των Βυζαντινών σε ισότιμη βάση με τις επιστήμες της φιλοσοφίας και της ρητορικής. Θεματική του τρίτου σεμιναρίου της ιστορίας του δικαίου, που διεξήχθη τον Οκτώβριο του 2023, ήταν η «Μίμησις Βυζαντίου». Ιστορία, ιδεολογία, τέχνη και δίκαιο στο νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας (11ος-12ος αι.). Το σεμινάριο αυτό έθεσε στο επίκεντρο τη συνύπαρξη στο νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων (βυζαντινής, λογγοβαρδικής, ισλαμικής). Οι ομιλητές Ιωάννης Χατζάκης, ερευνητής του Κέντρου, και η ιστορικός τέχνης-αρχαιολόγος Πηνελόπη Μουγκογιάννη, εξήγησαν τους λόγους για τους οποίους, μέσα στο ευρύτερο

αυτό πολιτισμικό πλαίσιο, η βυζαντινή κοσμοθεωρία και τέχνη επιλέχθηκαν συνειδητά από τους Νορμανδούς ηγεμόνες για τη νομιμοποίηση της εξουσίας τους και την τεκμηρίωση των βλέψεών τους προς τα ανατολικά. Το τέταρτο διαθεματικό σεμινάριο πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2023 με θέμα: «Κανόνες συμβίωσης και επίλυση διαφορών στην πρώιμη Κρήτη» και ομιλητές την Καθηγήτρια στο ΔΠΘ και ιστορικό του δικαίου Μαρία Γιούνη και τον Άγγελο Χανιώτη, Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας στο Institute for Advanced Study του Princeton. Εκκινώντας από το γεγονός ότι οι αρχαιότεροι σωζόμενοι γραπτοί νόμοι της Ευρώπης προέρχονται από την αρχαϊκή Κρήτη, οι εισηγήσεις των ομιλητών πραγματεύθηκαν αφ' ενός μεν τη νομοθετική παραγωγή των κρητικών πόλεων, όπου κεντρική θέση καταλαμβάνουν οι λεγόμενοι «Κώδικες της Γόρτυνας», αφ' ετέρου δε την ιστορία και την αρχαιολογία των πόλεων αυτών.

Όσον αφορά τις ανακοινώσεις σε συνέδρια κατόπιν προσκλήσεως από πανεπιστημιακούς και άλλους ακαδημαϊκούς φορείς:

Η Διευθύνουσα Λυδία Παπαρρήγα-Αρτέμιάδη μετείχε εντός του 2023 με ανακοινώσεις στα ακόλουθα συνέδρια:

20-22.9.2023. Αθήνα, ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο *La laideur: du corps physique au corps politique*, με θέμα: «Des humains à la forme animale et des “morts enflés comme des tambours”. Dimensions juridiques de la laideur extra naturam dans l'Antiquité et à Byzance».

27-30.9.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στη Δ' (ΙΑ') Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων, με θέμα: «Η συμβολή των “ελασσόνων” κριτών και των νομικών συμβούλων στην εμβάθυνση του έργου απονομής της κοσμικής δικαιοσύνης κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο».

3-4.11.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στην 23η Συνάντηση Ιστορίας Δικαίου στη μνήμη Κωνσταντίνου Γ. Πιτσάκη (Νομική Σχολή, ΔΠΘ), με θέμα: α) «Η μετατροπή των ιδιωτικών (μερικών) υποθέσεων σε κοινές υποθέσεις των νήσων του Αρχιπελάγους (με βάση ανέκδοτα έγγραφα της όψιμης οθωμανικής περιόδου)» και β) Παρουσίαση του τόμου *Κωνσταντίνω Γ. Πιτσάκη μνήμης χάριν*.

Ο ερευνητής Ηλίας Αρναούτογλου μετείχε με ανακοίνωση στο ακόλουθο συνέδριο:

3-4.11.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στην 23η Συνάντηση Ιστορίας Δικαίου στη μνήμη Κωνσταντίνου Γ. Πιτσάκη (Νομική Σχολή, ΔΠΘ), με

θέμα: «Παρατηρήσεις σε μια πρόσφατα δημοσιευμένη επιγραφή από την Ολυμπία του 5ου αι. π.Χ. [Chiron 51 (2021)]».

Ο ερευνητής Ιωάννης Χατζάκης μετείχε με ανακοίνωση στα ακόλουθα συνέδρια:

2-5.11.2023. Νάξος, ανακοίνωση στο Ζ' Πανελλήνιο Συνέδριο Η Νάξος διά μέσου των αιώνων, με θέμα: «Επιβιώσεις της ποινής της ρινο-τημής στο μεταβυζαντινό δίκαιο. Τρεις περιπτώσεις από τη Νάξο του 17ου αιώνα».

27-30.9.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στη Δ' (ΙΑ') Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων, με θέμα: «Δικαιικές ανταλλαγές στη βενετική Κρήτη (13ος-15ος αιώνας). Από τον θεσμό των βυζαντινών ταβουλλαρίων σε αυτόν των “νοταρίων in scriptura greca”».

Ο ερευνητής Βασίλειος-Αλέξανδρος Κόλλιας μετείχε με ανακοίνωση στα ακόλουθα συνέδρια:

Α) 27-30.9.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στη Δ' (ΙΑ') Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων, με θέμα: «Χρυσόβουλλα “ιατήρες” για τη θεραπεία νομικών ελαττωμάτων σε τίτλους ιδιοκτησίας εκκλησιαστικών καθιδρυμάτων τον 12ο αιώνα».

3-4.11.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στην 23η Συνάντηση Ιστορίας Δικαίου στη μνήμη Κωνσταντίνου Γ. Πιτσάκη (Νομική Σχολή, ΔΠΘ), με θέμα: «“Εκεῖνος μὲν γὰρ σχῆμα βασιλείας εἶχεν, ἡ δὲ τὴν βασιλείαν αὐτὴν· καὶ ἡ μὲν ἔθεσμοθέτει, δῖοικε τὸ πᾶν, ἐπρυτάνευεν”. Ἐνα “συνταγματικού” δικαίου χρυσόβουλλο του Αλεξίου Α' Κομνηνού για τη μητέρα του (Αύγουστος 1081)».

2.12.2023. Θεσσαλονίκη, ανακοίνωση στην επιστημονική ημερίδα της Αγιορειτικής Εστίας (Mount Athos Center), με θέμα: «Κατοχύρωση ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων αγιορειτικών μονών σε μετόχια εκτός του Αγίου Όρους μέχρι το 1204».

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Η συνεργασία του Κέντρου με άλλους φορείς συνίσταται σε διδακτικό έργο που παρέχεται στο πλαίσιο μεταπτυχιακών σεμιναρίων με θεματική την ιστορία του δικαίου και σε συμμετοχή των ερευνητών ως αξιολογητών ή ως μελών επιτροπών κρίσεως για προσλήψεις ή προαγωγικές κρίσεις μελών ΔΕΠ και ερευνητών.

Ειδικότερα κατά το έτος 2023, όσον αφορά το διδακτικό έργο, ο ερευνητής Ηλίας Αρναούτογλου παρουσίασε εισήγηση στο μεταπτυχιακό σεμινάριο Ιστορίας Δικαίου στη Νομική Σχολή ΕΚΠΑ με τίτλο: «Ψήγματα “καταλλαγής” στην κλασική Ηλεία» (27.11.2023), ο ερευνητής Ιωάννης Χατζάκης παρουσίασε εισήγηση στο μεταπτυχιακό σεμινάριο του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του ΑΠΘ με θέμα: «Έγκλημα και τιμωρία στον μεταβυζαντινό κόσμο. Τρεις υποθέσεις από τη Νάξο του 17ου αιώνα» (29.11.2023) και ο ερευνητής Βασίλειος-Αλέξανδρος Κόλλιας παρουσίασε εισήγηση στο μεταπτυχιακό σεμινάριο του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του ΑΠΘ με θέμα: «Ποιος μπορεί να αθετήσει έναν λόγο σφραγισμένο με χρυσάφι; Έκνομες ενέργειες και ποινές στα βυζαντινά χρυσόβουλλα (9ος-12ος αιώνας)» (18.10.2023).

Η Διευθύνουσα και ερευνητές του Κέντρου συμμετείχαν σε εισηγητικές επιτροπές και επιτροπές κρίσεως για πλήρωση ερευνητικών θέσεων.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Κατά τη διάρκεια του 2023 εισήχθησαν στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου 22 έντυπα (8 τόμοι επιστημονικών περιοδικών, 4 ανάτυπα άρθρων από τους ερευνητές του Κέντρου και άλλους πανεπιστημιακούς συνεργάτες, 5 συλλογικοί τόμοι μελετών και πρακτικά συνεδρίων, 4 εκδόσεις νομικών πηγών και 1 μελέτη).

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού λειτουργεί από το 1957. Αρχική αποστολή του ήταν η αναζήτηση και συγκέντρωση πηγών και βιβλιογραφίας που αφορούσαν τη νεώτερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία από το 1821 και εξής. Πραγματοποίησε μεγάλες εκδόσεις πηγών, ελληνικών και ξένων, και κατέστησε προσιτές στην έρευνα τις αρχειακές συλλογές που σταδιακά περιήλθαν στην κατοχή του.

Επιδίωξη του Κέντρου είναι η διερεύνηση δημόσιων πολιτικών και θεσμικών διευθετήσεων για την υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες, καθώς και η ανίχνευση της υποδοχής της επιστήμης εκ μέρους της κοινωνίας και

του κράτους: επίσης, η προώθηση διεθνών συνεργασιών μέσω συμμετοχής σε ερευνητικά προγράμματα.

Με δεδομένη την ανάπτυξη του έργου των κυρίως αρμοδίων αρχειακών υπηρεσιών και την αυξανόμενη ψηφιοποίηση αρχειακών πηγών, βιβλιοογραφίας και της ίδιας της αρχειακής έρευνας, το Κέντρο ήδη προχώρησε και αποβλέπει σε διεύρυνση της δραστηριότητάς του:

- διαφοροποιώντας την εκδοτική του προσπάθεια με την έκδοση όχι μόνο αρχειακών συλλογών αλλά και μονογραφιών,
- οργανώνοντας σεμινάρια, ημερίδες και συνέδρια και εξελισσόμενο κατά τον τρόπο αυτό σε βήμα ακαδημαϊκού διαλόγου.

Τα επιστημονικά πεδία του Κέντρου είναι η νεώτερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία (19ος-20ός αι.), η πολιτική ιστορία, η διπλωματική ιστορία, η κοινωνική ιστορία, η οικονομική ιστορία, η ιστορία των θεσμών του ελληνικού κράτους και η ιστορία των επιστημών.

Το Κέντρο στελεχώνουν οι ακόλουθοι ερευνητές:

Ριζάς Σωτήριος, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων.

Σπηλιωτοπούλου Μαρία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Κοντογιώργη Ελισάβετ, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Καρούζου Ευαγγελία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Μπρέγιαννη Αικατερίνη, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Αποστολόπουλος Δημήτριος, ερευνητής Β' βαθμίδας.

Καλπαδάκης Γεώργιος, ερευνητής Β' βαθμίδας.

Κορμά Ελένη, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας.

Κριτσώτακη Δέσπω, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας.

Μπαρλαγιάννης Αθανάσιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας.

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκριμένα ήδη/τρέχοντα

Διακρατικές νομισματικές και οικονομικές εναλλαγές στην πολιτική του Μεσοπολέμου: η ελληνική κρίση της δεκαετίας του 1930 σε ευρωπαϊκό πλαίσιο (υπεύθυνη Αικατερίνη Μπρέγιαννη, χρηματοδότηση του Ελληνικού Ιδρύματος Έρευνας και Καινοτομίας – ΕΛΙΔΕΚ).

Επανεκδόση ιστορικού αρχείου στρατηγού Ανδρέα Λόντου, εισαγωγή Γεώργιου Καλπαδάκη (χρηματοδότηση της οικογένειας Λόντου).

Ο Ξενοφών Ζολώτας και η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας (υπεύθυνος Σωτήριος Ριζάς, χρηματοδότηση της Τράπεζας της Ελλάδος).

Σύνταξη ιστορικού λευκώματος της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού [υπεύθυνος Σωτήριος Ριζάς, χρηματοδότηση της ΔΕΗ. Ερευνητική ομάδα: Αικατερίνη Μπρέγιαννη, Γεώργιος Καλπαδάκης, Ιωάννης Καψωμενάκης (ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης Φυσικής της Ατμοσφαιράς και Κλιματολογίας)].

Έκδοση Αρχείου στρατηγού Μπουρδάρα (επιμελήτρια Μαρία Σπηλιωτοπούλου, χρηματοδότηση Καλλιόπης Μπουρδάρα).

Δημιουργία βάσης δεδομένων γερμανικών αρχείων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και, στο πλαίσιο του ανωτέρω προγράμματος, σύνταξη μονογραφίας για τον ελληνογερμανικό πόλεμο, 6 Απριλίου-31 Μαΐου 1941 (υπεύθυνος Δημήτριος Αποστολόπουλος).

Ημερολόγια πολέμου: άμαχοι και μαχητές στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (υπεύθυνη Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

Χρονολόγιο γεγονότων Β' Παγκοσμίου Πολέμου με βάση το αρχείο της Βρετανικής Υπηρεσίας Ειδικών Επιχειρήσεων (υπεύθυνη Μαρία Σπηλιωτοπούλου).

Ο Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής και το Ανατολικό Ζήτημα 1876-1878. Ανέκδοτες διπλωματικές εκθέσεις (υπεύθυνος Γεώργιος Καλπαδάκης).

Έκδοση Β' τόμου Αρχείου Αλεξάνδρου Λυκούργου (υπεύθυνη Ελισάβετ Κοντογιώργη).

Ιστορία της ελληνικής γεωργίας (συλλογικό έργο, υπεύθυνη Ευαγγελία Καρούζου).

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Διοργανώθηκε η εξής ημερίδα:

25.1.2023. 100 Χρόνια από τη Μικρασιατική Καταστροφή και τη Συνθήκη της Λωζάννης, Ακαδημία Αθηνών.

Οι ερευνητές του Κέντρου Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Αικατερίνη Μπρέγιαννη, Ευαγγελία Καρούζου και Γεώργιος Καλπαδάκης έδωσαν διαλέξεις, συμμετείχαν σε παρουσιάσεις βιβλίων, σε ημερίδες με ευρύτερο κοινό και διαδικτυακές εκδηλώσεις με θέματα της ειδικότητάς τους.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Κατά τη διάρκεια του 2023 οι ερευνητές του Κέντρου δίδαξαν σε προγράμματα μεταπτυχιακών σπουδών: ο Σωτήριος Ριζάς στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου· ο Δημήτριος Αποστολόπουλος και η Δέσπω Κριτσωτάκη στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Όλοι οι ερευνητές του Κέντρου συμμετέχουν σε τριμελείς συμβουλευτικές επιτροπές και επταμελείς εξεταστικές επιτροπές διδακτορικών διατριβών.

Ο Σωτήριος Ριζάς, σε συνεργασία με τους Γ. Βούλγαρη και Β. Παναγιωτόπουλο, επιμελείται τη σειρά «Βήμα στην Ιστορία», την οποία εκδίδει η εφημ. *Το Βήμα*.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής και Λατινικής Γραμματείας ιδρύθηκε το 1955 και άρχισε να λειτουργεί το 1958. Στο Κέντρο πραγματοποιείται επιστημονική έρευνα με στόχο την προετοιμασία κριτικών ή σχολιασμένων εκδόσεων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων (είτε αυτοτελώς είτε στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων), αλλά και την εκπόνηση μελετών που συνιστούν συμβολή στην έρευνα της ελληνικής και της λατινικής γραμματείας. Διενεργούνται επίσης διεθνή συνέδρια και ετήσια ερευνητικά σεμινάρια που απευθύνονται στο επιστημονικό, αλλά και στο ευρύτερο μορφωμένο κοινό. Τα πρακτικά αυτών των ανακοινώσεων δημοσιεύονται σε αυτοτελείς τόμους.

Στο Κέντρο εργάζονται οι κάτωθι ερευνητές:

Στεφανής Αθανάσιος, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων (αρχαία ελληνική τραγωδία, κοινωνική και πολιτική σκέψη στην αρχαία Ελλάδα, θρησκεία και μυθολογία των αρχαίων Ελλήνων).

Ροζοκόκη Αλεξάνδρα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας [αρχαία ελληνική ποίηση (επική, λυρική, δραματική και ελληνιστική)].

Τελέλης Ιωάννης, ερευνητής Β' βαθμίδας [βυζαντινή φιλολογία και ιστορία (πρόσληψη της αριστοτελικής φυσικής φιλοσοφίας κατά την παλαιολόγεια αναγέννηση, κριτική έκδοση βυζαντινών φιλοσοφικών κειμένων και περιβαλλοντική ιστορία και βυζαντινές σπουδές)].

Παπαδόδημα Ευσταθία, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (αρχαίο δράμα, ηθικές αξίες και ιστορία των ιδεών και των θεσμών).

Κανέλλου Μαρία, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας (αρχαίο ελληνικό επίγραμμα).

Μανουσάκης Νικόλαος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (αρχαίο ελληνικό δράμα και μέθοδοι επεξεργασίας φυσικής γλώσσας).

Κονάρης Μιχαήλ, ερευνητής Γ' βαθμίδας [ιστορία της αρχαιογνωσίας (μελέτη της ιστοριογραφίας για την αρχαία ελληνική θρησκεία και ιστορία των συγκρίσεων της αρχαίας Ελλάδας με τον κινεζικό πολιτισμό)].

Ρούμπου Αγγελική-Νεκταρία, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας (φλαβιανό έπος).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκριμένα ήδη/τρέχοντα

Βιβλιογραφική εκπροσώπηση της ακαδημαϊκής παραγωγής στην Ελλάδα για την Année Philologique (επιστημονικός υπεύθυνος Αθανάσιος Στεφανής). Η διαχείριση του προγράμματος γίνεται από τον ΕΛΚΕ της Ακαδημίας Αθηνών.

Το Κέντρο αποτελεί φορέα υποδοχής του ερευνητικού έργου που εκπονεί η Καθηγήτρια του ΑΠΘ Στέφανη Ρούσου με χρηματοδότηση του ΕΛΙΔΕΚ και τίτλο: *Theognostus Canones: a bridge between the ancient and Byzantine worlds*, με διαχείριση του έργου από τον ΕΛΚΕ της Ακαδημίας Αθηνών.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Εκδόσεις του Κέντρου

Μαυρουδής, Α., *Περί της Αρχιεπισκοπής Πωγωνιανής απ' αρχής έως τη διάλυσή της (1863). Συμβολή στη μελέτη των εκκλησιαστικών επαρχιών του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Σειρά «Πονήματα. Συμβολές στην έρευνα της ελληνικής και λατινικής γραμματείας», 10, Αθήνα 2023.

Έτος ήλθε περιπλομένων ενιαυτών εκατοστόν..., στο: Μαυρουδής, Α. (επιμ.), *Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή-Ακαδημαϊκό Ν. Χ. Κονομή*, Αθήναι 2023.

Εκδόσεις Ερευνητών

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Manousakis, N., Authorship analysis and the ending of *Seven Against Thebes*: Aeschylus' *Antigone* or updating adaptation?, *Classical World* 116, 2023, 247-274.

Δημοσιεύσεις σε ηλεκτρονικές ακαδημαϊκές βάσεις δεδομένων

Manousakis, N., [Aeschylus], *Prometheus Bound*, Oxford Bibliographies, November 2023.

Δημοσιεύσεις σε συλλογικούς τόμους

Rozokoki, A., The tree similes in the *Iliad* for warriors who fall dead or badly wounded, στο: Μαυρουδής, Α. (επιμ.), *Έτος ήλθε περιπλομένων ενιαυτών εκατοστόν... Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή-Ακαδημαϊκό Ν. Χ. Κονομή*, Αθήναι 2023, 61-78.

Στεφανής, Α., Τελετές ενηλικίωσης κοριτσιών στην αρχαία Ελλάδα, στο: Μαυρουδής, Α. (επιμ.), *Έτος ήλθε περιπλομένων ενιαυτών εκατοστόν... Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή-Ακαδημαϊκό Ν. Χ. Κονομή*, Αθήναι 2023, 185-204.

Kanellou, M., Macedonius Consul AP 5.240: Bees, farming, and gold, στο: Μαυρουδής, Α. (επιμ.), *Έτος ήλθε περιπλομένων ενιαυτών εκατοστόν... Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή-Ακαδημαϊκό Ν. Χ. Κονομή*, Αθήναι 2023, 337-343.

Roumpou, A.-N., Between life and death: Hannibal at the centre of the margins in Silius' *Punica* 17, στο: Κ. Arampapaspis κ.ά. (επιμ.), *Dynamics of marginality: liminal characters and marginal groups in Neronian and Flavian literature*, Berlin-Boston 2023, 137-151.

Roumpou, A.-N. (επιμ.), *Ritual and the poetics of closure in Flavian literature*, Trends in Classics, Supplementary volume 147, Berlin 2023.

Konaris, M., Transitions, reversals, inconsistencies. H. S. Versnel on myth and ritual, στο: Κ. Beerden – F. G. Naerebout (επιμ.), *Coping with Versnel: a roundtable on religion and magic*, 2023, 145-158.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Διοργάνωση του πρώτου ετήσιου ερευνητικού σεμιναρίου του Κέντρου 2022-2023 με τίτλο: «Κύκλος ομιλιών για την αρχαία ελληνική μυθολογία» (επιστημονικός υπεύθυνος Μιχαήλ Κονάρης). Κατά το έτος 2023 πραγματοποιήθηκαν όλες οι προγραμματισμένες ομιλίες από τους Joshua Billings (Princeton), Robert Fowler (Bristol), Scott Scullion (Oxford), Fiona Macintosh (Oxford), Vinciane Pirenne-Delforge (Collège de France), Claude Calame (EHESS/AnHiMA, Paris), Glenn Most (Berlin/Chicago), Jan Bremmer (Groningen) και Jingling Chen (Illinois), οι περισσότερες εκ των οποίων έγιναν με διαδικτυακή παρουσίαση.

Συμμετοχή του Κέντρου στην οργανωτική υποστήριξη του διεθνούς συνεδρίου που έγινε στην Ακαδημία Αθηνών με θέμα: «Brightening the Dark Ages. Archaic Greek culture and its past», 27-30.9.2023 (υπεύθυνοι Καθηγητές Anna Novokhatko και Massimiliano Ornaghi).

Ο ερευνητής Νικόλαος Μανουσάκης μετείχε με ανακοινώσεις στα εξής διεθνή συνέδρια:

14-15.6.2023. Bristol, ανακοίνωση στο συνέδριο Alpha, aleph and AI: languages of the Ancient Mediterranean and Near East του Πανεπιστημίου του Bristol, με θέμα: «Applying (automated) Authorship Attribution to Greek drama: an expanding variety of case studies».

6-7.7.2023. Reading, ανακοίνωση στο συνέδριο Tragedy Queered, με θέμα: «How to stage Aeschylean homoeroticism: reconstructing love in the Achilles Trilogy».

Ο ερευνητής Μιχαήλ Κονάρης μετείχε με ανακοίνωση στην εξής διεθνή ημερίδα:

11.10.2023. Παρίσι, ανακοίνωση στην ημερίδα Revisiter les monothéismes (συνδιοργάνωση της École Pratique des Hautes Études και του Laboratoire d'Études sur les Monothéismes του CNRS), με θέμα: «Monotheism, henotheism, polytheism. 19th-century debates over the original nature of Greek religion».

Η ερευνήτρια Αγγελική-Νεκταρία Ρούμπου συμμετείχε στα εξής διεθνή συνέδρια:

The damned despot: Rethinking Domitian and the Flavian world, Ρώμη, 18-21.1.2023.

Sicily in the Flavian world, 3-6.10.2023.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Από το έτος 2019 το Κέντρο συνεργάζεται με τη Société Internationale de la Bibliographie Classique (SIBC), που εδρεύει στο Παρίσι και είναι μέλος της Fédération Internationale des associations d'études classiques (FIEC). Αποτελεί πλέον το έβδομο Γραφείο Σύνταξης παγκοσμίως για το βιβλιογραφικό περιδικό *L'Année Philologique*, συγκεντρώνοντας τη βιβλιογραφία των αρχαιογνωστικών μελετών που δημοσιεύεται στην Ελλάδα και την Κύπρο (το Κέντρο συμμετείχε στην έκδοση των τεσσάρων τελευταίων τόμων: 2018, 2019, 2020 και 2021).

Από το 2020 το Κέντρο συνεργάζεται με τον εκδοτικό οίκο Walter de Gruyter για τη σειρά «Athenian Dialogues» (έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα 3 τόμοι).

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Η Βιβλιοθήκη του Κέντρου περιλαμβάνει 27.000 περ. τόμους επιστημονικών βιβλίων και περιοδικών, καθώς και πλούσιο κατάλογο μικροταινιών χειρογράφων αρχαίων ελληνικών και λατινικών έργων. Τα τελευταία χρόνια η Βιβλιοθήκη συνεχίζει να εμπλουτίζεται κυρίως από δωρεές.

Διακρίσεις του Κέντρου

Εξάιρεται από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα η εργασία που επιτελείται μέσω του ερευνητικού προγράμματος του Κέντρου με τίτλο: Βιβλιογραφική εκπροσώπηση της ακαδημαϊκής παραγωγής στην Ελλάδα για την *Année Philologique*, και τη μεγάλη συμβολή του στον εμπλουτισμό του βιβλιογραφικού περιοδικού *L'Année Philologique* με την καταλογογράφηση των δημοσιεύσεων που γίνονται στην Ελλάδα και στην Κύπρο.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας αποτελεί το μοναδικό δημόσιο Ερευνητικό Κέντρο που μελετά την ιστορία, την πρόσληψη και τις μεταπλάσεις του ελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού από τις απαρχές του έως σήμερα. Άρχισε να λειτουργεί την άνοιξη του 1970. Το 1979 η Ελληνική Κυβέρνηση αποφάσισε τη διάθεση του κληροδοτήματος της Έλλης Λαμπρίδη στην Ακαδημία Αθηνών, μέσω του οποίου περιήλθε στη δικαιοδοσία του Κέντρου η Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη «Έλλη Λαμπρίδη».

Το Κέντρο στελεχώνουν οι ακόλουθοι ερευνητές:

Καπάνταξ Δούκας, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων (αρχαία φιλοσοφία, λογική, φιλοσοφία των μαθηματικών, θεωρία υπολογισμού).

Χρηστιάς Διονύσιος, ερευνητής Β' βαθμίδας (νεοελληνική φιλοσοφία και κλασική φιλοσοφία της γλώσσας).

Δελλή Ευδοξία, ερευνήτρια Β' βαθμίδας (βυζαντινή φιλοσοφία).

Γκατζάρας Αθανάσιος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (φιλοσοφία του Πλάτωνος).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Αριστοτέλους Αναλυτικά Πρότερα, μετάφραση και φιλοσοφικός σχολιασμός (υπεύθυνος Δούκας Καπάνταξ).

Κλεάνθους Αποσπάσματα, μετάφραση και φιλοσοφικός σχολιασμός (υπεύθυνη Μαρία Πρωτοπαπά-Μαρνέλη).

Learn Aristotelian Logic (υπεύθυνος Αθανάσιος Γκατζάρας, εξωτερική χρηματοδότηση 10.000 ευρώ).

Pythagoras Byzantinus (υπεύθυνη Ευδοξία Δελλή).

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Μόνιμες εκδόσεις

Ημίτομος II της Επετηρίδας Φιλοσοφία, 2022 (άνοιξη 2023).

Εκδόσεις των ερευνητών

Μονογραφίες

Christias, D., *Normativity, lifeworld and science in Sellars' Synoptic Vision*, London 2023.

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Gkatzaras, A., Plato's *Republic* 515a5: prisoners «like us», *Méthexis* 35, 1, 2023, 156-166.

Kapantais, D., Complete vs incomplete *είναι* in the *Sophist*, *Rhizomata* 11, 2, 2023, 250-274.

Χρηστιάς, Δ., Ριζικό φανταστικό, ορθολογικότητα και αυτονομία στο έργο του Καστοριάδη: μια κριτική προσέγγιση, *Φιλοσοφία* 51 II, 2022, 258-303.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Στη Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη «Ελλη Λαμπρίδη» οργανώθηκε μηνιαίο σεμινάριο διδασκόντων ως εξής:

11.1.2023. Κλείτος Ιωαννίδης, Καθηγητής Φιλοσοφίας και Αισθητικής: «Μύθος και ποίηση».

22.2.2023. Γεώργιος Ηλιόπουλος, Διδάσκων του Τμήματος Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ: «Διάλεκτικές προκλήσεις στον πλατωνικό Σοφιστή».

3.5.2023. John Dudley, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Λουβαιν (UC Louvain): «Chance in the *Metaphysics*, *Physics* and *Ethics* of Aristotle».

31.5.2023. Ben Morison, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Princeton: «Euclid's *Elements* as an Aristotelian science».

25.10.2023. Δούκας Καπάνταης, Διευθυντής Ερευνών, Διευθύνων: «*Prior Analytics* 1.23; an elimination theorem to avail the scientist and the dialectician alike».

15.11.2023. Michel Crubellier, Ομότιμος Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Lille: «How is it possible to claim that every συλλογισμός is a syllogism?»

6.12.2023. Marko Malink, Καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης: «Aristotle on *reductio ad impossibile*: from dialectic to syllogistic logic».

Εξάλλου, σε συνεργασία με τη Βρετανική Σχολή Αθηνών, το Κέντρο διοργάνωσε διήμερο σεμινάριο φιλοσοφίας (29-30.3.2023), με ομιλητή τον Malcolm Schofield, Ομότιμο Καθηγητή Αρχαίας Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge.

29.3.2023. Διάλεξη με θέμα: «Aristotle on what makes a community a proper community: the ideal and the practicable 1. Aristotle's idea of a *politeia* (*Pol.* 3.6)».

30.3.2023. Διάλεξη με θέμα: «Aristotle on what makes a community a proper community: the ideal and the practicable 2. The best *politeia* for most cities and most people (*Pol.* 4.11)».

Το Κέντρο, σε συνεργασία με το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών, διοργάνωσε επιστημονική συνάντηση με θέμα: «Γραπτά, μεταξύ μύθου και ιστορίας» στις 26.4.2023 στον Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός». Η ερευνήτρια του Κέντρου Ευδοξία Δελλή έδωσε διάλεξη με θέμα: «Το έργο και η συμβολή της Silvia Ronchey στις βυζαντινές σπουδές».

Επίσης, στο πλαίσιο του προγράμματος PITHAGORAS BIZANTINUS. Πυθαγόρας και πυθαγορισμός στη βυζαντινή σκέψη και παιδεία, διοργανώθηκαν στη Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη «Έλλη Λαμπρίδη» σεμινάρια που συντόνισαν οι Ευδοξία Δελλή (Κέντρο Φιλοσοφίας), Κωνσταντίνος Μακρής (CNRS – PSL Université – Laboratoire d'études sur les monothéismes/LEM) και Dominic O' Meara (Université de Fribourg) και διακεκριμένους ομιλητές, ως εξής:

13.2.2023. 1. Carole Hofstetter (Laboratoire Saprat – École Pratique des Hautes Études – PSL Université): «Quelques aspects de la réception de *l'Introduction arithmétique* de Nicomaque à Byzance».

2. Κωνσταντίνος Μακρής (CNRS – PSL Université – LEM): «*Pythagorica* à Byzance au IXe siècle: les notes de lecture du patriarche Photius conservées dans sa *Myriobiblos*».

24.4.2023. 1. Katarzyna Prochenko (University of Zurich): «The Byzantine reception of two “Pythagorean” collections of sayings: from the established pagan wisdom to the ipsissima verba of christian martyrs and saints».

2. Σοφία Ζουμπουλάκη (École Française d'Athènes): «Pythagore au monastère: ses représentations dans la peinture murale byzantine et post-byzantine».

22.6.2023. 1. Σοφία Ξενοφώντος (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης): «Pythagoras as moral authority in Theodore Metochites».

2. Joel Kalvesmaki (Catholic University of America): «Challenges in classifying Byzantine number symbolism».

9.10.2023. 1. Marco Carrozza (Universidad Complutense de Madrid): «The reception of Neo-Pythagorean theories in Michael Choniates' *Theano*».

2. Παντελής Γκολίτσης (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης): «The reception of Pythagoras among intellectuals of the Palaiologan era».

18.12.2023. 1. Francesco Monticini (Università di Roma Tre): «Synésios, Pythagore et le mythe de l'«Hellénisme» à Byzance à l'époque des Paléologues».

2. Tiziano Dorandi (CNRS – Centre Jean Pépin): «Vers une nouvelle édition de l'Anthologie de Jean de Stobi. Quelques considérations et résultats».

Εξάλλου, στη Φιλοσοφική Βιβλιοθήκη «Έλλη Λαμπρίδη» διοργανώθηκε workshop στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, ως εξής:

27.4.2023. 1. Χρήστος Παναγίδης, Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας: «Della Rocca's critique of Aristotle's form and substance and the arguments in *Metaphysics Z 17*».

2. Αθανάσιος Γιατζάρας, εντεταλμένος ερευνητής στο Κέντρο: «Sight-lover's ontology in *Rep.* 5: between being and not-being».

3. Ορέστης Καρασμάνης, Διδάκτωρ Αρχαίας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Πατρών: «A note on Aristotle's *Metaphysics M 2*, 1076b3-11».

25.9.2023. 1. Χρήστος Παναγίδης: «Diachronic composition in Aristotelian hylomorphism: balancing between annihilationism and alterationism».

2. Αθανάσιος Γιατζάρας: «Plato's *Meno* 87b2- 100c2».

Ο Διευθύνων Δούκας Καπάνταης μετείχε με ανακοινώσεις στα ακόλουθα συνέδρια:

26-27.1.2023. Βιέννη, ανακοίνωση στο Συνέδριο του Πανεπιστημίου της Βιέννης Being before Aristotle, με θέμα: «Existential vs. copulative uses of the verb εἶναι in the *Sophist*: a false dilemma».

30.3-2.4.2023. Δελφοί, ανακοίνωση στο 28ο Συνέδριο της European Society for Ancient Philosophy, με θέμα: «Aristotle, *De Memoria* 2».

9-11.6.2023. Άγιος Γεώργιος, Πήλιο, ανακοίνωση στη 18η Συνάντηση Μελετητών Αρχαίας Φιλοσοφίας: Αριστοτέλους *Μετά τα Φυσικά Γ'*, Κεφ. 1-3, με θέμα: «Αριστοτέλης, *Μ.τ.Φ.* Γ.3, Γ 2, 1004a25 - 1004b26: μετάφραση και φιλοσοφικός σχολιασμός».

3-5.7.2023. Ακαδημία Αθηνών, ανακοίνωση στο The Aristotle-Confucius Symposium on Ethics for the 21st Century, που διοργανώθηκε από την Ακαδημία Αθηνών, το United Nations Sustainable Development Solutions Network (SDSN), το Interdisciplinary Centre for Aristotle Studies of the Aristotle University of Thessaloniki και το Confucius Institute, με θέμα: «The law of excluded middle and free will».

Η ερευνήτρια Ευδοξία Δελλή μετείχε στο ακόλουθο συνέδριο:

11-15.1.2023. Βόλος, ανακοίνωση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο της IOTA (International Orthodox Theological Association), Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών Βόλου, με θέμα: «Mission and the Orthodox Church. Perspectives and challenges in contemporary orthodox theology, emerging from the science-theology dialogue».

Επίσης, συμμετείχε στο ακόλουθο συνέδριο:

16-17.1.2023. 1. «Philosophy & Theology Group. Research outcomes and remarks».

2. «Psychology/Psychoanalysis & Theology Group. Project's SOW II research results», Καταληκτικό Συνέδριο του διεθνούς ερευνητικού έργου *Science & Orthodoxy around the World-SOW II* (Templeton World Charity Foundation), Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Τέλος, μετείχε στο διαδικτυακό workshop του ερευνητικού έργου Πανδέκτης Βυζαντινής Φιλοσοφίας SBPh (ΕΚΠΑ/ΕΛΙΔΕΚ), με θέμα: «Psychology, ethics and politics», 20-21.1.2023 (επιστημονική υπεύθυνη Κατερίνα Ιεροδιακόνου).

28-29.11.2023. «Hypatie: symbole de sagesse et explorations philosophiques et mathématiques à travers les siècles». Διεθνές Συνέδριο Ipszia – Hypatie- Hypatia. Convegno scientifico transdisciplinare sulla figura di Ipszia, filosofa, astronoma e matematica di Alessandria. Ρώμη, Accademia dei Lincei.

Η ομότιμη ερευνήτρια Μαρία Πρωτοπαπά μετείχε στα ακόλουθα συνέδρια:

3-5.5.2023. «Olive tree and fruit in ancient philosophical texts». 1ο Διεθνές Γαστρονομικό και Πολιτιστικό Συμπόσιο του Πανεπιστημίου ΥALE. Πολιτιστικό και Συνεδριακό Κέντρο Ηρακλείου Κρήτης.

9-11.6.2023. Άγιος Γεώργιος, Πήλιο, ανακοίνωση στη 18η Συνάντηση Μελετητών Αρχαίας Φιλοσοφίας: Αριστοτέλους Μετά τα Φυσικά Γ΄,

Κεφ. 1-3, με θέμα: «Αριστοτέλης, Μ.τ.Φ. Γ.3, 1005a19-1005b11: μετάφραση και φιλοσοφικός σχολιασμός».

7-11.7.2023. Μονοδένδρι, ανακοίνωση στο Θερινό Σχολείο Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με θέμα: «Η φύση ως τέχνη κατά τους Στωικούς της Αρχαίας Στοάς».

24-25.11.2023. Αθήνα, Νομική Σχολή, ανακοίνωση στο 14ο Συνέδριο «Άρτου Ζωής»: Το Πρόβλημα του Κακού, με θέμα: «Οι Στωικοί για το καλό, το κακό και τα αδιάφορα».

Ο ερευνητής Αθανάσιος Γκατζάρας μετείχε με ανακοίνωση στα ακόλουθα συνέδρια:

9-11.6.2023. Άγιος Γεώργιος, Πήλιο, ανακοίνωση στη 18η Συνάντηση Μελετητών Αρχαίας Φιλοσοφίας: Αριστοτέλους Μετά τα Φυσικά Γ', Κεφ. 1-3, με θέμα: «Αριστοτέλης, Μ.τ.Φ. Γ.3, 1005b11-34: μετάφραση και φιλοσοφικός σχολιασμός».

3-5.7.2023. Ακαδημία Αθηνών, ανακοίνωση στο The Aristotle-Confucius Symposium on Ethics for the 21st Century, που διοργανώθηκε από την Ακαδημία Αθηνών, το United Nations Sustainable Development Solutions Network (SDSN), το Interdisciplinary Centre for Aristotle Studies of the Aristotle University of Thessaloniki και το Confucius Institute, με θέμα: «The three types of dialogue: a lesson from Plato».

Ο ερευνητής Διονύσης Χρηστιάς μετείχε με ανακοίνωση στο ακόλουθο συνέδριο:

25-27.11.2023. Αθήνα, Τμήμα Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ, ανακοίνωση στο Πανελλήνιο Συνέδριο: Η Φαινομενολογική Έρευνα στην Ελλάδα σήμερα, με θέμα: «Φαινομενολογία και επιστημονικός ρεαλισμός».

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

CNRS – Laboratoire d'études sur les monothéismes – UMR 8584. Στο πλαίσιο του προγράμματος Pythagoras Byzantinus.

Πανεπιστήμιο Yale. Στο πλαίσιο του προγράμματος Learn Aristotelian Logic.

Τμήμα ΙΦΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Συνδιοργάνωση του Colloquium for Ancient Philosophy. Διαλέξεις, μία φορά τον μήνα, στους χώρους της Βιβλιοθήκης «Έλλη Λαμπρίδη».

Τμήμα ΙΦΕ του ΕΚΠΑ, Σχολή ΣΕΜΦΕ του ΕΜΠ. Συνιδρυτές του αγγλόφωνου μεταπτυχιακού προγράμματος Logic.

ATHENA Research Center, Athens University of Economics and Business. Στο πλαίσιο του προγράμματος Learn Aristotelian Logic.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Βιβλιοθήκη του Κέντρου (Αναγνωστοπούλου 14): Περί τους 10.000 τίτλους βιβλίων, περιοδικών και ανατύπων φιλοσοφικού και γενικότερου αρχαιογνωστικού περιεχομένου.

Βιβλιοθήκη «Έλλη Λαμπρίδη»: Περί τους 4.000 τίτλους βιβλίων, περιοδικών και ανατύπων φιλοσοφικού και γενικότερου αρχαιογνωστικού περιεχομένου.

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική άσκηση

1 αποσπασμένος δρ. Θεολογίας.

1 αποσπασμένη δρ. Φιλοσοφίας.

1 τελειόφοιτη φοιτήτρια του ΕΚΠΑ, Τμήμα ΦΠΨ, Τομέας Φιλοσοφίας.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ ΚΑΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

Το Κέντρον Ερεύνης Επιστημονικών Όρων και Νεολογισμών ιδρύθηκε το 1966 και λειτουργεί από το 1973 έως σήμερα. Το 2003 απέκτησε τη σημερινή ονομασία του.

Αντικείμενα έρευνας του Κέντρου είναι η μελέτη του φαινομένου της νεολογίας, και ειδικότερα η συλλογή, τεκμηρίωση, μελέτη και ο γλωσσικός έλεγχος των νέων λέξεων της Νεοελληνικής Κοινής· η καταγραφή ξένων όρων που εισέρχονται στην ελληνική γλώσσα (ξενόγλωσσοι νεολογισμοί) και η αντικατάστασή τους με ισοδύναμους ελληνικούς, όπου κρίνεται απαραίτητο· η διατύπωση στην ελληνική γλώσσα της ορολογίας των νέων επι-

στημονικών κλάδων, και η γενικότερη μέριμνα για την καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας.

Στο πλαίσιο των πιο πάνω ερευνητικών αντικειμένων στο Κέντρο έχει οργανωθεί ψηφιακό περιβάλλον έρευνας (πρόγραμμα Νεοδημία) και έχει δημιουργηθεί Ηλεκτρονικό Σώμα Εποπτείας Νεολογισμών, με καθημερινή συλλογή (crawling) από τον ελληνικό διαδικτυακό Τύπο, και Βάση Δεδομένων Νεολογισμών και Ορολογίας, με πλήθος οργανωμένης πληροφορίας και τεκμηρίωσης. Ως αποτέλεσμα της παραπάνω ερευνητικής δομής την τελευταία δεκαετία έχουν εκδοθεί 5 τόμοι του Δελτίου Επιστημονικής Ορολογίας και Νεολογισμών (τόμοι 11, 12, 13, 14, 15) με επιστημονική επιμέλεια της Διευθύνουσας Αναστασίας Χριστοφίδου. Σε στάδιο ολοκλήρωσης βρίσκεται και ο διπλός τόμος του Δελτίου 16-17, με περ. 1.500 νεολογισμούς (νέες καταγραφές 2014-2021).

Στο Κέντρο υπηρετούν οι εξής ερευνήτριες:

Χριστοφίδου Αναστασία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας, Διευθύνουσα (γλωσσολογία: μορφολογία, κειμενογλωσσολογία).

Φούφη Βασιλική, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας (μορφολογία, υπολογιστική γλωσσολογία).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Από τον Φεβρουάριο 2022 έχει ξεκινήσει νέο ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο: Αναβάθμιση του Ηλεκτρονικού Περιβάλλοντος Νεοδημία – Φάση Β (επιστημονική υπεύθυνη Αναστασία Χριστοφίδου, συνεργάτιδα Βασιλική Φούφη, Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων) για συνέχιση της αναβάθμισης του ηλεκτρονικού περιβάλλοντος του Κέντρου (Νεοδημία), με ενσωμάτωση προηγμένων υπολογιστικών τεχνικών στην ημιαυτόματη συλλογή/καταγραφή δεδομένων από μεγάλες συλλογές κειμένων. Κύρια στόχευση της Φάσης Β αποτελεί η θεματική κατηγοριοποίηση των κειμένων εντοπισμού νεολογισμών βάσει τεχνητής νοημοσύνης (μηχανική μάθηση), σε συνεργασία με τον Καθηγητή Πληροφορικής Ηρακλή Βαρλάμη (Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο). Για τον σκοπό αυτόν επελέγη κατόπιν προκήρυξης ειδικός πληροφορικής. Το πρόγραμμα βρίσκεται στο τέλος του και έχει αποδώσει σημαντικά αποτελέσματα με μεγάλο ποσοστό επιτυχίας, τα οποία παρουσιάστηκαν στο Διεθνές Συνέδριο ICGL 16, 14-17.12.2023.

ΕΛΙΔΕΚ: σε συνεργασία με το ΠαΠελ και τον ΕΚΕΦΕ Δημόκριτο υποβλήθηκε και εγκρίθηκε το πρόγραμμα ορολογίας παραστατικών τεχνών Θυμέλη: ένα δυναμικό πολυμεσικό λεξικό ανοικτής πρόσβασης για τις παραστατικές τέχνες/Thymele: an open-access Dynamic Multimedia Dictionary of the Performing Arts.

Υποβληθέντα/υπό κρίσιν

Έχει υποβληθεί εκ νέου αίτημα στην Επιτροπή Ερευνών της Ακαδημίας για συνέχιση του προγράμματος Αναβάθμιση του Ηλεκτρονικού Περιβάλλοντος Νεοδημία – Φάση Γ.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Εκδόσεις των ερευνητριών

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Dressler, W. U. – Christofidou, A. – Gagarina, N. – Korecky-Kröll, K. – Kilani-Schoch, M., Blind Alley Developments (BADs): in defence of our approach, στο: *Italian Journal of Linguistics* 35, 2, 2023, 231-238.

Christofidou, A., Neology. Λήμμα (2.000 λέξεις) για τη διεθνή *Encyclopedia of Greek Language and Linguistics*, New York.

Mottin, L. – Foufi, V. κ.ά., Multilingual RECISt classification of radiology reports using supervised learning, *Frontiers in Digital Health* 5: 1195017, 2023.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

16th International Conference on Greek Linguistics, Θεσσαλονίκη 14-17.12.2023.

7th International Symposium on Figurative Thought and Language (FTL7), Department of Modern Languages, University of Genoa, Ιταλία, 20-22.9.2023.

International Conference Translanguaging in the Age of (Im)mobility, Dalarna University, Σουηδία, 12-14.6.2023.

5ο Διεθνές Συνέδριο Γραμματισμός και Σύγχρονη Κοινωνία: Δημιουργικότητα, Ισότητα, Κοινωνική Δράση, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία, 4-6.12.2023.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Συνεργασία του Κέντρου με την Austrian Academy of Sciences & University of Vienna (*Oesterreichische Akademie der Wissenschaften*). Μακροχρόνια συνεργασία, με πολυάριθμες δημοσιεύσεις, από το 1994 στο Διεθνές Ερευνητικό Πρόγραμμα Προ- και Πρωτομορφολογίας στην Κατάκτηση Λόγου (υπεύθυνος Ακαδημαϊκός W.U. Dressler): Τομέας Μορφολογίας και Κατάκτησης Λόγου. Τέλος, συνεργασία της Διευθύνουσας με την Association for Computational Linguistics (ACL) – SIGLEX-MWE (Multi Word Expressions section), ως μέλος επιστημονικής επιτροπής: Τομέας Πολυλεκτικών Εκφράσεων στη Λεξικογραφία και την Υπολογιστική Γλωσσολογία *Globalex – GWLN* (*Globalex Workshop on Lexicography and Neology*). Η Αναστασία Χριστοφίδου είναι επίσης μέλος επιστημονικής επιτροπής: Τομέας Λεξικογραφίας και Νεολογίας ΕΚΠΑ.

Κριτική (peer review), κατόπιν πρόσκλησης της Διευθύνουσας σε επιστημονικές επιτροπές διεθνών συνεδρίων και συλλογικών τόμων διεθνών οίκων.

Σε συνεργασία με το ΕΚΠΑ η Διευθύνουσα Αναστασία Χριστοφίδου παρέχει:

- διδασκαλία γλωσσολογικού μαθήματος σε μεταπτυχιακά προγράμματα (Παιδαγωγικό Τμήμα ΔΕ, ΕΚΠΑ),
- επίβλεψη διπλωματικών και διδακτορικών διατριβών ως πρώτη επιβλέπουσα αλλά και ως μέλος σε τριμελείς και επταμελείς επιτροπές,
- πρακτικές ασκήσεις φοιτητών σε συνεργασία με τη Φιλοσοφική Σχολή.

Με το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και τον Καθηγητή Ηρακλή Βαρλάμη υπάρχει μακροχρόνια συνεργασία για το ερευνητικό πρόγραμμα Νεοδημία (βλ. πιο πάνω), καθώς και εξειδικευμένη υποστήριξη στον crawler και τη Βάση Δεδομένων του Κέντρου, καθώς και συνεργασία για πρακτικές ασκήσεις φοιτητών.

Σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Πατρών γίνονται πρακτικές ασκήσεις φοιτητών. Με το Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών και τον Καθηγητή Πάνο Κωνσταντόπουλο, υπάρχει συνεργασία σε θέματα οντολογίας ενεργειακής ορολογίας και διαδικτυακής διαχείρισης μέσω ορολογικών θησαυρών. Οι εφαρμογές ενσωματώθηκαν στην υποδομή του Κέντρου και

οργανώνεται σε πρότυπο ψηφιακής οντολογίας η ορολογία Ενεργειακής Τεχνολογίας. Επίσης γίνεται πρακτική άσκηση φοιτητών.

Τέλος, με τον ΕΛΕΤΟ (Φορέας Ορολογίας) και το ΕΔΟ (Ελληνικό Δίκτυο Ορολογίας) υπάρχει μακροχρόνια συνεργασία με συμμετοχή της Διευθύνουσας Αναστασίας Χριστοφίδου σε διευρωπαϊκές επιστημονικές επιτροπές ορολογίας και συνέδρια.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Σύμφωνα με τα αρχεία του Κέντρου, η Βιβλιοθήκη του περιλαμβάνει 1.065 τίτλους βιβλίων. Επίσης, τμήμα της αποτελεί η Βάση Δεδομένων Νεολογισμών.

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική άσκηση

1 αποσπασμένη δρ. Γλωσσολογίας.

2 φοιτήτριες πρακτικής άσκησης από το Πανεπιστήμιο Πατρών.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

Το Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητος ιδρύθηκε το 1977 με στόχο τη μελέτη της ιστορίας, της τέχνης και του πολιτισμού της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητος από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ύστατη αρχαιότητα. Τα ερευνητικά προγράμματα περιλαμβάνουν μελέτες κεραμικής των προϊστορικών χρόνων και της κλασικής εποχής, γλυπτικής των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και ιστορικής τοπογραφίας. Αντίστοιχα συνθετικές μελέτες άπτονται θεμάτων της εικονογραφίας και λατρείας και, ευρύτερα, της μνημειακής τοπογραφίας.

Το Κέντρο στελεχώνουν οι ακόλουθοι ερευνητές:

Σαμπετάι Βικτωρία, ερευνήτρια Α' βαθμίδας, Διευθύνουσα (κλασική αρχαιολογία, κεραμική, εικονογραφία).

Ζάχος Γεώργιος, ερευνητής Β' βαθμίδας (αρχαία ιστορία).

Καλογερόπουλος Κωνσταντίνος, ερευνητής Β' βαθμίδας (προϊστορική αρχαιολογία).

Ακαμάτης Νικόλαος, ερευνητής Γ' βαθμίδας (κλασική αρχαιολογία με έμφαση στην κεραμική).

Καζακίδη Ναταλία, ερευνήτρια Γ' βαθμίδας (κλασική αρχαιολογία με έμφαση στη γλυπτική).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκριμένα ήδη/τρέχοντα

Εικονιστικά αγγεία σε βοιωτικά ταφικά σύνολα από την Ακραιφία Βοιωτίας (υπεύθυνη Βικτωρία Σαμπετάι).

Wedding and genre iconography in the Classical period. The case of the Washing Painter (υπεύθυνη Βικτωρία Σαμπετάι).

Πρόγραμμα ΕΛΙΔΕΚ Women, children and the family beyond Athens. The oikos' evolving lives in the art of Mainland Greece (υπεύθυνη Βικτωρία Σαμπετάι).

Η αρχαιολογική έρευνα στην Ελάτεια, την Τιθορέα και τον Έξαρχο κατά τον 19ο αι. και τις αρχές του 20ού αι.: αρχαιολογικό και αρχαιολογικό υλικό (υπεύθυνος Γεώργιος Ζάχος).

Η προϊστορική ακρόπολη της Βραυρώνας (υπεύθυνος Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος).

Η μυκηναϊκή ακρόπολη της Αθήνας (υπεύθυνος Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος).

Corpus Vasorum Antiquorum, Pella Archaeological Museum 1 (υπεύθυνος Νικόλαος Ακαμάτης).

Κεραμική από την αρχαία Όλυνθο, σε συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού και τα Πανεπιστήμια Michigan και Liverpool, στο πλαίσιο του διεπιστημονικού ερευνητικού προγράμματος The Olynthos Project (υπεύθυνος Νικόλαος Ακαμάτης).

Κεραμική από την αρχαία Πέλλα, σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πέλλας και το Πανεπιστήμιο του Michigan, στο πλαίσιο του διεπιστημονικού ερευνητικού προγράμματος Pella Urban Dynamics Project (υπεύθυνος Νικόλαος Ακαμάτης).

Κατάλογος δημοσίευσης των γλυπτών από τις θέρμες της αρχαίας Σικυώνας (υπεύθυνη Ναταλία Καζακίδη).

Ανασκαφή και έρευνα της αρχαίας Σικυώνας (2023-2027), σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια Θεσσαλίας και Πάτρας (υπεύθυνη Ναταλία Καζακίδη).

Γεωαρχαιολογική έρευνα στον ΝΑ τομέα της αρχαίας Αμφίπολης (2023-2024), σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Σερρών, το Πανεπιστήμιο Πατρών και το ΑΠΘ (υπεύθυνη Ναταλία Καζακίδη).

Τα διεθνή προγράμματα που εποπτεύονται από το Κέντρο είναι τα ακόλουθα:

Corpus Vasorum Antiquorum (αρχαία ελληνική αγγειογραφία: κατάλογοι μουσείων και ιδιωτικών συλλογών στην Ελλάδα).

Corpus Signorum Imperii Romani (γλυπτική της ρωμαϊοκρατίας: κατάλογοι μουσείων και ιδιωτικών συλλογών στην Ελλάδα).

Tabula Imperii Romani (παραγωγή ενός χάρτη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ο οποίος έχει χωριστεί σε σειρά 56 χαρτών σε κλίμακα 1:1.000.000, οι οποίοι συνοδεύονται από ευρετήρια όπου δίδονται γεωγραφικά, ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα, καθώς και πλήρης βιβλιογραφική τεκμηρίωση για τις θέσεις που σημαίνονται σε κάθε χάρτη).

Sylloge Nummorum Graecorum (ελληνικά νομίσματα: κατάλογοι μουσείων και ιδιωτικών συλλογών στην Ελλάδα).

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Στο πλαίσιο του διεθνούς προγράμματός Corpus Vasorum Antiquorum, εξεδόθη ο τόμος *CVA Greece 16, Athens, National Archaeological Museum 9, Boeotian red figure vases*, υπό Χριστίνας Αβρονιδάκη.

Στο πλαίσιο του διεθνούς προγράμματος Corpus Signorum Imperii Romani, εξεδόθη ο τόμος *CSIR Greece III.3, Grave stelae from Thessaly. Larissa, the Diachronic Museum and the other archaeological collections of the Larissa Ephorate of Antiquities*, υπό Ιφιγένειας Λεβέντη.

Στη σειρά Μονογραφιών του ΚΕΑ με αριθμό 9 εξεδόθη ο τόμος *Συμβολές στην τοπογραφία και αρχαιολογία της Πελασγίδος Λάρισας. Ι. Ο οικισμός των προϊστορικών και πρώιμων ιστορικών χρόνων*, υπό Θ. Παλιούγκα.

Εκδόσεις των ερευνητών

Sabetai, V., «Ptoiketas kalos». A view from the Boeotian grave, *Athenische Mitteilungen* 134, 2019 [2023], 221-244.

Σαμπετάι, Β., Εισαγωγές, απομιμήσεις και ο ρόλος της εικονιστικής κεραμικής στη Βοιωτία: σκιαγραφώντας το πλαίσιο της έρευνας, στο: Σ. Κατακούτα – Δ. Παλαιοθόδωρος (επιμ.), *Οι εισαγωγές αττικής μελανόμορφης και ερυθρόμορφης κεραμικής στη Θεσσαλία, Πρακτικά Συνεδρίου, Βόλος, 3-5.12.2010, «Πέτασος» 3, Λάρισα 2023, 284-302.*

Sabetai, V., For whom did the top spin? A Boeotian spinning top in context, με παράρτημα της Ν. Κ. Kladouri, στο: C. Lambrugo (επιμ.), *A turning world: a multidisciplinary approach to the spinning top and other toys and games*, Milano 2023, 95-113.

Zachos, G., The Ozolian Locris in Roman times: a lost people in a fragmented land, *Tekmeria* 17, 2023, 233-260.

Kalogeropoulos, K., Complementary evidence for a renowned ritual. Thoughts on the relationship between Pyre A at Eleusis and the Homeric Hymn to Demeter, *Pelargos* 4, 2023, 11-54.

Akamatis, N., Coins for the gods, for the merchants – or for both? Numismatic material from three sanctuaries of Pella, στο: J.-M. Doyen – L. Severs – F. Dieulafait (επιμ.), *Proceedings of the International Conference Coins for the gods, Coins for the merchants. Economy of the sacred compared to the economy of the profane. Athens 24-25.10.2019, JAN 12, 2022 [2023]*, 167-181.

Ακαμάτης, Ν., Μελανόγραφη κεραμική ελληνιστικών χρόνων από τον βορειοελλαδικό χώρο, στο: Κώτσου, Ε. (επιμ.), *Ι' Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Θεσσαλονίκη, 10-14.3.2020, Αθήνα 2023, 367-379.*

Ακαμάτης, Ν., Μιμήσεις αττικών ερυθρόμορφων αγγείων στον βορειοελλαδικό χώρο: η περίπτωση του εργαστηρίου της Πέλλας, στο: Α. Κουκουβού (επιμ.), *Αντιγράφοντας (σ)το παρελθόν: ιστορίες αντιγραφής και έμπνευσης, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 8.11.2019, Θεσσαλονίκη 2023, 13-27.*

Akamatis, N. – Gkelou, L. – Lazopoulou, M., Red-figure pottery from Upper Macedonia, στο: E. Giudice – G. Giudice (επιμ.), *Studi miscellanei di ceramografia greca VIII*, Catania 2023, 13-81.

Kazakidi, N., Greek gymnasium and Roman power: remarks on the erection of honorific portraits in Greek gymnasia from the late Hellenistic to the early Imperial period, στο: G. Biard – V. Gaggadis-Robin – N. de Larquier (επιμ.), *Les mille visages de l'honneur, Actes des IIIes rencontres au-*

tour de la sculpture romaine, 8-9.11.2019, Arles, L'atelier du sculpteur 3, Bordeaux 2023, 77-89.

Καζακίδη, Ν. – Κυριάκου, Α., Ο διδακτικός ρόλος των αντιγράφων. Η περίπτωση του Μουσείου Εικμαγείων του ΑΠΘ, στο: Α. Κουκουβού (επιμ.), *Αντιγράφωντας (σ)το παρελθόν: ιστορίες αντιγραφής και έμπνευσης, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 8.11.2019, Θεσσαλονίκη 2023, 112-131.*

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Η Διευθύνουσα Βικτωρία Σαμπετάι μετείχε εντός του 2023 με ανακοινώσεις στα ακόλουθα συνέδρια:

23-24.6.2023. Fribourg, ανακοίνωση στο συνέδριο *Articulated figurines in ancient greece and beyond. archaeological and regional contexts*, που διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο του Fribourg, με θέμα: «Boeotian articulated figurines: women and the toys of the oikos».

27-29.11.2023. Παρίσι, ανακοίνωση στο συνέδριο *Façons de regarder, manières d'interpréter: François Lissarrague, un parcours d'images*, που συνδιοργανώθηκε από το INHA, το ANHMA και το EHESS, με θέμα: «Nuptial scenes: postures, gestures and gazes».

Ο ερευνητής Γεώργιος Ζάχος συμμετείχε με ανακοινώσεις στα ακόλουθα συνέδρια:

8-11.6.2023. Σπάρτη, ανακοίνωση στο International Spartan Studies Forum: *Ancient Sparta in the 21st century. Recent trends and new developments*, με θέμα: «Η αξιοποίηση των Θερμοπυλών από το Νέο Ελληνικό Κράτος».

4-5.12.2023. Ακαδημία Αθηνών, ανακοίνωση στο συνέδριο *Literary, archaeological and epigraphical perspectives on the early christianization of Greece*, που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα της Ακαδημίας Αθηνών και με την υποστήριξη του ιδρύματος Alexander von Humboldt, με θέμα: «Interconnections between Coast and Mainland: ports, settlements and Early Christian basilicas in East Locris and the Kephissos valley».

Ο ερευνητής Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος συμμετείχε με ανακοίνωση στο ακόλουθο διεθνές συνέδριο:

27-30.9.2023. Ακαδημία Αθηνών, ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο *Brightening the Dark Ages, Archaic Greek culture and its past*, με θέμα:

«Aristocratic and democratic perceptions of the Mycenaean past in Attica during the 8th and the 7th c. BCE».

Ο ερευνητής Νικόλαος Ακαμάτης συμμετείχε στο εξής συνέδριο:

Η τοπική κεραμική παραγωγή στη Χαλκιδική κατά τους ιστορικούς χρόνους, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 28.9.2023.

Η ερευνήτρια Ναταλία Καζακίδη, συμμετείχε, με ανακοίνωση στην ακόλουθη επιστημονική ημερίδα:

30.9.2023. Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας, ανακοίνωση στην επιστημονική ημερίδα Παλαίστρα και Γυμνάσιο στους Ελληνιστικούς Χρόνους, που έκανε από κοινού με την Ιωάννα Βασιλειάδου, με θέμα: «Αρχαιολογικές μαρτυρίες για την καθημερινή ζωή στο γυμνάσιο της αρχαίας Αμφιπόλεως».

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους ερευνητικούς φορείς

Κατά τη διάρκεια του 2023, ερευνητές του Κέντρου δίδαξαν σε προγράμματα προπτυχιακών και μεταπτυχιακών σπουδών:

Ο Γεώργιος Ζάχος δίδαξε ελληνική ιστορία, στο πρόγραμμα σπουδών «Ελληνικός Πολιτισμός» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Είναι τακτικό μέλος του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Στερεάς Ελλάδας του Υπουργείου Πολιτισμού.

Ο Νικόλαος Ακαμάτης δίδαξε Coinage and Economy, μάθημα νομισματικής στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών «Κλασική Αρχαιολογία και Αρχαία Ιστορία της Μακεδονίας» του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος. Συμμετείχε στο The Olynthos Project (Πανεπιστήμια Michigan, Liverpool και Υπουργείο Πολιτισμού) και στο The Pella Urban Dynamics Project (Πανεπιστήμιο Michigan, και ΕΦΑ Πέλλας) με αντικείμενο τη μελέτη της κεραμικής.

Η Ναταλία Καζακίδη παρέδωσε διαλέξεις σε θέματα της ειδικότητάς της, ενώ ο Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος υπήρξε αξιολογητής σε 3 ερευνητικές προτάσεις υποψήφιων διδακτόρων (ΑΠΘ).

Ερευνητές του Κέντρου συμμετείχαν σε συμβουλευτικές και εξεταστικές επιτροπές διδακτορικών διατριβών και μεταπτυχιακών εργασιών, ενώ η Διευθύνουσα επέπτευσε διδακτορική διατριβή και ο Νικόλαος Ακαμάτης μεταπτυχιακές εργασίες.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Ενδεικτικά, 7.300 τίτλοι βιβλίων.

Εργαζόμενοι με απόσπαση

1 βοηθός βιβλιοθηκαρίου, αποσπασμένος από το Υπουργείο Παιδείας.

1 βοηθός εκδόσεων, αποσπασμένη από το Υπουργείο Παιδείας.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας στελεχώνουν οι ακόλουθοι ερευνητές:

Καμπέρης Νικόλαος, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθύνων.

Βερέβη Άλκηστις, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Βασιλικού Αικατερίνη, ερευνήτρια Α' βαθμίδας.

Βαξεβάνογλου Αλίκη, ερευνήτρια Β' βαθμίδας.

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκεκριμένα ήδη/τρέχοντα

Σχέδιο Δράσης για την προώθηση της έμφυλης ισότητας και την εξάλειψη των έμφυλων ανισοτήτων και διακρίσεων, της σεξουαλικής παρενόχλησης και άλλων μορφών βίας που σχετίζονται με το φύλο (υπεύθυνος Νικόλαος Καμπέρης, συμμετοχή στον σχεδιασμό της έρευνας Άλκηστις Βερέβη, Αικατερίνη Βασιλικού).

Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής σε επιμέρους γεωγραφικές περιοχές, κοινωνικές ομάδες, τρόπους παραγωγής και μέσα σταθερής τροχιάς. Προτάσεις για μια οικονομικά βιώσιμη και περιβαλλοντικά ενσωματωμένη τοπική και εθνική ανάπτυξη (υπεύθυνος Νικόλαος Καμπέρης). Το Οπτικοακουστικό Εργαστήριο του Κέντρου συγκέντρωσε οπτικό και αρχειακό υλικό και έκανε ίδιες κινηματογραφικές λήψεις: (1) για την έρευνα-ντοκιμαντέρ με τον τίτλο: «Παραγωγική ανασυγκρότηση και τουριστική ανάπτυξη της ζώνης Τιθορέα-Αμφί-

κλεια-Μπράλος-Γοργοπόταμος-Λιανοκλάδι με επίκεντρο το τρένο: η προοπτική ενός τοπικού, τουριστικού τρένου», και (2) για την έρευνα-ντοκιμαντέρ με τον τίτλο: «Παραγωγική ανασυγκρότηση και τουριστική ανάπτυξη σε συνθήκες κλιματικής αλλαγής με επίκεντρο τη λίμνη Τριχωνίδα».

Νέα συμβιωτικά και οικογενειακά σχήματα στα μεσαία στρώματα την περίοδο της κρίσης (υπεύθυνος Νικόλαος Καμπέρης). Το Κέντρο συμπεριέλαβε στις συνεντεύξεις ομόφυλα και τρανς άτομα, προκειμένου να ολοκληρώσει την έρευνα-ντοκιμαντέρ με τίτλο: «Ομόφυλα και τρανς οικογενειακά σχήματα: εκπαίδευση και εργασία, γάμος και τεκνοθεσία».

Extending Design Thinking with Emerging Digital Technologies (πρόγραμμα «Exten.D.T.2»), 101060231. Τίτλος: Extending Design Thinking with Emerging Technologies: HORIZON-CL2-2021-TRANSFORMATIONS-01-05.) ΕΚΠΑ-ΕΛΚΕ. Αντικείμενο εργασίας: WP6: σχεδιασμός θεωρίας, υλικού και δραστηριοτήτων για την οργάνωση της εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, συμμετοχή σε παραδοτέα WP5: υποστήριξη σχεδιασμού εκπαιδευτικών παρεμβάσεων (συμμετοχή Άλκησις Βερέβη).

Οι φτωχοί και το κοινωνικό ζήτημα στην Ευρώπη: μια ιστορική προσέγγιση (υπεύθυνη Αλίκη Βαξεβάνογλου).

Άτυπη οικονομία στην Ελλάδα και τον κόσμο (υπεύθυνη Αλίκη Βαξεβάνογλου).

Εργασιακές σχέσεις και εργασιακές δομές στην Ελλάδα (20ός-21ος αιώνας) (υπεύθυνη Αλίκη Βαξεβάνογλου).

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (υπεύθυνη Αλίκη Βαξεβάνογλου).

Υποβληθέντα/υπό κρίσιν

Εντός του 2023 το Οπτικοακουστικό Εργαστήριο του Κέντρου αναζήτησε, εντόπισε και σε έναν βαθμό κατέγραψε φωτογραφικά και κινηματογραφικά αρχεία, καθώς και έντυπες αρχειακές πηγές, για την έρευνα-ντοκιμαντέρ που είναι αφιερωμένη στα 100 χρόνια από την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών. Η έρευνα αυτή κατατέθηκε στην Επιτροπή Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών τον Μάρτιο του 2023 με τον τίτλο: 1926-2026. Η Ακαδημία Αθηνών μέσα στη νεοελληνική ιστορία, την κοινωνία και τον πολιτισμό, για τριετή χρηματοδότηση (2023-2025).

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Εκδόσεις των ερευνητριών

Οι ερευνήτριες του Κέντρου παρουσιάζουν δημοσιεύματα σε επιστημονικά περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων ως εξής:

Papalexopoulos, P. – Verevi, A. – Skondra, V. – Vavougiou, D., Differentiated instruction and provisions for students with special educational needs in STEM domains curricula for compulsory education, *International Journal of Educational Innovation* 5, 2, 2023, 39-49.

Παπαλεξόπουλος, Π. Φ. – Βερέβη, Α. – Σκόνδρα, Β., Η διαφοροποιημένη διδασκαλία και οι ειδικές ανάγκες των μαθητών στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών των Φυσικών Επιστημών, *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Αναλυτικά Προγράμματα, Θεωρία και Πράξη, Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δυτικής Αττικής, Ελευσίνα 2023*, 152-161.

Βασιλικού, Κ. – Αργύρης, Ε., Συμπερίληψη μαθητών με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό και ταυτότητα φύλου στο ελληνικό σχολείο, *Επιστήμες Αγωγής* 1, 2023, 37-57.

Βαξεβάνογλου, Α., Εξεγέρσεις και αντιστάσεις χωρικών: νέες ερμηνείες από τη μεσαιωνική ιστοριογραφία, *Τα Ιστορικά* 77, Οκτώβριος 2023, 95-128.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

Ο Διευθύνων Νικόλαος Καμπέρης μετείχε με ανακοίνωση στο ακόλουθο συνέδριο:

26-28.5.2023. Ηράκλειο, ανακοίνωση στο 9ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο του ΙΑΚΕ Πολίτης, εκπαίδευση και πολιτική συμμετοχή: διαμορφώνοντας ενεργούς πολίτες στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης, με θέμα: «Μορφές κακοποίησης σε ομόφυλα ζευγάρια: μια απρόσμενη και σχεδόν άορατη εμπειρία» (από κοινού με την Ευγενία Πέτσα).

Η ερευνήτρια Άλκηστις Βερέβη μετείχε με ανακοινώσεις στα ακόλουθα συνέδρια:

26-28.5.2023. Ηράκλειο, ανακοίνωση στο 9ο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο του ΙΑΚΕ Πολίτης, εκπαίδευση και πολιτική συμμετοχή: διαμορφώνοντας ενεργούς πολίτες στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης, με θέμα:

«Περιεχόμενο διδασκαλίας και διαφοροποιημένη διδασκαλία στα αναλυτικά προγράμματα των Φυσικών Επιστημών» (από κοινού με τη Βάια Σκόνδρα και τον Παναγιώτη Παπαλεξόπουλο).

7-11.10.2023. Νέα Υόρκη, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο FabLearn/Constructionism 2023, το οποίο διοργάνωσε το Columbia University (Teachers College), με θέμα: «Leveraging the powerful ideas of constructionism to enhance emergent design thinking pedagogy» (από κοινού με την Carina Girvan και τον Χρόνη Κυνηγό).

Η ερευνήτρια Αικατερίνη Βασιλικού συμμετείχε με ανακοίνωση στα ακόλουθα συνέδρια:

11-12.5.2023. Κομοτηνή, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο Social Service Responses to Migration – Regional Studies Association MICaRD, το οποίο διοργανώθηκε από το ΔΠΘ, με θέμα: «Family, social services and domestic work».

9-16.7.2023. Χίος, ανακοίνωση στο Ετήσιο Διεθνές Συνέδριο της Ομηρικής Ακαδημίας Euroclassica, με θέμα: «Ομηρική κοινωνία και μορφές οικογένειας».

Η ερευνήτρια Αλίξη Βαξεβάνογλου συμμετείχε με ανακοίνωση στο ακόλουθο συνέδριο:

31.8.2023-2.9.2023. Ελβετία, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο Insecurity in the Age of Labour Formalisation: Informal Work in Europe, ca. 1870-1970, το οποίο διοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Βέρνης, με θέμα: «Social relations, family, and informal work in 20th century Greece».

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Η ερευνήτρια Αλίξη Βαξεβάνογλου συμμετείχε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου με τίτλο: «Ιστορική Έρευνα, Διδακτική και Νέες Τεχνολογίες», του Τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου (σε συνεργασία με το Τμήμα Πληροφορικής). Επίσης, οργάνωσε δύο τριώρα μεταπτυχιακά σεμινάρια με θέμα: «Οι φτωχοί και το κοινωνικό ζήτημα. Μια σύντομη περιήγηση στην ιστορία» (10.10.2023 διαδικτυακά) και επέπτευε τις αντίστοιχες μεταπτυχιακές εργασίες.

Αποτελεί μέλος της International Conference of Labour and Social History (ITH) και συμμετέχει στις δραστηριότητές της.

Η ερευνήτρια Αικατερίνη Βασιλικού αποτελεί μέλος της Θεματικής Ομάδας της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας «Φύλο και Κοινωνία».

Ασκούμενοι, εργαζόμενοι με απόσπαση, φοιτητές για πρακτική

1 φοιτήτρια πρακτικής άσκησης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων.

2 φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.

KENTPON EPΕYNHΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Το Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης ιδρύθηκε το 1994 με πρωτοβουλία του βυζαντινολόγου Ακαδημαϊκού Μανόλη Χατζηδάκη (1909-1998). Το Κέντρο αντικατέστησε την Υπηρεσία Συντάξεως του Ευρετηρίου Βυζαντινών Μνημείων και σε αυτό μεταβιβάστηκαν όλα τα αρχεία και η βιβλιοθήκη της. Σκοπός του Κέντρου είναι «η έρευνα της ιστορίας της βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης με κεντρικό αντικείμενο τα αρχιτεκτονικά και ζωγραφικά μνημεία και όλα τα άλλα έργα τέχνης της περιόδου αυτής». Το Γραφείο Έρευνας της Νεοελληνικής Τέχνης, που ιδρύθηκε το 1993 μετά από πρόταση του Ακαδημαϊκού Χρυσάνθου Χρήστου (1922-2016), έπαυσε να υφίσταται το 2016 και η βιβλιοθήκη και τα αρχεία του μεταφέρθηκαν στο Κέντρο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης.

Στο Κέντρο υπηρετούν τέσσερις ερευνητές:

Μπίθα Ιωάννα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας, Διευθύνουσα (βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη με ειδίκευση στη ζωγραφική).

Καραγιώργου Όλγα, ερευνήτρια Α' βαθμίδας (βυζαντινή αρχαιολογία και ιστορία της τέχνης, σφραγιστική και προσωπογραφία).

Γαλερίδης Ιωάννης, ερευνητής Α' βαθμίδας, Διευθυντής Ερευνών (γενική ιστορία της τέχνης).

Βιταλιώτης Ιωάννης, ερευνητής Β' βαθμίδας (βυζαντινή αρχαιολογία, βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη).

Επιστημονικά ερευνητικά προγράμματα

Εγκριμένα ήδη/τρέχοντα

Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος (υπεύθυνος ο Ακαδημαϊκός Παναγιώτης Α. Βοκοτόπουλος, μετέχει η Ιωάννα Μπίθα).

Μνημεία της χριστιανικής λατρείας στην Αλβανία (υπεύθυνος Ιωάννης Βιταλιώτης. 12-19.9.2023, ερευνητική αποστολή στην Αλβανία με σκοπό την καταγραφή νέων τοιχογραφικών συνόλων και εντοπισμό εικόνων).

Καταγραφή και δημοσίευση της συλλογής εικόνων της Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Χρυσοπηγής Χανίων Κρήτης (υπεύθυνος Ιωάννης Βιταλιώτης).

TAKTIKON: προσωπογραφία και διοικητική δομή των βυζαντινών θεμάτων βάσει μολυβδοβούλλων και άλλων πηγών (υπεύθυνη Όλγα Καραγιώργου. Πρόκειται για διεύρυνση του εγκριμένου προγράμματος με θέμα τους αξιωματούχους του θέματος Ελλάδος, η οποία υλοποιήθηκε με χρηματοδότηση ύψους 178.000,00€ στο πλαίσιο της δράσης «ΑΡΙΣΤΕΙΑ II»). Κατά την περίοδο 2022-2023 η ψηφιακή βάση δεδομένων TAKTIKON για τους αξιωματούχους που έδρασαν στα βυζαντινά θέματα έλαβε χρηματοδότηση ύψους 9.000€ από την Επιτροπή Ερευνών της Ακαδημίας Αθηνών.

Corpus υπαίθριων γλυπτών μνημείων Ελλάδος (19ος-21ος αι.) (υπεύθυνος Ιωάννης Γαλερίδης).

Ευρετήριοεπιγραφών της πόλεως των Αθηνών (19ος-21ος αι.) (υπεύθυνος Ιωάννης Γαλερίδης).

Συνεργασία στο πρόγραμμα του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού Ελληνισμού: σύνταξη επιτομών των επιστολών προς Διονύσιο Ζακυθινό, οι οποίες σώζονται στην αρχαιακή συλλογή του που δωρήθηκε στην Ακαδημία.

Εκδόσεις υπό την αιγίδα της Ακαδημίας

Εκδόσεις των ερευνητών

Δημοσιεύσεις σε περιοδικά

Vitaliotis, I. – Palushi, A., At the beginning stages of the «School of Gramos». The frescoes of the church of Transfiguration (Shën Sotiri) in

Tremisht, South Albania (1560), *Zograf* 46, 2022 (σημ.: ο τόμος κυκλοφόρησε το 2023), 191-212.

Tsvikis, N. – Sotiriou, A. – Karagiorgou, O. – Anagnostakis, E., Reconstructing the wine industry of Byzantine Amorium: production and consumption of wine in Central Asia Minor, seventh to ninth centuries, *Dumbarton Oaks Papers* 77, 2023, 131-176.

Δημοσιεύσεις σε τιμητικούς τόμους

Karagiorgou, O., Sigillographische Spuren der Hexapolis von Hellespontos, στο: I. Grimm-Stadelmann – R. Tocci – M. Vučetić (επιμ.), *Anekdotia Byzantina. Studien zur byzantinischen Geschichte und Kultur. Festschrift für Albrecht Berger anlässlich seines 65. Geburtstags*, *Byzantinisches Archiv* 41, Berlin – Boston 2023, 245-276.

Δημοσιεύσεις σε πρακτικά συνεδρίων

Bitha, I., Iconographic preferences in church mural decoration in Kythera, Greece, in the 13th century, στο: *Collected Papers of International Scientific Conference «Between East and West. Saint Alexander Nevsky, his time and image in art» (Moscow, 15-18.9.2021)*, Moscow 2023, 318-333, εικ. 1-13 στις σ. 778-785.

Karagiorgou, O., The prosopography of the Cypriot archbishops during the Long Late Antiquity: a reappraisal of the evidence presented in *Byzantine Lead Seals from Cyprus*, στο: P. Panayides – I. Jacobs (επιμ.), *Cyprus in the Long Late Antiquity: history and archaeology between the sixth and eighth centuries*, *Επιστημονικό συνέδριο (13-15.1.2021)*, *Πρακτικά*, Oxford 2023, 55-79.

Karagiorgou, O., (Re)constructing the career of Byzantine officials on the evidence of the *TAKTIKON*, στο: H. Hayajneh (επιμ.), *Cultural heritage: at the intersection of the humanities and the sciences. Επιστημονικό Συνέδριο (Ιορδανία, Πανεπιστήμια Amman και Yarmouk, 16-18.4.2019)*, *Πρακτικά*, Zurich 2023, 527-540.

Σεμινάρια, συνέδρια, ημερίδες

8.5.2023. Οργανώθηκε στην Ακαδημία Αθηνών η 23η Διάλεξη στη μνήμη του ιδρυτή του Κέντρου Ακαδημαϊκού Μανόλη Χατζηδάκη, με προσκεκλημένο ομιλητή τον Διευθυντή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων

δρα Δημήτρη Αθανασούλη, ο οποίος ανέπτυξε το θέμα: «Το Κυκλαδικό Αρχιπέλαγος των μεταβατικών αιώνων (641-843)».

4-5.12.2023. Η ερευνήτρια Όλγα Καραγιώργου διοργάνωσε στην Ακαδημία Διεθνές Συνέδριο με θέμα *Literary, Archaeological and Epigraphic Perspectives on the Early Christianization of Greece*. Το Συνέδριο διοργανώθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος *Early Christianisation of Greece* υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Cilliers Breytenbach.

5-7.5.2023. Η ερευνήτρια Α' βαθμίδας και Διευθύνουσα Ιωάννα Μπίθα υπήρξε πρόεδρος της επιστημονικής και οργανωτικής επιτροπής του 42ου Συμποσίου Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, και της ημερίδας στο πλαίσιο του παραπάνω Συμποσίου με θέμα: *Βυζάντιο και πόλεμος, που διοργανώθηκε στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο στην Αθήνα*.

Ο ερευνητής Ιωάννης Βιταλιώτης συμμετείχε με ανακοινώσεις σε συνέδρια ως εξής:

31.3.2023-2.4.2023. Αθήνα, ανακοίνωση στο Ζ' Συμπόσιο Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης, που έγινε στη Θεολογική Σχολή του ΕΚΠΑ, με θέμα: «*Mία art sacré à la grecque? Η θρησκευτική τέχνη του Τάσου Λουκίδη ως ερμηνεία της παλαιοχριστιανικής και (μεσο)βυζαντινής ζωγραφικής υπό συμβολιστική οπτική γωνία*».

20-22.4.2023. Σόφια, ανακοίνωση στο Συνέδριο *Metamorphoses. Art Readings International Conference*, που διοργάνωσε η Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών, με θέμα: «*A Cretan icon of the Virgin and Child on a crescent moon from the year 1865: a hidden new meaning of an old allegory?*»

5-7.5.2023. Αθήνα, ανακοίνωση στο 42ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, με θέμα: «*Ένα ιδιότυπο μεταβυζαντινό μνημείο της περιοχής της λίμνης Αχρίδας: ο δίκιογχος ναός του Αγίου Δημητρίου (Shën Mitri) στο Potkozhan του Πόγραδετς (Αλβανία) και ο τοιχογραφικός του διάκοσμος*» (από κοινού με τον Ahilino Palushi).

Η ερευνήτρια Όλγα Καραγιώργου μετείχε με ανακοινώσεις σε συνέδρια ως εξής:

16-18.2.2023. Μόναχο, ανακοίνωση στο Συνέδριο της Γερμανικής Ένωσης για την Προώθηση των Βυζαντινών Σπουδών (DAFBS), με θέμα:

«Das schmerzhaftes Erwachsenwerden Zyperns in der internationalen Diplomatie am Ende des 7. Jh AD».

5-7.5.2023. Αθήνα, ανακοίνωση στο 42ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, με θέμα: «Πόλεμος» σε διπλωματικό επίπεδο: μία εναλλακτική ερμηνεία («Περὶ τῆς τῶν Κυπρίων μεταναστάσεως») (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν, κεφ. 47-48).

21-22.10.2023. Λάρισα, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο Η βυζαντινή Θεσσαλία, 12ος-14ος αιώνας, που διοργανώθηκε στο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας προς τιμήν του Καθηγητή Paul Magdalino, με θέμα: «Byzantine “fingerprints” from Thessaly».

4-5.12.2023. Αθήνα, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο Literary, Epigraphic and Archaeological Perspectives of the Early Christianization of Greece, που έγινε στην Ακαδημία Αθηνών, με θέμα: «Hagiography and Archaeology of Thessalian Bishops».

8-9.12.2023. Εδιμβούργο, ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο PROSO-PON – Entangled Prosopographies: Connecting the Prosopographies of the Later Roman and Byzantine Worlds across the Eastern Mediterranean and Beyond, που έγινε στο Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, με θέμα: «ΤΑΚΤΙΚΟΝ Online» (από κοινού με τους Χ. Μαλατρά και Π. Χαραλαμπίκη).

Οι ερευνητές του Κέντρου Ιωάννης Βιταλιώτης και Όλγα Καραγιώργου έδωσαν διαλέξεις με θέματα της ειδικότητάς τους.

Συνεργασίες του Κέντρου με άλλους φορείς έρευνας

Η συνεργασία με τη Διεθνή Ένωση Ακαδημιών (Union Académique Internationale) περιλαμβάνει τα εξής προγράμματα:

Corpus de la peinture monumentale byzantine/Corpus of Byzantine Monumental Painting. Από το 1983 το Κέντρο ηγείται του διεθνούς αυτού προγράμματος με αριθ. 40a (επί Μανόλη Χατζηδάκη, εμπνευστή του προγράμματος). Διευθυντής του προγράμματος είναι ο Ακαδημαϊκός Παναγιώτης Α. Βοκοτόπουλος (2000 κ.ε.). Στην επιστημονική επιτροπή του προγράμματος μετέχουν η Επόπτρια του Κέντρου Ακαδημαϊκός Χρύσα Μαλτέζου και οι Ομότιμες Καθηγήτριες Σοφία Καλοπίση-Βέρτη και Νανώ Χατζηδάκη. Στο πρόγραμμα αυτό εργάζεται από τη σύστασή του το 1982 η Διευθύνουσα Ιωάννα Μπίθα.

Inscriptiones Graecae Aevi Byzantini (IGAB). Από τον Δεκέμβριο 2021 η Ακαδημαϊκός και Επόπτρια του Κέντρου Χρύσα Μαλτέζου και η ερευνητρια Όλγα Καραγιώργου εκπροσωπούν την Ακαδημία Αθηνών στο προαναφερθέν πρόγραμμα, το οποίο έγινε δεκτό από τη Διεθνή Ένωση Ακαδημιών τον Δεκέμβριο 2021, ύστερα από πρόταση της Καθηγήτριας Claudia Rapp (Πανεπιστήμιο Βιέννης).

Η Διευθύνουσα Ιωάννα Μπίθα είναι μέλος της Επιτροπής Ιστορίας της Βυζαντινής Τέχνης της Διεθνούς Ένωσης Βυζαντινών Σπουδών, καθώς και μέλος της ομάδας εργασίας της Επιτροπής Ιστορίας της Βυζαντινής Τέχνης της Διεθνούς Ένωσης Βυζαντινών Σπουδών για τη δημιουργία μιας Πύλης (ΧΑΛΚΗ ΠΥΛΗ/CHALKE GATE), που περιλαμβάνει ελεγμένες και κατηγοριοποιημένες ηλεκτρονικές διευθύνσεις εργαλείων για τη μελέτη της βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης.

Ο ερευνητής Ιωάννης Βιταλιώτης συνεργάζεται με το Centre André Chastel – Université de Paris-Sorbonne και την Καθηγήτρια Elisabeth Yota για τη μελέτη της συλλογής εικόνων της Ιεράς Πατριαρχικής και Σταυροπηγιακής Μονής Χρυσοπηγής Χαλίων.

Η ερευνητρια Όλγα Καραγιώργου συνεργάζεται με το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, στο πρόγραμμα Authorization of Early Christian Knowledge claims in Asia Minor and Greece, Exzellenzcluster 264-TOPOI Project (B-5-3) (διευθυντής προγράμματος ο Καθηγητής Cilliers Breytenbach, Institut für Christentum und Antike). Από τον Ιούνιο 2018, η Όλγα Καραγιώργου μετέχει σε αυτό το πρόγραμμα ως εξωτερική επιστημονική συνεργάτις και, μαζί με τον Καθηγητή Richard Ascough (Prof. of Religious Studies, Queen's University in Kingston, Ontario, Canada), προετοιμάζουν μονογραφία με τίτλο *Early Christianity in Central Greece (Thessaly). From Paul to Justinian (1st-6th cent. AD)*. Επίσης, η Όλγα Καραγιώργου συνεργάζεται με το Πανεπιστήμιο του Mainz στο πλαίσιο του προγράμματος Procopius and the Language of Buildings/Prokop und die Sprache der Bauten, 2020-2022 (διευθυντής προγράμματος ο Καθηγητής Gunnar Brands). Από τον Μάρτιο 2021, η ερευνητρια του Κέντρου Όλγα Καραγιώργου μετέχει στο παραπάνω ερευνητικό πρόγραμμα με αντικείμενο τον αρχαιολογικό σχολιασμό όλων των οχυρωματικών έργων που σύμφωνα με τον Προκόπιο ανεγέρθησαν ή ανανεώθηκαν από τον Ιουστινιανό στην επαρχία Θεσσαλίας.

Τέλος, η Όλγα Καραγιώργου συνεργάζεται με το Πανεπιστήμιο της Κολωνίας στο πλαίσιο του προγράμματος Unlocking the Hidden Value of

Seals: New Methodologies for Historical Research in Byzantine Studies (DigiByzSeal) (υπεύθυνοι η Καθηγήτρια Claudia Sode, Cologne, ο δρ. Claes Neufeind, Cologne και ο Maître de conférences Alessio Sopracasa, Paris). Το πρόγραμμα χρηματοδοτείται από το Franco-German Research Council (ANR-DFG). Από τον Οκτώβριο 2021, η Όλγα Καραγιώργου μετέχει στο παραπάνω ερευνητικό πρόγραμμα, υπό την ιδιότητά της ως επιστημονικής υπεύθυνης του ερευνητικού προγράμματος TAKTIKON.

Βιβλιοθήκη του Κέντρου

Στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου κατά το 2023 καταγράφηκαν 58 νέοι τίτλοι βιβλίων. Παράλληλα έγινε δωρεά 200 βιβλίων σχετιζόμενων με το αντικείμενο των ερευνητικών προγραμμάτων του. Στο Κέντρο υπάρχουν φωτογραφικά και σχεδιαστικά αρχεία, προϊόντων επιστημονικών δράσεων του Κέντρου (ερευνητές: Ι. Μπίθα, Ι. Βιταλιώτης, Ι. Γαλεριδής). Επίσης στο Κέντρο υπάρχει το Αρχείο Παύλου Μ. Μυλωνά για το Άγιον Όρος και άλλα βυζαντινά μνημεία, το Αρχείο Χριστίνας Πάσχου για τα εικονογραφημένα χειρόγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης, καθώς και το Αρχείο Αγγελικής Μητσάνη για τις Κυκλάδες.

Διακρίσεις του Κέντρου

Ο συλλογικός τόμος TAKTIKON. *Studies on the prosopography and administration of the Byzantine themata*, με επιμέλεια των Όλγας Καραγιώργου, Πάντελης Χαραλαμπίκη και Χρήστου Μαλατρά, που εκδόθηκε από το Κέντρο το 2021 (με χορηγίες ύψους 21.000 ευρώ) και παρουσιάζει τα πρώτα αποτελέσματα του ομώνυμου ερευνητικού προγράμματος που υλοποιείται στο Κέντρο με επιστημονική υπεύθυνη την Όλγα Καραγιώργου, έλαβε το διεθνές βραβείο «Βάσω Πέννα» τον Μάιο 2023.

Το ερευνητικό πρόγραμμα που εμπνεύσθηκε η Όλγα Καραγιώργου και υλοποίησε στο πλαίσιο «ΑΡΙΣΤΕΙΑ Π-4492 με τίτλο: Προς μια θεσμική και κοινωνική ιστορία της Μικράς Ασίας βάσει μολυβδοβούλλων και άλλων πηγών (7ος-13ος αι.), με τελική χρηματοδότηση 178.000 ευρώ (ΕΣΠΑ 2007-2013), επιλέχθηκε κατόπιν συνέντευξης, χαρακτηρίστηκε και παρουσιάζεται ως μελέτη περίπτωσης στο πλαίσιο του έργου: Αποτίμηση Δράσεων Έρευνας και Καινοτομίας ΕΣΠΑ 2007-2013 της ΓΓΕΚ, του Ιδρύμα-

τος Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, προκειμένου «να αναδειχθεί περισσότερο εξαιτίας των σημαντικών πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων που δημιούργησε στο πλαίσιο καλής πρακτικής κατά την υλοποίηση συναφών χρηματοδοτήσεων».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ. – Νεκρολογία της ξένης εταίρου Hélène Carrère d'Encausse.....	41
ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ. – Παρουσίαση του βιβλίου <i>The Greek Revolution in the Age of Revolutions (1776-1848). Reappraisals and Comparisons</i> με επιμέλεια του Ακαδημαϊκού κ. Πασχάλη Κιτρο- μηλίδη.....	83
ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ. – Η ιδέα της ελευθερίας στις πνευ- ματικές παραδόσεις του ευρωπαϊκού κόσμου. Εισιτήριος λόγος του Ακαδημαϊκού κατά την υποδοχή του στην Ακαδημία.....	54
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. – Η καταγωγή της ελληνικής γλώσσας.....	43
ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ. – Έκθεση για τα Πεπραγμένα της Γενι- κής Συνόδου της Διεθνούς Ενώσεως Ακαδημίων.....	79
ΛΕΒΙΔΗΣ ΑΛΕΚΟΣ. – Έκθεση για το Συνέδριο «Berlin Process Western Balkans. 7th Joint Science Conference».....	75
ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. – Νεκρολογία του Ακαδημαϊκού κυρού Ιωάννου Δ. Ζηζιούλα.....	9
ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. – Παρουσίαση του Ακαδημαϊκού κ. Πα- σχάλη Κιτρομηλίδη κατά την υποδοχή του στην Ακαδημία.....	49
ΣΟΥΡΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. – Η αυτονομία της ηθικής. Εισιτήριος λόγος του Ακαδημαϊκού κατά την υποδοχή του στην Ακαδημία.....	29
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Αναγγελία του θα- νάτου του Ακαδημαϊκού κυρού Ιωάννου Δ. Ζηζιούλα.....	9
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Αναγγελία του θα- νάτου του Ακαδημαϊκού Γεωργίου Δερτιλή.....	13
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Αναγγελία του θα- νάτου και νεκρολογία του αντεπιστέλλοντος μέλους Σπύρου Σημίτη...	17
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Αναγγελία του θα- νάτου και νεκρολογία του αντεπιστέλλοντος μέλους Βασιλείου Μαρκε- ζίνη.....	21

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Παρουσίαση του Ακαδημαϊκού κ. Παύλου Σούρλα κατά την υποδοχή του στην Ακαδη- μία.....	25
ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΧΑΗΛ-ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. – Αναγγελία του θά- νάτου της ξένης εταίρου Héléne Carrère d'Encausse	41
ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ. – Νεκρολογία του Ακαδημαϊκού Γεωργίου Δερτιλή.....	13

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Επιμέλεια έκδοσης: Ευγενία Σαράντη

Εκδοτική Παραγωγή

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ Α.Β.Ε.Ε.

Αρδηττού 12-16, 116 36 Αθήνα
Τηλ.: 210.921.7513, 210.921.4820
www.eptalofos.gr • e-mail: info@eptalofos.gr

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ